

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1973

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ:

CSOKOR
WEÖRES SÁNDORNAK

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS:

EMLEKEK
WEÖRES SÁNDORRÓL

BATA IMRE:

WEÖRES DRÁMÁI
WEÖRES SÁNDOR VERSEI

*

LÁSZLÓ ANNA:

EGY BIKA KIÁLTVÁNYA...

VÁRKONYI NÁNDOR:

PERGŐ ÉVEK

*

CZINE MIHÁLY:

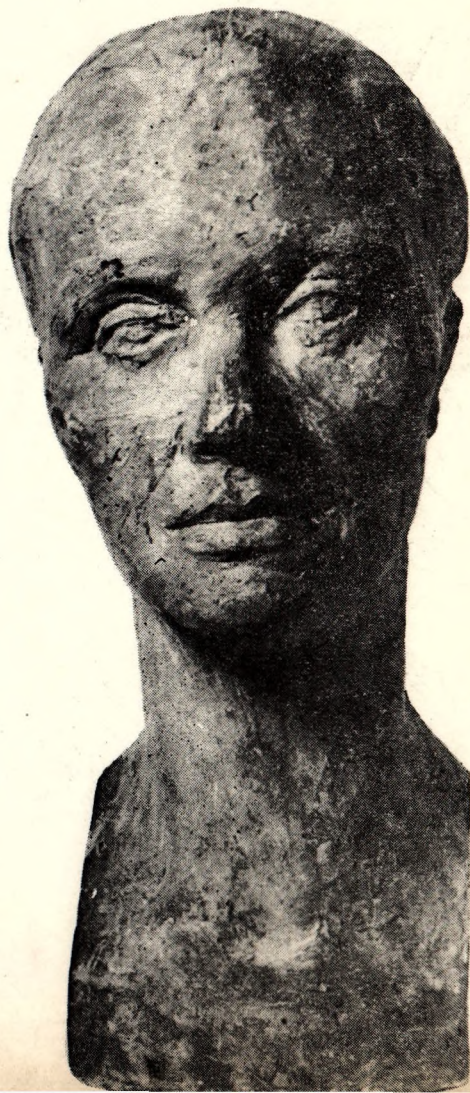
A JUGOSZLÁVIAI
MAGYAR IRODALOM...

FUTAKY HAJNA:

BENJÁMIN LÁSZLÓ
KÖLTÉSZETE

MARTYN FERENC:

TALÁLKOZÁSAIM
TIHANYI LAJOSSAL

6

6,—Ft

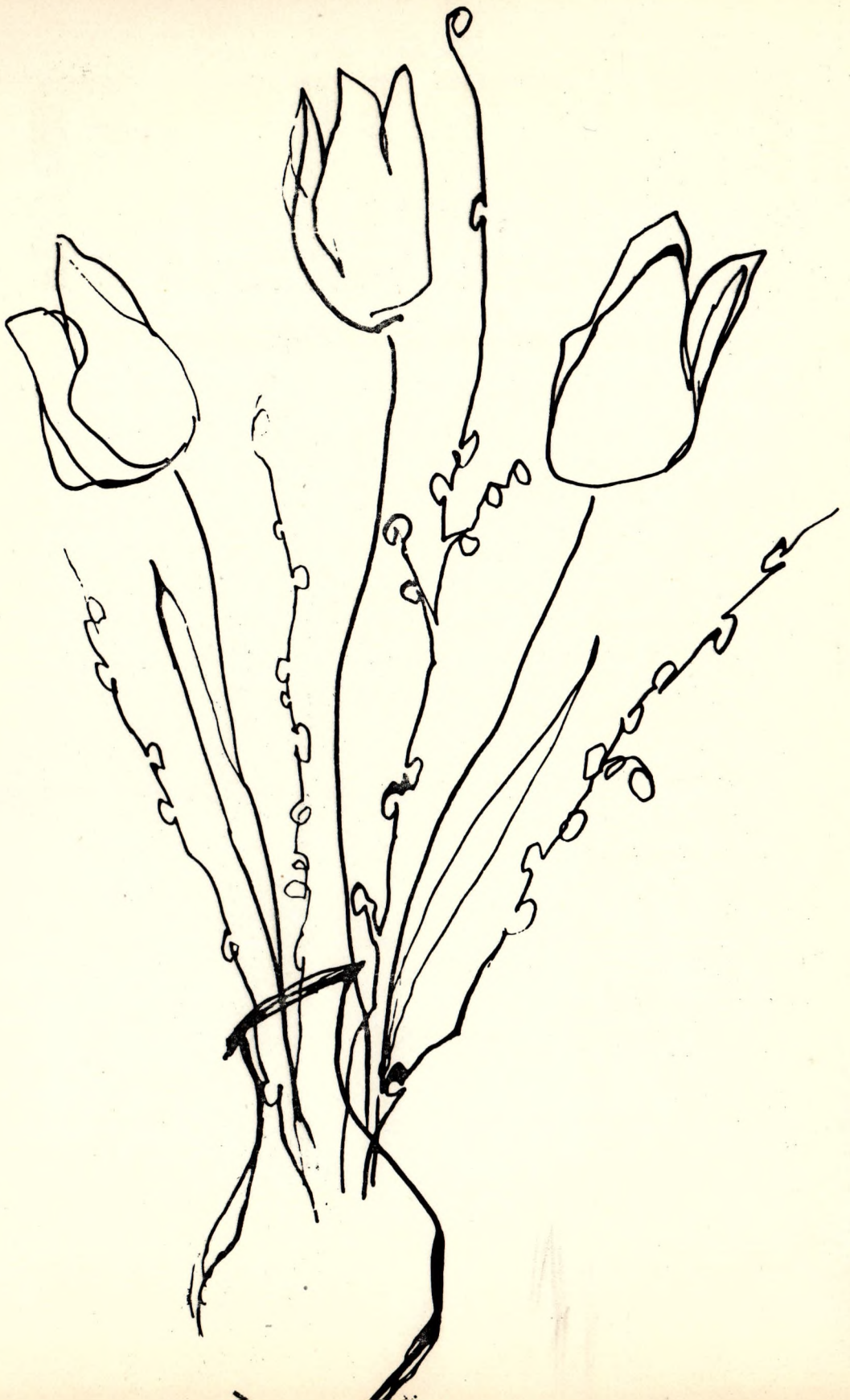
SZAMUNK SZERZŐI:

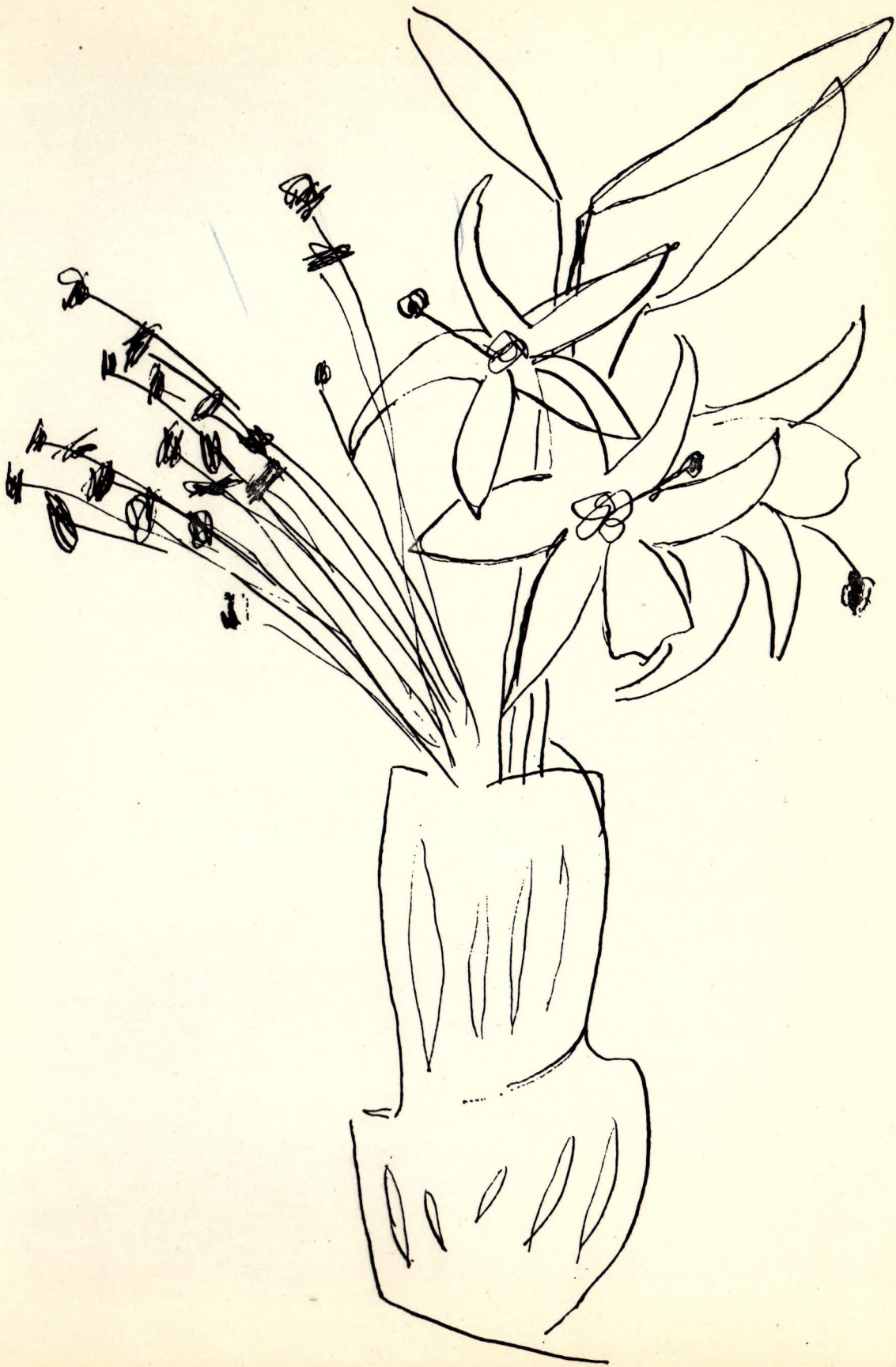
BATA IMRE
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BÉKÉSI GYULA
BISZTRAY ÁDÁM
BOTÁR ATTILA
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYŐZŐ
CSUROS MIKLÓS
DEMÉNY OTTÓ
DÉVÉNYI IVÁN
FUTAKY HAJNA
HORVÁTH TAMÁS
ISZLAI ZOLTÁN
KERESZTURY DEZSŐ
LACZKÓ ANDRÁS
LÁSZLÓ ANNA
MAKAY IDA
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MARTYN FERENC
NAGY ZOLTÁN
NÉMETH FERENC
PARDI ANNA
SUHAI PÁL
VÁRKONYI NÁNDOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

FORGÁCS HANN ERZSÉBET
KESERU ILONA
TIHANYI LAJOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1973. JÚNIUS

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ: Csokor (<i>A hatvanéves Weöres Sándornak</i>)	483
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Emlékek Weöres Sándorról	489
BATA IMRE: Weöres drámái (tanulmány)	497
WEÖRES SÁNDOR: Két vers gyermekhangra	508

*

LÁSZLÓ ANNA: Egy bika kiáltványa bikatársaihoz és az emberiséghez (elbeszélés)	510
KERESZTÚRY DEZSŐ: Madách ünnepére (vers)	522
BÉKÉSI GYULA versei: Tavasz, Találkozás, Szárazság	524
MAKAY IDA versei: Virágzás, Pogány áldozat, Futurum exactum	526
VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek (<i>Irodalomtörténet, II.</i>)	527
BISZTRAY ÁDÁM versei: 2000, Őszi este, A megszegyenült teremtő	537
PARDI ANNA: Két portré (vers)	539
ISZLAI ZOLTÁN versei: Krizantém, Egyenlítőn	540

*

MARTYN FERENC: Találkozásaim Tihanyi Lajossal	541
NAGY ZOLTÁN: Keserű Ilona kiállítása a Csepel Galériában	543
DEMÉNY OTTÓ versei: Gyorsfényképész, Itt kezdődik	545
BOTÁR ATTILA versei: A Sóvár utca dalaiból, Csillag-homlokú bohóc	546
NÉMETH FERENC versei: Prága karneválja, Törött tükör	547

CZINE MIHÁLY: A jugoszláviai magyar irodalom a két világháború között (tanulmány) - - - - -	549
SUHAI PÁL versei: Virtus, Padláslépcső, aranygrádics - -	560

*

FUTAKY HAJNA: Költészet „elmúltból eljövöbe” (<i>Benjámín László válogatott és új versei</i>) - - - - -	561
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Simon Zoltán: Benjámín László - -	567
LACZKÓ ANDRÁS: Kovács Sándor Iván: Váci Mihály - -	568
CSÜRÖS MIKLÓS: Bisztray Ádám: Erdöntúli táj - - -	570
HORVÁTH TAMÁS: Döbrentei Kornél: A Skorpió jegyében	572
DÉVÉNYI IVÁN: Taxner-Tóth Ernő: Dickens világa - -	573
A Jelenkor krónikája - - - - -	575

KÉPEK

A pécsi Modern Képtár új szerzeményei

FORGÁCS HANN ERZSÉBET rajzai - -	507, 509, 523, 542, 548
KESERŰ ILONA rajza - - - - -	544

M ű m e l l é k l e t e n

A pécsi Modern Képtár új szerzeményei

- 1-2. FORGÁCS HANN ERZSÉBET: Szomorúság
Ketten
- 3-4. TIHANYI LAJOS: Cigányasszony gyermekkel
Csendélet

A b o r i t ó n

A pécsi Modern Képtár új szerzeményei

FORGÁCS HANN ERZSÉBET művei:

1. Munkásnő
 - 2-3. Rajzok
 4. Fésülködő
- (Nádor Katalin fotói)

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-009. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámlára. Evi előfizetési díj 72.— Ft.

73-2492 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

Csokor

– A hatvanéves Weöres Sándornak –

I

(JÖTTÉL)

*Jó hogy nem tett hóba: hát
megmaradtál ittmaradtál –
Élted első asszonyát
áldjuk érte most már*

*Várt a fent és várt a lent
ezer év sok ezer
jól tudták hogy mit jelent
ha jelentkezel*

*Barna nagy dió szemed
bőr alá csont alá
bújt s amit leleplezett
bújt elő egymásután*

*Megvoltak de csak bitangok –
tuvolád hegedűd
egybeszedte mind a brancsot
a helyére került*

*Aki pusztaságba menne:
ott zajos város áll
aki alföld-síkra menne:
hegyvidékre talál*

*Ó-tület feledni kell
ó-szemet szemétbe dobni
nálad újat nyitni kell
vagy Adámét visszkapni –*

*Itt e város öt torony?
ötvenöt? fejet magosba
nem fordított akkoron
annyi új ház kocka-bokra*

*Láttak volna surranó
könnyű léptű félkamaszt:
megtisztelte volna ő
bárki akkor azt?*

*Kocsma itt és kocsma ott
agybukfencek reggelig
ahogyan szokott
s régtől ismételtetik*

*Szembeszálltam fölkapart
sok vad ötleted
Érzem még a rendre mart
gyógyító sebet*

*Érzem ó tündér-korunk!
fönn az ég hab-felleges
és mi játszunk álmodunk
vége sose lesz . . .*

II

(TALÁLKOZÁS)

*Azt mondtad – lépcsőn mentünk éppen fölfele
S. É.-vel a költőnővel hármásban csak elébb
ismertelek meg kis trafikjukban ahol
találkoztunk majd eljöttünk anyja ott maradt
azt mondtad nem tudom már hogy mire válaszul:
„Pótolni semmit sem lehet” – azt mondtad tétova
kicsit éneklő fejhargon amiről azóta már
meggyőződtem mily éles kristály-metszetű
„Pótolni semmit sem lehet” – idézem sokat úgy van úgy
s akad olyan is akit ezerszeresen nem lehet
toldom meg Sándor és rád gondolok rád gondolok.*

III

(NE REJTS ELŐLÜNK SEMMIT!)

*Bölcs ifjan is már: ritka-fülű, -szemű
hol más csupán űrt lelt, ha akárhogy is
figyelt, s a csöndet vette észre:
onnan a hírt te rakásra hoztad.*

*Ma százszoros bölcs: ritka-fülű, -szemű,
most látsz csak és hallsz sokszorosan sokat,
romló husodban fölvirágzott
szellemi lényed, a ronthatatlan.*

*Ne rejts előlünk semmit! A gyöngye test
ha majd leomlik: tárt kapujú, rakott
kincstárra dőljön, honnan addig
dúsan ömöljön elénk az áldás!*

IV

(A FAL)

*Sándor a fal! Jön a fal! „Csak jöjjön!” – hallok a hangod,
nem dacosan s törten, sem vadul és remegőn.
Mintha csupán azt mondtad volna: „A szél fuj.” „Eső lesz.”
„Jó napot!” „Arrébb kell tenni e könyveket itt.”
Tudja a föld, az anyag szive érzi: közébük olyan megy,
majd ha te mész, aki jól ismeri titkaikat.
Ó, de minek jut eszembe ilyesmi? Ne jöjjön a fal még!
Vagy legalább lábad meg ne akassza soká!
Mert hisz az Isten sem viszi véghez nélkülöd – írtad –
azt, amit elműlaszt a kezed a papíron.
S rengeteg élő várja, dolog, tárgy, gondolat, érzés,
hogy meglásd, nevet adj néki, s a ténybe kihozd.
S meddig kéne vajon még árván, fölledezetlen,
fél-lét árnyai közt, tétova tengeniük,
s lesni, mikor zörren meg az út, toppan be a mentő,
(tán sohasem, ha te már égi mezőkön üdülsz).*

V

(NEM KELLENE)

*Kilépnének soraidból a soraidban
halhatatlanná tett tárgyak személyek
hogy fölvonuljanak s mindegyikük
morzsányit adjon vissza csak
halhatatlanságából a szülőnek:
nem kellene soha itthagynod őket*

VI

(PSYCHÉ WEÖRES SÁNDORNAK)

*Üdőben távoli onokám, de egyben
Az, ki is nemzettél, s a' ki szültél engem,
Nem tudom, örüljek, vagy sápgojak inkább,
Hogy visga szemekkel összevegyűjtve titkát
Egy turtsa teremtést kedvedre kiraktál,
S ékítve-szépítve tsudásra faragtál.
Úgy, hogy én azolta, fényre-ájt vakandok,
Két világba ütve kapkodok, tipongok.
Amiként tiédet vehetem eszembe,
Talántán létpályám abban jobb lehetne:
Szemérem-tsőszöktül, tsehelő kopóktul
Nem kéne tartanom tüskös, fene szóktul.
Tzigány vérem lángja pörzsölhetne váltig,
Békén lotskolhatnám a' kialuvásig.
Sándrim, üköm, atyám, tsak lelkem rokonnya,
Bizom, még veled is lefeküdnék volna,
Híhatnak akármelly tzangárka legénynek,
Tsinálnánk kettetskén rakásra Psychéket:
Hogy az újdon sereg kokas se ehüljön,
Pityegő jértzéknek, önékik örüljön.*

VII

(HÁROMSOROS)

*Születésnap, születésnap –
Koccintásra
szület-é snapsz? . . .*

VIII

(EGYSOROS)

Hatvan! – Vanhat?

IX

(GYERMEKVERS)

*Kattog a kiskutya: Hatvan! hatvan!
Morran a nagykutya: Hatvan! hatvan!
Macska miákol:
Tízszer hat!
Kácsa sipákol:
Hatvan! hap!
Közben az égen csillag pattan,
Túl az időn, múlhatatlan.*

(KÖSZÖNTŐ)

*Küldöm őket menjenek
kis szobái elhagyottak
és az utcák és a fák
és a völgyek és a dombok
s az a híres málomi
út kicsit szűnjék az égbe
futni forduljon felé
vigye hátán hömpölyögue
hadnyi hálás híveit
álljanak szépen köré
s ha az ablakon kipillant
elsőbb azt se tudja hol van
aztán észrevétlenül
zúgjon harmincegynehány
évet vissza s lelje meg
régit önmagát s a régi
napsütötte holdsütötte
görbe várost melyet öntsön
bő zápor nyakon s keresztül
dőlvé rajta hordjon el
minden szutykot mindenünnen
s fényesdjünk boldogan
rózsa-arccal nap-szemekkel
ő is én is újra ifjak.*

Arany József

EMLÉKEK WEÖRES SÁNDORRÓL

Weöres Sándor hatvan éves. Alig hiszem, hogy ez különösebb nap volna élete naptárjában. Maga vallotta magáról: „mindig az foglalkoztat, amihez már van distanciám. Tizenöt-húszéves koromban többet írtam az öregségről, mint a fiatalságról, szerelemről, most pedig fordítva...” S ez nem időzavar nála, hanem a költő alkatából adódó vonás.

Köszöntse hát az „erdő szórt füttye”, vagy a „kő-ízű szél”. Ilyen szelet idézzen ez a töredékes emlékező írás is, azokról az időkről, amikor még Weöres Sándor szülővárosában, Szombathelyen a reáliskola tanulója volt, s a jó sors összehozott vele, és a 20-as, 30-as években együtt vitézkedtünk a „vasi berekben”. De a 40-es években, egyidőben Pécssett, több kitűnő költővel és művésszel ismét együtt szolgáltuk a „Szép parancsát”.

*

Weöres Sándort 15 éves korában ismertem meg. Akkor a szombathelyi reáliskola tanulója volt. Pável Agoston hozott össze velem. A Kultúregyesület könyvtárában, egy estébe hajló délutánon találkoztunk, édesanyjával jött. Vékony, inkább véznácska fiú volt, arcából (kerek, telt arc) a szeme és a homloka volt rendkívüli. Hangja vékony (akárcsak Móricz Zsigmondé), de dalamos, éneklő, mintha valami furcsa hangsúllyal verseket mondana. (Ezt a hangütést aztán később versmondásaiban is nemcsak füllel, lélekkel is mindig örömmel hallottam.) Már ismertem verseit, melyek meglepően érettek és újak voltak. Lenyűgöző volt a tudása is. Nem csupán a sokféle műfaj változatát hordta kisujjában, de világképe mai távlatait is. A latin, a görög irodalom mellett a Kelet világát is magába fogadta.

Tanárai közül Pável Agostoné az érdelem, hogy korán felismerte nagy tehetségét és ódai szavakkal beszélt mindenütt „*korszakos költői jelentőségéről*”. Szent Imre utcai otthonában évekig szállásadója volt a diák Weöresnek és valószínű, ez a közeli „szikrázás” indította már őszülő fejjel a líra felé a neves szlovén nyelvész, néprajzos Pávelt. A Faludi Ferenc irodalmi társaságba is „rendhagyó módon” – diákfejjel – taggá választottuk. De Weöres Sándort inkább a barátság érdekelte körünkben. A korabeli szombathelyi „fiatalok” közül az akkor induló Pálma László költő, a kitűnő esszéista és kritikus Albert István voltak a társai. De baráti köre hozzánk kötődött. Hegedüs Ferenc író (a Vasvármegye munkatársa), Pallos Mihály (egy novellakötete jelent meg), Baba József, az irodalomért rajongó barát (Bajcsy-Zsilinszky Endre és Féja Géza híve) gyakran összeverődünk, hogy a kispityeri kocsmában „irodalmi ivászatot” rendezzünk. Ezekre utal Weöres későbbi leveleiben is. Szombathely egyébként – sajnos – nem respektálta a zseniális költőt, mert az érettségén matematikából megbukott és Győrben kellett pótérettségit tennie.

Ebben az időszakában nekem is adott néhány verset, géppel írva, saját kezű aláírásával. Ezekből a *Veriték*, a *Fekete malom* és a *Nem én* című versei

megjelentek első kötetében, az utóbbi az *Egybegyűjtött írások*-ban a *Két dal* c. vers második részeként. Ellenben a *Fehér apó*, *Fehér anyó* és a *Nagy Shiva asszony* címűeket nem találom az *Egybegyűjtött írások*-ban. Nem hiszem, hogy „a bekerült daraboknak variánsai vagy halványabb rokonai volnának” ezek a kihagyott írások – ahogy az *Egybegyűjtött írások* szerkesztője, Bata Imre az összeállítás szempontjait ismerteti. Az utóbbi az *ó-egyiptomi versek* időszakából való, mert én a kéziratot diákkorában kaptam tőle.

A verseket (Weöres Sándor felhatalmazásából is) itt idézem.

FEHÉR APÓ, FEHÉR ANYÓ . . .

*A Jég-fjordra vadászni ment Fehér apó, Fehér anyó.
Utánuk sirt hét kis sirás: Jaj, fóka nincs . . . a fóka jó . . .*

*Régi rozmárbőr-köpenyeg, szigony, ijj, nyilvesszős tegez . . .
– És szólt Apó, és szólt Anyó: Medvetalp lesz és fóka lesz.*

*Se medve nincs, se fóka nincs, a fjord üres marok, szegény,
örök, unott hártán zenél a kajla, nótáskedvű szél.*

*. . . És szól nyilas Fehér anyó: „Fogam vacog, karom remeg . . .
– „Ó jöjj ide, a szerelem kályha . . . s a csók mindig meleg”.*

*– – – – –
Vadászni ment még százszor is, Fehér apó, Fehér anyó.
Utánuk sirt nyolc kis sirás: Jaj, fóka nincs . . . a fóka jó . . .*

NAGY SHIVA ASSZONY

– Ind slóák –

*Egetvivó, fehér hegyek, örök-szüz Rejtelem hegyek
alján nagy Shiva asszony áll, a kérlelhetetlen, kegyes.*

*A lába márvány, csókra szánt, a szeme óriás smaragd
rubintos ajkán kő-mosoly, miként az élő nagy titok.*

*Ölébe kincs és drágaság, mit hordott Kasmir és Dekán.
Az öle tág, miként a sir: az öle lágy és fekete.*

*És jött hozzá a Férfi: „Nézd, karom, mint vert izom-kötél
de nem ölel két gyenge kar: Shiva, ölelj te engemet!”*

*Nagy Shiva jó, nagy Shiva lágy, Shivának kegye végtelen.
Kardot adott, acélosat s a csatatéren várta őt.*

*És jött hozzá az Asszony is: „Jaj, volt énnékem gyermekem
meg sem öleltem még s halott: hadd öleljem örökre őt!”*

*Nagy Shiva jó, nagy Shiva lány, Shivának kegye végtelen.
Egy éjjel gyermeket adott s két halottat egy reggelen.*

*És jött hozzá a tompa Agg: „Vánszorgok, mint az unt Idő
rozzant mankóm kezédbe hull, kezédbe ernyed: el ne ejtsd!”*

*Nagy Shiva jó, nagy Shiva lány, Shivának kegye végtelen.
Almot adott, halálosat: tullasztó, mint a lilium.*

*... Egetvivó fehér hegyek, örök-szüz Rejtelem-hegyek
alján nagy Shiva asszony áll, a kérlelhetetlen-kegyes.*

Baráti kapcsolatunk ebben az „ösidőben” nagyon közeli volt. Több ízben felkeresett munkahelyemen, a Városi Üzemeknél. Dukai Takách Kálmán kollégám (Berzsenyi feleségének és rokonának, Berzsenyi „barátnéjának”, a keszthelyi Helikon kedvelt Malvinájának rokoni leszármazottja) ámulva hallgatta „földijének”, a fiatal Weöresnek beszélgetését költőkről, a „dekadens” Verlaine-től Babitsig, és versekről, az írás gerinc-bizsergető „titkairól”. Természetes, hogy verseimet, írásaimat is szeretettel mutattam neki. *Jégeső* c. kisregényemet és második verseskötetemet versben és levélben tisztelte meg válaszában. Más alkalommal bizonyára kényes dolog volna a rólam szóló sorok idézése, de itt a fiatalság szabadságán és kötetlenségén túl többről: Weöres Sándor induló éveiről is dokumentumok ezek az írások. S talán arról is, hogy az ő sokat emlegetett játékoságán és a korszellemtől „részvétlen szemlélődésébe” hogy vágott bele a *kor* hangja. A *Hideg van* hangja, amelyben a *Munkanélküliek*, a *Nagyfejűek* (a Bethlen-kor „fejesei”) mellett arról énekelt „hogyan kell / embernek lenni / kicsinynek”. A hozzám küldött verséből ennek a hangnak rokonhangját figyelhetjük meg. (A verset, leveleit mind az ő beleegyezésével publikálom.)

A vers címe: Bárdosi Németh Jánosnak, a plein-aire poétájának az ingujjra-vetközött lelkű költőnek, barátsággal Weöres Sándor.

Szombathely, 1932. okt. 15.

EPISZTOLA

*Kollégám, Jancsi s bátyám is kicsit,
ne furcsáld ezt a furcsa levelet:
tudod, belém-esett a könyved,
mint állóvízbe rücskös vasdarab
ami a tespedt, langyos folyadékot
keményen loccsantja maga köré
és gyűrűket vet. Ime: gyűrűm,
fogadd a víztől szívesen, ha part vagy.*

*Magyar a versed és mélyen „vasi”.
És vas a könyved. Érdes és kemény.
Apád ekéjét s az eresz-csatornát
kis házatokról és szalonna-metsző
bicskád pengéjét, amúgy zsirosan
és grófi ajtók csukott zárait,
jobbágy-könnyekkel csikorgó kilincset
s a kasza-pengét (ezt a nagy különcöt
aki legtöbbször igen jó gyerek
de ha a népet kisebbség zsarolja
ugy szégyenkezni kezd, el is pirul):
mind összehordtad négy-kamrás szívedbe,
ott szétolvadtak egyik dobbanásnál
és a másiknál eggyé-merevedtek
s azóta őrzik világba-fagyottan
szíved formáját és hajlásait.*

*Elmondom ezt is . . . te, /ide figyelj:
most ottan jártam, a kicsi faludban,
egy lóca nyúlt alattam hosszú testtel,
akácfák mosakodtak uti-porral
és azt, hogy más is, sok-más létezik,
más sem tudatta, csak: a rádió . . .
Valaki halkán megsímogatott,
előttem mécses égett szeliden
s itt nem azt mondtam: „nézd csak, este van,
gyerünk aludni” – hanem azt: „ne még,
ne menjünk: még egy dalt elfütyülök,
még egy lány-félét szájon csókolok,
még egy anyóka tört arcába nézek,
még egy pohár bort a torkomra hajtok,
még megsímítom egy kutya-tejét,
még mellre-szívom egy virág szagát,
még mosakszom a valóság vizében,
még mese-farkával törülközőm –
aztán, nem bánom, megyek a fenébe,
addigra úgylis reggel lesz, tudom.”*

*Úgy érkezted, mint messze idegen
az én szobámba. S egy egész világot
hoztál magaddal, mint vásártiát:
Isten világát, a legszebb világot,
magam-alkotta csúcscsaim közé.
Valóság költője, köszöntelek!*

*

Már a Faludi Ferenc irodalmi társaság elnöke voltam, és 1933 tavaszán a Nyugatot hívtam meg szereplésre Móricz Zsigmonddal. De Móricz Zsigmond ebben az időben adta át a folyóiratot Babitsnak, így – ezúttal – az ő és felesége, Simonyi Mária szereplésére került sor. Weöres Sándort Csöngéről invitáltam az estre. Erre jött a válasza:

Kedves Jani Bátyuskám, köszönöm soraidat. Móriczék még mindig nem jöttek meg? Talán majd én is be tudok utazni addigra, mire megérkeznek, bár nem tudom biztosan, hogy mehetnek-e. Nincs még biztos dátumod az érkezésükről? – Ami a Kurt Hiller-teóriát illeti, magamévá tettem annyiban, hogy a költő hozhat törvényeket, ha akar, de nem okvetlenül köteles erre. Végre is: ha a kis taknyos Goethe toppant egyet a lábacskájával és megköti magát, hogy nem és nem és nem, ő nem váltja meg a világot, váltsák meg a komoly bácsik, ő megmarad taknyos kölyöknek . . . nem lehet semmit se tenni ellene. – Ölel dekadens poéta-barátod és kollégád a csöngői opálszínű bunuagurna-nyitang-fa árnyékából. W. Sanyi (1933. III. 2.)

Két évvel később már második kötete (*A Kő és az ember*) *Dunántúli képek* című szép versciklusának körülményeiről ír. A levélnek csak idevonatkozó részét idézem:

Én is elég sokat irogatok most, de persze, szokásom szerint, csak verseket; a dunántúli falu hangulatát próbálom versekbe-rögzíteni; hogy milyen reggel, este, éjjel, eső után, eső előtt, viharban, hidegben, kánikulában stb. Jó ilyenkor a falusi élet: lehet fürödni, kertészkedni, sörözni és egyéb hasznos és haszontalan dolgokat csinálni.

Hát Te mivel foglalkozol? hogy vagy? és mi a legközelebbi irodalmi terved? Sok sikert kíván és szeretettel ölel csöngői öcséd – Sanyi. (1935. jún. 14.)

A következő levél megint Csöngéről jött. A hangból arra következtetek, hogy a pécsi egyetemi vizsgák fásasztó hetei lehettek ezek, mert Weöres Sándor különben birta az izmok eleresztését, éppen az alkotó munka előtt. Ismét a Nyugat szereplése volt időszerű (Kosztolányival) Szombathelyen. A levélből csak részleteket idézek.

Kedves Jani Testvér,
nagyon örülök múltkori kártyádnak, köszönöm. Ne haragudj, hogy késett a válaszom, de újabban olyan lusta kezdek lenni, hogy egy wertheim-szekrény hozzám képest kezdő a lomhaság terén.

Sajnálak, hogy sokat kell bajlódnod a mindennapi kenyérért, ez bizony nem poétaembernek való (de az a teljes dologtalanság se ám, ami az én osztályrészem, hogy a fene rágja ki) . . .

Örömmel vettem tudomásul, hogy gondoltok rám. Én is Rátok, istentelen magányomból. Légy szíves átadni baráti üdvözetemet Hegedüs Fráncinak, Albert Pistának, Pálma Lacinak, Baba Jóskának, Pallos Mis . . . mis . . . Mis-kának, egyszóval az egykori kispityerieknek. Légy szíves tiszteletemet jelenteni Tóth János főmérnök úrnak (Zalai Tóth János festőművész, építészeti szakíró): amikor Szombathelyen voltam, meg szerettem volna látogatni, de valahogy mindig közbejött valami. Pedig nagyon sajnálom.

Azt kérded: havasak-e még a csöngői fák és van-e ihletem a téli csöndben? A hó már nagyjából elolvadt, minden tele van kosszal, mint az olvadás-kor szokott lenni. Ihletem nincs: pegazusomnak székrekedése van, Isten tartsa meg a szokását.

Köszönöm értesítésedet, hogy a nyugatosok le fognak jönni Szombathelyre a folyó hó folyamán. (De még mennyire folyó hó! pláne itt falun!) Nagyon kérlek, értesíts majd, hogy mikor érkezzek. – – – – Hogy szuperál a múzsád? Albert Pista még mindig elzárkózik az ihlet elől, vagy bele-törődött végre, hogy a poézissel kötött frigy fölbonthatatlan? (Én is sokszor

szeretnék lemondani az olimpuszi nektárról, de a verseléstől éppúgy nem tudok szabadulni, mint a dohányzástól.) [...]

Csönge, 1935. I. 15.

A Nyugat-est lezajlott. Weöres, bár „pénzmagok” hiányában nehezen tudott bejönni, Kosztolányiékkel (Nagy Endre, Gellért Oszkár, Ascher Oszkár) hajnalig együtt voltunk a Kovács Szálló éttermében. Kosztolányi vidám volt, a bor mellett a cigányzenét is élvezte, pedig a rettenetes kór egy év múlva már leterítette. A *Hajnali részegség* búcsúzó hangját döbbsen hallgattuk érdekes, tiszta versmondásában.

Közben Weöres Sándor készült már a szigorlatra (köztudomású, hogy a pécsi egyetemen 1939-ben bölcsész doktori diplomát szerzett). Barátságára és segítőkészségére jellemző, hogy ezen a nagyon lekötött nyáron (összel doktorált) *Szegény ország* című Pécsen kiadott verseskötetem ügyében segítségemre sietett. (Ugyanezt tette két évtized múlva is *Carmina Hungarica* c. verseskötetemenél.) Levele kiadói érdekességeket is dokumentál.

Kedves Jánosom!

Köszönöm soraidat. Hogy mindgyárt a tárgyra térjek: a Janus Pannonius Társaság úgy adta ki a könyvemet, hogy fedezte a teljes nyomdaköltséget, de honoráriumként nem pénzt, hanem 100 példányt adott. (*A teremtés dicsérete* kötetről van szó.) Részletesebben ismertetve a dolgot: a J. P. Társaság a befolyó tagdíjakból évente kiad három könyvet, melyekből minden tagnak ingyen illetménykötet jár; és a könyvek szerzőit nem pénzzel, de példányokkal honorálja. Az idei három illetménykötet, időrendi sorban: az én kötetem és Holler András Verhaeren-fordításai (ezek már megjelentek) és Várkonyi Nándor tanulmánykötete (ez karácsonyra jelenik meg). Az idén más könyvet már aligha ad ki a társaság, de hogy a jövő évi programba belekerülj, annak bizonyosan nem lenne semmi akadály.

Lehet, hogy könyvedet kivételesen még az idén is kiadná a társaság; ezt Kocsis Laci bácsival intézd el: ő bizonyosan minden lehetőt megtesz a könyved ügyében, mert tudom, hogy őszintén nagyrabecsül.

A dunántúli antológia válogatását nagy gözzel végzem. Guszti bácsi (Pável), Várkonyi és magam, azaz három antológia-szuszter egybehangzó óhaja szerint Tetőled tíz költemény kerül a könyvbe. Az én válogatásom a következő: „A földem ölén”, „Szorongó múzsa”, „Őszi bogár”, „Tavaszi ballada”, „Apám”, „Malom”, „Július”, „Fénylett, libbent”, „Föld” és „Vasvári kép”, és esetleg még néhány apró vers, pl. a „Sírvers”. Ebből Várkonyi a „Vasvári képeket” szeretné mással kicserélni, én pedig a „Július”-t. Ha van újabb verspaksamétád, hálás volnék ha megküldenéd; hátha valamelyik költeményt jobban lehetne kicserélni. Azt hiszem, az antológia igen nívósan fog sikerülni; igyekezzünk, hogy csupa megkapó, igazán szép, meggyőző erejű vers kerüljön bele.

Ősszel doktorálok, nagy-fene tanulásban vagyok, amellet még az antológián is dolgozom; képzeld, hogy versfirkáló tevékenységem most szünetel.

Remélem, betegségedből fölépültél. Jó egészséget, minden jót kíván és ölel öcséd, barátod – Sanyi.

(Csönge, 1939. július 29.)

A kötetem az egy évig elhúzódó súlyos betegségem és műtétem miatt 1941 karácsonyán jelenhetett meg: a Janus Pannonius Társaság kiadásában. A jelzett *Dunántúli antológia* azonban – ma már nem tudom, hogy milyen okból – nem jelent meg.

A *Szegény ország* c. verseskötetem más fordulót is hozott életem történetében. 1941-ben – több dunántúli költővel és íróval – a Janus Pannonius Társaság tagja lettem és az 1942-ben megtartott székfoglaló döntő lett Pécsre helyezésem ügyében.

*

Ezzel lényegében Weöres Sándorral a vasi kapcsolataim megváltoztak. Ezért írok változást, mert a következő években Weöres Sándor lett ismét „vasi” és a postáját most Csöngé és Pécs lett. 1942. március 25-én szerepeltem Pécsen. Ezekre is Weöres levelezőlapjai emlékeztetnek. A „székfoglaló” olyan mértékben sikerült, hogy én is Pécsre kerültem, amelyről a Sorsunk megindulásával joggal írhatta Weöres: Pécs „kis Weimar” lesz.

Weöres Sándor „pécsi éveiről” Várkonyi Nándor írt szép tanulmányt (Életünk, 1964. I. szám). Várkonyi szerint Weöres a hivatal gondját-baját nem bírta (akkor még a könyvtárigazgatói státus „mindenest” jelentett). De Pest is vonzotta. A következőkben a „pécsi éveket” szeretném kiegészíteni, amíg (Székesfehérvár után) végleg Budapestre költözött. 1944 óta megint Csöngén van s egyik „vidám rimes” levelemre írja válaszul:

Kedves Jánosom! Igen jólesett verses üdvözlőtetek és igen jót derültem rajta. Sajnos, most tőlem válaszképpen ilyen vidám rímek nem tellenek: ilyet csak társaságban, bor mellett tud rögtönözni az ember. Így hát fogadd ezeket a földöncsúszó prózai sorokat. – Újságot nem sokat írhatok; szép enyhe telünk van és fagy nélkül piheg a vasi föld. – Egyébként lelkileg még mindig annyira pécsi maradtam, hogy szinte Pécsről irigylem önmagamat a csöngői magányosságért. Az ottaniakat, egyenként és együttesen sokszor üdvözlöm. Szeretettel ölel Sanyi.
(Csöngé, 1944. február 4.)

A háború később elszakított bennünket: Pécs 1944. november végén, de Szombathely és a nyugati határvidék csak 1945. március végén szabadult fel.

1945. április 25-én alkalmi postával (mert a postaforgalom csak később állt helyre) küldött üzenetet Weöres Sándor. Ebben Pécsről, rólunk, barátairól és rokonairól: Blaskovich Ivánékról érdeklődik. A háborús próbatevések fizikailag és lelkileg is ott erősebbek voltak, romok és riadalmak vették körül rokonainkat és a lakosságot. S ezt Weöres Sándor még egy év múlva is érzi. Pável halálakor küldött levelemre válaszolva írta:

Kedves Jánosom, köszönöm soraidat. – Szegény Guszti bácsi gyász hírével kapcsolatban én se tudtam többet, mint Te, sőt még ennyit se. Fütetlen szobában és általában keserves állapotban írom ezt a levelet. Örömmel értesülök arról, hogy Ti pécsiek már kissé jobban rendbejöttetek a sok vihar után. Közös barátainkat szeretettel köszöntöm. Minden jót kíván és ölel – Sanyi.
(Csöngé, 1946. febr. 17.)

A „pécsi tavasz” már 1945-ben rendezte sorainkat: az irodalmi élet itt indult meg legegyszerűbben az országban. Csuka Zoltán (a háború sodorta „haza”) szervezte már a Batsányi János irodalmi társaságot, később Várkonyi Nándor

útrairidította újra a Sorsunkat. Csorba Győzővel és az induló fiatalokkal (Galsai Pongrác, Hunyadi József, András Endre, Kopányi György) jártuk a vidéket: verseket olvastunk Mohácson, Szekszárdon, Pécsváradon és természetesen Pécsen – mindenütt. Munkásmatinékat rendeztünk. 1946 tavaszán pedig – ünnepi hét keretében – országos seregszemlét tartottunk, amelyre meghívtuk Keresztúry Dezsőt (akkori kultuszminisztert), Pátzay Pál szobrászművészt, Kassák Lajost, Illyés Gyulát, Berda Józsefet, Takáts Gyulát és – természetesen – Weöres Sándort. Pedig az infláció tombolt, szinte lehetetlen volt valamit is biztosnak érezni. Erre jellemző kordokumentum Weöres Sándor levele:

Kedves Jánosom,
váratlanul pénzhez jutottam, hát megragadva az alkalmat, hogy végre válasszoljak Neked, mielőtt a posta-díjszabás újra megugrik és pénzem megint nem lesz elég a levélbélyegre. Ne haragudj, hogy csak most írhatok. De szüleim és én valósággal szegények lettünk. – Csuka Zoltán levélig hív a pécsi Kultúrhétre, előadónak. Ha útiköltséget is küld, megjelenek köztetek; mert hogy nekem nincs 200–300 millió pengőm, ezekután mondanom sem kell. (A további részben családi vonatkozású dolgokat érint.) (Csöngé, 1946. máj. 8.)

Az „ünnepi hét” lezajlott, utána Keserű János alispán vendégei voltunk. Az udvaron, a diófa árnyékában élénk vita folyt Kassák – Illyés és Weöres között: Weöres művészetének reális emberi tartásáról. Az alispán feleségét épp előtte riasztotta meg Weöres a *Táncdal* strófáival:

panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü
panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü

kudora panyigai panyigai
kudora ü
panyigai kudora kudora
panyigai ü (stb.)

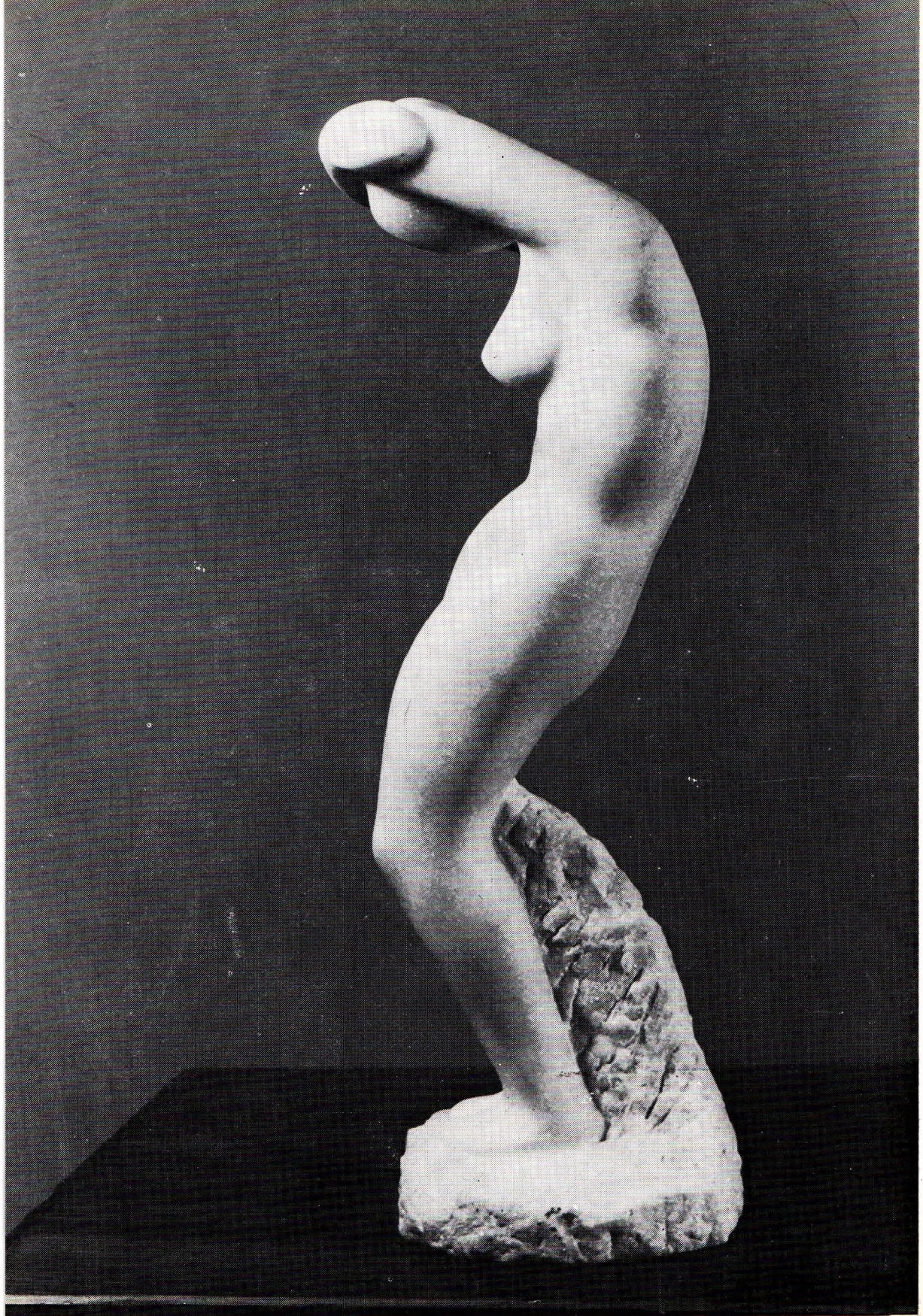
– – – – –

Hogy az absztrakt vers milyen valóság-tartalmat idéz, elmondom, hogy Szombathelyen (Weöres diákkorában is) Panyigai Sándor nevű bútorszállító működött, fia Panyigai Sándor *Két eldobott álom meséje* címen verseskötetet is adott ki.

*

Nem művészetéről vallottam. Töredékekben az életutat kerestem meg, a perceket, ahogy az „örök idő lép hegyről-hegyre”. S ebből is azt a részt (nekem nagy ajándékot), ahogy én láttam 45 éve és ahogy (a gazdag levélananyagból részeket kiemelve) két évtizeden keresztül (a többi megírását a következő hatvan év köszöntésére hagyom) első „tintásujjú” üdvözlőt küldte Csöngéről Szombathelyre. Szombathely és Pécs (majd fordítva) szálltak-szóltak ezek a levélpósták.

Egyik kötetét „ezeréves barátsággal” dedikálta: S még azt írta hozzá: „születtünk 1488-ban, meghalunk 2599-ben”. Van időnk még barátkozni.

WEÖRES DRÁMÁI

ŐS-KEZDET ÓTA
ITT VAGYOK,
DE A LEPKÉVEL
MEGHALOK.

Miért írt Weöres drámákat? – A kérdés csak arra jó, hogy megtagadhassam. Főlöszleg, hiábavaló. Mert van drámája, amelynek keletkezését alkalom indokolja. A holdbeli csónakost fölkérésre írta; egy bábos társulás kérte; a kész mű azonban nem fért a bábszínpadra, a vállalkozás megszűnt. 1944-ben, Németh Antal Nemzeti Színházában már díszletes próbái folytak, de most a történelem játszott tragédiát, s ez vetett akadályt a bemutatónak. Az Octopust nem rendelte senki; belső kényszer vetette partra. A kétfejű fenevadat viszont rendelték, csak bemutatása késik. A holdbeli csónakos százás szériát ért Kazimir színpadán, az Octopust Kaposvárott játszották. Fővárosi színház eddig nemigen ösztönözte Weörest a drámaírásra. Kazimir vállalkozott a holdbeli csónakos bemutatására. A föladat – egy-egy Weöres-dráma bemutatása – pedig inspirálhatná a magyar színjátszást. De a magyar teátrum nem látszik sóvárogni ezt az inspirációt. Weöres is megvan a színházé nélkül. Ír drámát, ha a fölkérésbe foglalt téma megfogja. Arra is van azonban példa, mikor a kihívásra nem születik válasz. Akkor is ír viszont drámát, ha éppen moccanó anyaga dramatikus alakba kívánkozik. Mert a költő nemigen tartja tiszteletben a tradíciós műnemi határokat. A költészetet abban az ősi, differenciálatlan minőségben gyakorolja, amikor a költészet az volt, ami. Weöres tehát, ha drámát ír, nem drámaíró, hanem költő, s ha verset ír, e versnek belső formája gyakran föltűnően dramatikus. Elég tehát kijelenteni, hogy Weöresnek vannak drámái is.

Ahány drámája van, annyi drámatípusba sorolható. S ez nem önkényes megállapítás, mert a szerző sosem felejtí el a drámák címe alá írni a szorosabb műfaj nevét. Ha drámát ír, az költészet, de az egyes dráma műfajilag mindig definiált. A Theomachia (1938) oratórium-dráma, A holdbeli csónakos (1942) kalandos játék húsz képben, Az Endymion (1943) színmű, a Csalóka Péter (1950) bábjáték, az Octopus avagy Szent György és a sárkány históriája (1965) tragikomédia, A kétfejű fenevad pedig (1972) történelmi panoptikum. A Szkítáknak (1944), ennek a remeket ígérő töredéknek is a címe alatt olvashatni: dráma-jelenet. Az Endymionnak az Egybegyűjtött írásokban lemaradt az igazi alcíme, csak a Szerkezeti áttekintésből tudjuk meg, hogy színmű, viszont itt a leginkább nyilvánvaló, hogy miről van szó. Az Endymion antik pásztorjáték. De mind e meghatározottság mellett megáll az is, hogy minden egyes Weöres-dráma költői mű, s ezt Weöres azzal is kifejezésre juttatta, hogy nem külön könyvben adta ki, de, az Egybegyűjtött írások tanulsága szerint, többi költői munkája sorába sorolta őket, miként némely prózai írását (holott nem mindet!). Mert az egység itt a lényeges, nem a különbözőség.

Mégis érdemes a drámák csoportját külön is áttekinteni. Több mint három évtizednyi időre szóródnak szét keletkezésük szerint, de természetrajzuk fittyet hány az időnek. Különösen föltűnő, s ezért elgondolkoztató, hogy a négy nagyobb mű – a Theomachia, A holdbeli csónakos, az Octopus és A kétfejű fenevad a különbözőség és a hasonlóság rendjét alkotja. A Theomachia és az Octopus az egyetemes mitológia köréből veszi tárgyát, A holdbeli csónakos és a Kétfejű fenevad pedig a nemzeti mitológiából. A Theomachia és A holdbeli csónakos még az autentikus mítosz körén marad, az Octopus meg A kétfejű fenevad viszont már a profán mítoszt idézi. Előb-

biek a prehistória, a mítosz és mese világába vonnak, utóbbiak a történelembe kötnek. Ebben az összefüggésben nyerik el értelmüket a műfaj-jelölések. Az oratórium-dráma és a kalandos játék az egyik oldalon, a tragikomédia és a történelmi panoptikum a másikon. Anyag és alakítás teljes összhangjáról tanúskodnak ezek a különbözőségek.

Ha a Theomachia környezetét tekintjük, Weöres mitológia iránti érdeklődésének fokozódását tapasztaljuk. Nem is akar mást a Theomachiával, mint a tragédia aischylosi változatát megvalósítani. Aischylos ugyanazért vonzza, amiért A logoshoz (1936) című verse tanulsága szerint Herakleitos, akiről 1937-ben szonettet ír. Mostanra fogja föl a mítoszi gondolkodásmód egység-elvét, s az elven belül az antinom erők működését, s e működés mítoszi alakját, az ismétlődést. 1936-ban írta a Pastorale című szonettet is, amelynek dramatikus struktúrája ugyancsak a herakleitosi filozófiához köthető.

De nemcsak, nem is elsősorban Herakleitos. Várkonyi Nándor inspirációja nyomán a prehistorikus költészeti anyagnak, a mitológiának a tanulmányozása arra bátorítja Weörest, hogy maga is kísérletet tegyen mitológikus struktúrák képzésére. A Theomachiában nem is akar elszakadni a tradíciós anyagtól. Abban talál élvezetet, hogy fölfedheti a jelenkor előtt a mítoszi világkép belső rendjét.

De már itt kitetszik, hogy a drámai-állapot igazi közege a korváltó idő. A Theomachiában egyenesen világkorszakok váltják egymást. A Kronos-idő és a Zeus-idő váltóidő vagyunk. Kronos uralmának kora – egy egész világkorszak – a mitológia diktandója szerint az aranykor. Az aranykor ebben az értelmezésben a boldog öntudatlanság ideje. Amikor az idő még ismeretlen, tehát isten. Kronos uralma az emberek – a kurészek – öntudatlanságának ideje. A végzet akarataból azonban el kell múltnia a Kronos-periódusnak is, miként vége szakadt Uranosénak. Őt meg Kronos taszította le a trónról. Vétsége büntették Zeus által. Uranos volt az első létező, mert rendeltetett, hogy a káosz alakot öltse, hogy a lét és nemlét, a „van” és „nincs” egymástól elválják. Csak a három Moira, csak ők vannak „túl rajtad, túl mozgó-világodon; öbennük egy a lét s nemlét, a „van” s a „nincs”. S hogy lett a lét, rendeltetett, hogy élet is legyen. Kronos a nagy tenyésztő, a változatok világának ura, aki végső elbizakodottságában, de már kezdődő riadalmában fölteszi a végső kérdést: Ki a világban az úr? a végzet-e vagy én? A halál-e, az idő-e? De az idő a változást természetében hordja. Kronos folyton forog nyugtalanságában. A változatokat szaporította, saját gyermekeit fölfalta. Pedig elég volt végzetéhez, hogy atyját letaszította trónjáról.

Uranos volt pedig a nyugalom, a változás híja, a káoszból kibontakozó első kozmosz, a milliós csillaggal égő ős-ég. Kronos vágyott arra, tenyészet és élet legyen, mert Uranos „nem virult, csak élet nélkül tündökölt”. A mítosz alapképe tehát: Egyik oldalon a három Moira, a másikon a káosz. A káosz gomolygás, „lódulunk itt föl, le, föl, le, föl, le”. A három Moira akarata, hogy a káosz kozmoszá – renddé – alakuljon. Ezért lesz Uranos, a lét, aki Gaianak nemz gyermekeit. Kronost, meg testvéreit, a titánokat. De Kronos életet akar, megfojtja atyját, s hatalmába hajtja a titánokat. Anyját – Gaiát –, aki tulajdonképp a föld, megöregedni, összehúzódni parancsolja. Így lesz a fényes csillagból lakható világ, Rhea szolgálóinak, a kurészeknek otthona.

Három istenlak jelenik meg a Theomachiában még. Okeanos és Typhon, a sárkány, meg Eros. A bölcsességnek, világosságnak megtestesítője: Okeanos. Ellenpólusa, a homály, a leszorítottság szimbóluma: Typhon. Okeanos tudja a három Moira szándékát, ő figyelmezteti Kronost küzdelme hiábavalóságára, s végül elpártol Kronostól, s az ifjú isten és a kurészek mellé szegődik. Typhon viszont ellenkezőleg. Ő elfelejtette a végzetet, s alázatos szolgálója Kronosnak: „Bármit kívánsz, elvégzem – irgalmazz nekem! Nyalom a talpadat, haragvó nagy király.” Ez udvaroncalázatú sárkány, a ködvilág hatalmása: homályba záródott őserő. Vele szemben lép föl Eros, s tanítja Rhea szolgálóit, hogyan védjék magukat a sárkánytól, s ő őrzi a gyermekistent. Eros a világosságnak új alakja, a mindenén áthatoló fény, szerelem, az ő jelenléte megfoghatatlan, nem is tud vele mit kezdeni a szörny.

De a sárkány több szót érdemel. Ő szerepel majd az Octopusban is; módosult alakban. Ismét más alakként az erősen dramatikus nagy mítosz-költeményben, a

Medeiában. Ott igazán. A Medeiában a sárkány még teljes erejében, gyökérmivoltában. Éppen a Medeia sárkányából tudhatjuk meg, hogy Typhon mely ősalakja a mitológiának, de azt is, mily szuverénül bánik Weöres a mitológiával. A Medeia sárkánya, a Medeia bensőjében fölmoccanó, még a teljes és eleven sárkányerő. Medeia álmában egyszer sárkánylegény, másszor sárkányszűz. Egymástól elszakítva, de egymásra végzetyszerűen vágyakozva, ami arra utal, hogy eredetileg a kettő egy volt. Az őssárkány. A teljesség maga. Jó és rossz, fönn és lenn, himnemű és nőnemű együtt. Medeia tragédiája, hogy nem tudja túltenni magát az ő-sárkányegységben.

A sárkány az őstudás. Az őstudás pedig az öntudatlanság. Vizözön-előtti állapot. Ezért nyilvánvaló, hogy a Theomachia Typhonja kronosi eszközként idézi a földre a vizözönt. Typhon már csak a rosszat képviseli. Csak rombolni képes. Korábbi alakváltozata azonban nemcsak a rosszat, a jót is képviseli. Typhon a görög mitológia sárkánya. Az európai kultúra eredeti alapjára utal. Itt az őstudás az ősemlékezet fölpatinthatatlan koporsőfődele alatt nyugszik. Mert a jó sárkány a feledett őstudás. Ezt a tradíciót az európai kultúra nem akceptálja. Weöres azonban számol az ősi keleti kultúrák jó sárkányaival is. Akceptálja a tradícióban lévő őstudást. Ami az európai kultúra szempontjából Typhon – és később Octopus! –, tehát a mélyre szorult, homályba burkolt őstönvilág, az ősi keleti kultúrák tekintetében jó sárkány is, miként e kultúrák mitológiájában valóban tudást, értéket képvisel. A görög mitológia köréről vett démonikus Medeiát ilyen értelemben alakítja át Weöres, az európai kultúra alapjaiban mélyebbre hatolva, e mélységben fölfedni véli ama közöst, amely ezt az őkeleti kultúrákkal összeköti. A mítosz nyelvén azt sugallja tehát, hogy kelet és nyugat közt az ősi tradícióban, a vizözön előtti aranykorban, roppant távoli időben, egység volt, s ezt az egységet az őssárkány szimbolizálja. Az európai kultúra számára azonban az őstudás homályba burkolózott, s így Typhon már nem lehet más, mint a homály sötét ereje, öntudatlanságában pusztá eszköz, Kronos akaratának végrehajtója. Az istenek genealogiája Weöres szerint: Eredetileg az őssárkányhitben megnyilatkozó sárkányös az őstudás egyetemét képviseli; jót és rosszat együtt. Az európai kultúra alapjaiban létező mítoszban a sárkány már csak a homályt szimbolizálja, s vele szemben a bölcsességet, világosságot Okeanos, a mindenen átható fényt, a szeretetet-szerelmet pedig Eros. Az azonban nyilvánvaló, hogy Okeanos és Eros között fáziskülönbség látszik. Előbbi Typhonnal állítható szembe, Eros már új isten, jelenléte Zeusz uralmának a kezdetét jelzi. Okeanos még Typhon opponáló ellentéte, Eros azonban már a győztes, új istenvilág tagja, Typhon sem tud véle mit kezdeni, mert mindenütt jelen van, mert megragadhatatlan. Okeanos a folytonosságot képviseli, de áramlás, s léte anyagszerű, így Kronos hatásosan fordíthatja szembe vele a sárkányt, Erost azonban nem tudja megragadni Typhon, nem képes őt szétmarcangolni. Okeanos a kontinuitás, Typhon a diszkontinuitás megtestesítője. Amaz továbbél, ezt Zeusz a föld mélyére tapodja. De a föld mélyén ott van a többi titán is, a homályba burkolva megannyi ő, Kronos anyja, Gaia is.

S ezt is érdemes nyomon követni, a feminin képviselő viselkedését. Hiszen Kronos végzetének beteljesülésében aktív szerepe van Rheának, a feleségnek és anyának, s nem kevésbé Gaianak, Kronos anyjának is. Uranost nem hívja elő Kronos, Gaiat igen. Mintha a feminin elem éppen a folytonosság megalkotása tekintetében nagyobb szerepet kapna, mint a masculin. Rhea őrzí meg a felfalattatás elől Zeuszt. Gaia földézett szelleme hozza meg a hírt Kronosnak, a gyermek él, a kicsiny isten boldogan játszadozik a kurészek között. S Gaianak ez az egyetlen vigasza. Az, hogy unokáját ringathatja. S a vallomással azt is elárulja Gaia, hogy fogalma sincs fia tragédiájáról. Ő közömbös immár a végzettel szemben. Rhea pedig ugyancsak öntudatlanul idézi föl Kronos sorsteljesülését. Nem ártani akar neki, gyermekét menti. Érzelmei által vezetettve, szívkörére hallgatva segít beteljesülni a tragédiát. A feminin elem azáltal működik a kontinuitás érdekében, mert szívére hallgat. Rhea fogja vissza Kronost akkor is, mikor még maga oldalára fordíthatná a kurészeket, akik a tűz megismerése pillanatában még riadtak. Zeusz földre költözése ugyanis egybeesik a tűz megjelenésével. S az együgyű kurészek most még félnek a tüztől, s készek azt visszaküldeni – tehát Zeuszt is –, oda, ahonnan közéjük esett.

Kar

... fuss te horgas,
fuss te mérges,
vissza többé ne találj,

Ezt kiáltozzák, ismétlik, s kiáltozásukat hallva szól Kronos: „Síp, dob, varázs... Mi rontja földi lényeim / boldog szívét? Megnézem, mért üvöltenek?” – S Rhea fogja vissza. A maga tűzével. S míg fönn Rhea és Kronos szerelmi kettőse tart, a kurészek megbarátkoznak a tűzzel, elfogadják az új istent. De ez a lenti tűz: Eros inkarnációja, míg a fenti: Rhea magafeledkezése, s Kronos gyanújának átmeneti elaltatása. A szerelmi ájulatban ellankadt Rhea elalszik, Kronos viszont még nyugtalanabbá lesz. Most hívja anyját – Gaiát – magához, hozna hirt a kurészekről, s arról, vajon köztük-e gyermeke. S e párbeszéd is odáig ér, ahová előbb a másik, Okeanosé Kronos-szal. Csakhogy Okeanos a végzet kemény törvényére figyelmeztette Kronost, Gaia viszont saját tapasztalatából kiindulva mondja el: azt is, a bukást is el lehet viselni, a nemléte is ki lehet bírni. De Kronosnak nem kell a vizsgáztatás. Visszaparancsolja anyját, s Okeanos ellen fordul haragja ismét. Ebben a párbeszédben fogalmazódik meg újra Kronos végzete. S hiába érvel avval, hogy a kődobálóknak nem jobb most, mint volt előbb, Okeanos csak azt mondhatja neki:

Ha jobb, ha rosszabb: kezdettől rendeltetett.
Csak fejsze voltam én, s a sors vágott velem:
nem én fordultam ellened, Kronos – ne szidj!
nem én akartam így – ne gyűlölkjöd reám!
Az élet jár és meg nem állhat féluton,
sem csókkal, sem kölönccel meg nem kötheted,
delejként húzza rejtett célja és siet.
Igy van – hiába rugdalózol ellene.

Így lehetne tovább is követni a Theomachia belső tagolódását, de ennyi is elég, hogy megállapíthassuk, az aischylosi tragédia-formán belül rendeződő mitikus anyag autentikus. S nem is a dráma itt a fontos, hanem az ifjú poéta öröme fölötte, milyen jól lehet dolgozni ez anyaggal. Hogy a mítoszi logikát tapintja ki, s a mítoszi gondolkodásban otthonos költő evvel az autentikus anyagformálással korához szól. 1938-ban régi isteni rend alkonyát és új születését festeni nem lehet szándéktalan. Kronos bukása, a vízözön-mitosz idézése, Typhonnak, a sárkánynak szerepeltetése igencsak sokat mondó. Noha Weöresnek más szándéka is van. A mítoszok világában időzve az ősi emberi tapasztalást vallatja. S vallatja azt magáért az esztétikai tapasztalásért is. Mert az aischylosi tragédiaformát a mítoszi anyagból kimunkálni azt is jelenti, hogy Weöres tudja, korának művészeti válságát leküzdeni csak úgy lehet, ha visszanyúl az eredeti alapokhoz.

Ezt teszi három esztendő múlva, A holdbéli csónakost írva is. Ez kalandos játék lesz; ennek anyagát a finnugor mesevilágból meríti. A meséből, hiszen a megrendelés értelmében bábjátékot akar írni. De feledi a bábjáték technikai problémáit, rögvest elragadja az anyag. A mesei, epikusabb anyag. Önkéntelen a kérdés, különbség van-e mitosz és mese között? Lényegében aligha! Hiszen a mese is a mitosz része. A mesét is a mítoszi gondolkodásmód igazítja. De mintha profanizálódott volna a mítoszi gondolkodásmód a mesébe. Mintha a mese elfeledte volna a mítoszi világkép egységelvét. A mese is a nagy egység része. A mesevilág egészében a mítoszi világkép és észjárás kivehető körvonalaira bukkanunk. De a mese már nem a mitosz. Elveszítette intenzitását, s elhullajtotta tragikus elemeit. A mítoszban az ellentett erők egyensúlya él; a mesében a jó győz a rosszon, a legkisebb királyfi diadalmaskodik. Aki a mesét alkotja, nem bírja már elviselni a tőle független világerők egyensúlyát. Közte és a világerők közt csak azáltal terem harmónia, ha a mesében az ellenkezője történik annak, ami az életvalóságban.

Közelebb kerültünk ahhoz a valósághoz, amely Weöres életideje műve keletke-

zésekör. A második világháború háborgó tengerén úszik a sajka. Nem Noé bárkája, nem az egyetemes emberiség dolga. A veszedelembé jutott hazáé. Nagyobb a baj, összefűz magát az ember. A költő is. A profán mítoszhoz, a meséhez kívánczik, a nemzeti történet kezdetében véli föl találni a helyzet magyarázatát. Miben vagyunk, hová jutottunk?

Pávaszemért versengeni négy hatalmas király érkezik Jégapó fejedelem udvarába. Ukkonvár urának pedig nincs máshoz fordulnia segítségért, mint önnön leleményéhez. De Pávaszem is nehezíti dolgát. Ott volna ugyan az udvarban Nagymedve, lapp fejedelem örököse, Medvefia, s az lenne a megoldás, hogy guba gubához; de Pávaszem csak álmodozik. Neki a holdbeli csónakos kellene. Realitás és irrealitás összetévesztője Pávaszem, akár a szegény ország és népe akkor, midőn A holdbeli csónakos íródik. Nincsen pedig nagyobb veszedelem az irrealitás sóvárgásánál. A mítosz tanulsága szerint is vigyázni kellene a holddal.

Ősi pásztorjátékok tanítják, hogy a holdra vágyakozó belehal a szerelembe. Ezt is megírja majd Weöres A holdbeli csónakos után. 1943-ban az Endymiont. Mértéke van a szerelemnek. Endymion belehal a kozmikus nászba. A Fairy spring fogalmazza meg majd az emberi szerelem mértékét: „Végül a kettő mégsem egy: nem marad más feloldatlan, mint ez a tétova mozdulat: fátyol-vékony, mégis páncél-erős határ mindörökké: titok, amelyben az irgalom a szerelemnél is hatalmasabb. Ez a pillanatnyi megingás, parányi késelkedés veti borúba, veszélybe és szenvedésbe a világot; mégis nélküle a szerelem mindent rögtön elhamvasztana, tüzét az érzéketlen porszem se bírná – mondja Amor.”

Pávaszem se bírná ki a holdbeli csónakos szerelmét. Szerencsére másképpen felfoghat a mesében. Rengeteg kaland után mégis csak kizökken Pávaszem az irrealitásból, visszazökken a realitásba, s a mese törvénye szerint Medvefia párja lehet. A mese valóságában. Dehát az van mesében, ami nemigen lehet a valóságban. Az egyensúly, a harmónia kedvéért.

Miközben megvigasztalódunk a mesével, sokat is okulunk a menetéből. – Medvefiának van egy vadászsólyma. Sólyomistennő juttatta neki. Varázssólyom az, nehéz helyzetekben segít a szegény kalandosokon. Pávaszemnek meg van három kísérője. Vitéz László, a szájával nagy katoná, Paprika Jancsi és Bolond Istók, egymást kiegészítő ellenképei a honi balogságnak. Jancsi a bohóc, Istók a garaboncos. Hárman botladoznak különféleképp a kalandok során hol Pávaszem körül, hol Medvefia nyomában. A kalandsorozat színhelyei: Szkítia, Kína, Keltaország, Sparta, Knossos és a majmok országa a felhők között. Majjomországnak fontos szerepe van. Ide zuhan Pávaszem, mikor A Holdba akar utazni, idepottyan Medvefia is, hogy végre megértse magát a kedves magyar királylánnyal. A felhők közt oldódik meg a realitás és irrealitás küzdelme, mert náluk még a majmok is életrevalóbbak, okosabbak. Kár, hogy a felhők közt nincsen ország, mert így kérdéses, hogy van-e megoldása a küzelemnek. Van-e megoldása ama sorsnak, amely 1942-ben ugyancsak reménytelennek látszatott a fiatal költő szemében.

Hogy A holdbeli csónakos nem igazi vigasztalás a kétségbeesésre, számos nyomot lelni Weöres ez idő tájt írott verseiben. Maradt e tájról egy drámatörredéke is. Ez készült volna tán vigasznak. De maradt töredéknek. A Szkíták fennmaradt, elkészült jelenete monumentális drámát ígér. Hatalmasan áll a jelenet közepén Küngisz alakja. A matriarcha ő, s rövid jelenléte is meggyőző felőle, benne a megtartót akarta meglevelelni Weöres. 1944-ben azonban nehéz lett volna teljességében fölmeríteni Gaia, Rhea és a többi mitikus hősnő tulajdonaiból ötvözött fejedelemnőt. A folytonosság inkarnációját, a megtartót. A jelenetnek két fázisa van. Az elsőben tudára adja Küngisz a szkítáknak, ha nem lehet béke, vállalja a háborút, a másodikban pedig maga elé rendeli a három lázadót, akik vérmérsékük szerint viselkednek, de Küngisz egyaránt arra kéri mindet, bár haláluk elkerülhetetlen, ne haljanak haraggal, béküljenek meg vele, aki a törvényt tette.

Nyilvánvaló, hogy Weöres a Küngisz-drámával a mítosz körére akar visszatérni. A holdbeli csónakos mesevilágából a finnugor mitológia mélyebb dimenziójába. Minden szónál többet mond a tény, a dráma töredék maradt. Nem volt elég anyaga?

Nem merete még, amit később – verseiben – bátor tenni: a különböző mitoszörök kontaminálásával szuverén mitoszi világot alkotni? Vagy pedig a jelenetben kibontakozó nőalak teljessége megrettentette volna a költőt: mi legyen a dráma kimenete? Tragédia? Küngisz pusztulása. Vagy Küngisz diadala? Az eposzi újjászületés. Amazt oly időben megalkotni nem vállalhatta, emebben hinni se tudott volna. – S a Szkitákkal nemcsak egy mű szakadt töredékbe, a drámával sem próbálkozik Weöres egyhamar.

1950-ben ugyan megírja a Csalóka Pétert. Bábjátéknak. Egy mese dramatizálása. Föl is vette a darabot egybegyűjtött írásai sorába. De talán inkább dokumentumnak. Most a bábjáték is azért íródik, mert bezárul a nyilvánosság kapuja. Fordítás és alkalmi munka jelenhetik meg tollából. S majd ha újra kinyílik a kapu, akkor is idő telik, míg kedvet kap a drámára. S jellemző, hogy az Octopust nem rendeli nála senki. A Tűzkút megjelenése után, pitymálló időben, szakad ki lelkéből a drámai mű, a Sileneben játszódó tragikomédia. – Úgy látszik, a drámához, a drámai mű megalkotásához több derű kell, mint lírai verseket írni. Ahogyan a Psyché is oly időben terem meg, midőn azt hiheti a költő, várakoznak és vágyakoznak munkájára. Most az alkalom is remeket szül. A pécsiek fölkérésére írja meg A kétfejű fenevadat.

Két évtized választja el a Szkitákat és az Octopust. Majd három a Theomachiától az utóbbit. Mégse tagadhatni kapcsolatukat. Az Octopus is korszak-váltóban találja meg tárgyát, miként a Theomachia. A téma ideje azonban most a kora-középkor. A római birodalom végideje, a kereszténység kezdete. Az is rokonítja a két drámát, hogy mintáik közt analógia fedhető föl. A Theomachia mintája, mondtuk, az aischylosi tragédia, az Octopusé viszont a kora-renaisszánsz drámája. Az Erzsébet-kor színjátéka lebegett a szerző szeme előtt, s a misztériumjáték olyan profánált alakja, mint a spanyol autos. Nem Sophokles amott, nem Shakespeare emitt. Ami azonban a mítoszt illeti, csak a sárkány-motívum utal vissza a Theomachiára.

Silene a római birodalom afrikai határvidékén fekszik. A város uralkodócsaládjá barbár gyarmatos. Barbár uralkodócsalád, az ókor végső periódusában, hazájában is különös kultúrát képvisel. Őrzi honi pogányságát, barbár életformáját, de hatása alá vonja a dekadens római műveltség is. Ha pedig Silenebe kerül az ilyen familia, megtapasztalhat egy másik pogány élet- és kultúrkört is. A negyedik hatást a kereszténység gyakorolja. Silénében a száz esztendő Inganga – mintha Küngisz támadt volna életre – még őrzi ifjúsága, gyerekkora barbár kultúráját, az udvar azonban a hanyatló római civilizáció, a hellenisztikus antik kultúra diktatódjá szerint éli világát. A város népét viszont minden hatás eléri. A különböző benyomások egymást semlegesítik. S ebbe a zsúfolt és szédülten kavargó világba érkezik Szent György – helyesebben Giorgio – a római hadak élén. Ő már inge alá rejtett keresztet hord, s nem néz a nőkre, aszkéta; főtisztjei azonban szívesen élnek a silenei előnyökkel.

Inganga száz esztendő, s ifjúsága idején Germániából jött városépíteni, államot alkotni Icandas-szal, a férjével. S mintha csak a Theomachia ismétlődne, pedig hol van ez a világ már a prehistorikustól! – Icandas rég halott, Inganga azonban él még. Életben tartja nemcsak a barbárok életereje, de az aggodalom is, mi lesz Silenevel. S a száz esztendőbe belezsúfolódik három nagy korszak. Inganga számára a mítosz még egyáltalán nem oly távoli. Ifjúságának ideje a mítosz világképének jegyében telt. Mire megvénült, maga körül hellenisztikus dekadenciát tapasztal, maga is élvezi a „modern” idők kényelmét és embert őrítő – idegrendszeret emésztő – hátrányait. Nem „kizökent a világ”! – az idő torlódott össze. Mint szokott átmeneti korokban, civilizációk és kultúrák egymásba ütközése, egymáson áthullámszása idején. Ha a barbár hirtelen vált életformát és kultúrát, mint Inganga családja, jobban megsemmisít annál, aki a dekadenciába született. Inganga? Ő még kibírja. De a következő nemzedék? – Cannidas? Ő már ütődött. S még inkább Uttaganga.

Sileneben úgy megtorlódott az idő, annyi világkép ütközik, annyi „igazság”, hogy egymást semlegesíti. Sileneben minden igaz, tehát semmisen az. Sileneben nincsen hit, nincsen sárkányhit sem. Pedig Inganga, még ifjúsága idején, bizonyára hitt az Octopusban. Hitt még a város alapítása után is sokáig, különben nem volna magyarázata, miért áldozta a szörnynek leányait. Most tudja már, de még most se szereti

hinni, mily képtelenség volt föláldozni a kiváló és egészséges lányokat. Cannidas maradt meg, az ütdödött. Miron, a főpap, viszont bizonyosan nem hisz a sárkányban. Ő csak tudja, hogy az államnak szüksége van vallásra, mítoszra, s hogy a tradíció – a megszentelt hagyomány! – értelmében, tavaszünnepe jöttén, szüzet kell áldozni a sárkánynak. Még akkor is, ha nincs egyetlen szűz sem. Akkor egyet az ifjú, élveteg lányok közül kell annak minősíteni. Mert a rítus gyakorlása a vallás élete; a vallás élete pedig az állam biztonsága. Pontosabban szólva: az uralkodóház egzisztenciája, ami viszont az ötös tanács tényleges uralmát – hatalmát – garantálja. Mert Inganga igazi partnere a hatalomban Miron, a sárkány főpapja. De míg amaz emlékezetében, idegrendszerében érzi az ősvallást, Miron semmit nem érez, csak tudja, a látszatot fönn kell tartani. Cannidas viszont nem is érzi, nem is tudja, de ő meg a szokás rabja. Annyira, hogy Giorgio hiába fenyeget a város kapui előtt erős hadával, Cannidasnak csak a tavaszünnepre van gondolja, lesz-e szűz, akit a sárkánynak áldozhatnak. De a silenei lányok már nem akarnak Octopus áldozata lenni. Egy örülne a menyasszonyságnak, Uttaganga, a gyengeelméjű királylány. A többi inkább Lauróval, a zöld herceggel szerelmeskednék, vagy éppen a keresztyén Giorgioval, ha ez nem fogadott volna aszkétaságot.

Különös herceg Lauró! Dédunokája Inganganak, unokaöccse Cannidasnak, féltestvére Isbel hercegnőnek. Szándékosan homályos a származása. A dráma egy helyén fattyúnak is nevezik. Inganga azonban általa reményli Silene uralkodóházának megújulását. Maga is összekeveri dédiségét elmúlt, de néha visszahívott nőiségével, ha Lauróra gondolt. Inganga személyiségében az idő linearitása és irreverzibilitása gyakran megzavarodik. Mintha a mítosz saját idejében élne. Emlékezet alján eleven a mítoszi időtlenség, az aranykor öntudatlansága. Ilyenkor nem számítanak a családi viszonylatok. Ahogy nem számít Isbel és Lauró viszonylatában sem. A testvérszerelmem, a vérfertőzés azért is lehetséges, mert az Inganga–Lauró–Isbel vonalon minduntalan visszarémlik az ősidő. Ha tehát Lauró volna a biztosítóka Silene jövőjének, akkor nincsen semmi biztosítóka. Inganga álma a királyság megújulásáról – merő illúzió. Evvel szemben a realitás az, hogy végül Uttaganga kerül a trónra, a gyermeteg lelkű, visszamaradt elméjű királylány. Mert így dönt az ötös tanács. Elvonulnak a római csapatok, elfullad a nép lázadása. Meghal a sárkány, de nem a tanács hatalma. S azé lesz a hatalom, aki a kellő pillanatban fölismeri, mi a teendő. Cannidas trónjáról leveszi az egyik polgár az Octopus-címert, s a helyére másikat illeszt. A sárkányt legyőző Györgyöt, a győzelmét ábrázoló jelenetet. Így lesz az aszkéta szentből Silene hatalomalapító legendája. S akik a legendát foltáplálják, ők lesznek az új hatalom, ők ültetik Uttagangát Cannidas trónjára. A borissza agyalágyult helyére az öntudatlanságot.

Túlságosan is lapidáris volna ezt a hatalomváltozást, s az új uralkodó kikiáltását egyszerűen kontraszelekciónak minősíteni. Hogy nem Lauró következik Silene trónján, hanem Uttaganga, annak sugalmasabb a magyarázata. – Mert Uttaganga öntudatlansága ismét a mítoszi időtlenségbe köti az Octopus-drámát. Uttaganga lesz Silene uralkodója, mert csak ő következhetik. A profánált hatalom szimbólumaként olyan, aki nincsen tudatában az uralkodásnak. Aki éppen azért lehet uralkodó, mert öntudatlan. Azzal kötődik az ősi, hatalmának eredete azért elfogadható, mítoszi, mert a hatalom isteni eredetére nem is lehet emlékezni.

Uttaganga a dráma záró jelenetében folyton csak azt hajtogatja: Pipilni kell. Semmit nem tud arról, mibe keveredett, milyen erők eszköze. Másrészt azonban arra is emlékeznünk kell, hogy Weöres egy igen fontos versében, a XX. századi freskóban az Undor Angyala „lábával harangoz a kutyáknak, vagy füttyülve a romokra vizez . . . egykedvűen játszik a rom felett. Vár”. Az Undor Angyala közönyösen szemléli az alatta terülő világ romjait. Az Undor Angyala a közöny is. Silene új uralkodója, Uttaganga, mintha rá hasonlítana!

Kettős világ az Octopus-dráma világa. Két síkon hangzik színpadán az élet. Kétjelentésű a valósága. Az Octopus-világképre hangolva szól az egyik jelentéssor, a valóságos történezsorra a másik. Miközben a két jelentéssík minduntalan összefonódik, összetéveszthető, s már ez is a mítoszba vonja Silene történetét. De az is kettősség,

ahogyan a tényleges hatalom logikája és a még mindig föltüremelő őshagyománye minduntalan distanciába kerül. Mintha azt akarná sugalmazni Weöres, hogy az ember megváltoztathatatlan természetisége, a kődobáló mentalitás, s az ennek megfelelő kulturális állapot, az őssárkány-hit, erősebb a civilizációs produktumnál, a hatalomnál. Ez utóbbi pusztá átmenet. Történelem? Erre felel majd a következő dráma. A kétfejű fenevad. Az ötezer éves történelem elmúlik egyszer, s ami jövendő, sokkal közelebb van az ősihez, a feledett aranykorihoz, mint civilizációnk bűvöletében és kárhózatában vélni szoktuk.

De a legföltűnőbben, mert a nyelvi kifejezés szintjén is érzékeltetve, a nők és férfiak beszédén érzékelhető ama kettősség. Másként beszélnek a nők, másként a férfiak. A női beszéd lágyabb, szívközelibb, mint a férfiszó. A nők beszédjének ritmusa gyorsabb, pihegőbb, a férfiaké lassúbb ritmusú, tagoltabb. A férfi ajkáról lehullott mondat ítéletszerűbb, a női beszéd kevesebbet ad a logikára, többet a közvetlen érzékelésre. Mind e mellett az asszonyok is, férfiak is kifejezett verbalizmusban élnek. A szónak, a nyelvi létezésnek igen érett állapota a sileneieké. Már azért is, mert itt a beszéd mindig takar valamit. De a nyelv mégis közelebb van a mítoszi állapothoz, mint később bármikor. Mindezt az Octopus az élet delelőjén túljutott – túlérrett – költő munkája is. Weöres fölvonultatja gazdag hangszerelésű nyelvét. Túláradó és édes nyelvi közegben vagyunk az Octopus színpadán. Hatalmas alkony. Mint Silene alkonya. Mint a késő római kor és a középkorkezdet határvonala hellenisztikus érettsége. De mindez nem öncél. A műnek transzcendenciája van. Nagy elképzelés szolgálatában működik a roppant hangszerelésű masinéria.

Ha eddig nem látszanék, kitetszik most, a legújabb Weöres-drámában. *A kétfejű fenevad** ugyanis csak felületén, látszatszerűen történeti dráma. De nincsen benne semmi parabolikus sem. Meghamisítaná *A kétfejű fenevadat* – s a többi Weöres-drámára is ez vonatkozik! –, aki a téma-idő és a jelen közé analógia-jelet tenne. A fölszínesség önkénye, ha ezt a drámát valaki úgy értené, mint a jelen megítélését, mint valami allegóriát. A kétfejű fenevad nem kosztüm-dráma, nem parabola. De az is keveset vesz ki értelméből, aki azon ámul, milyen teljes kritikája ez a dráma nemzeti történelmünknek. Mert tagadhatatlan, hogy – akaratlanul, az anyag autentikus alakításából eredően – *A kétfejű fenevad* szövegét olvasva, dúskálhatunk a magyar história sajátágaiban. A mű jelentésének horizontja azonban tágabb ennél.

Nehéz volna elmondani *A kétfejű fenevad* sztoriját. Főként az a lehetetlen, megtalálni a történeti hiteles forrásanyag lineáris rendjét. Weöres számára a történelmi forrás, az élményi funkcióba köthető historikum, pusztá nyersanyag, s igen szuverénül bánik vele. S ha az Octopus ötfelvonásos színpadi mű, *A kétfejű fenevad* kétrészes, ám éppen úgy húsz jelenése van, mint *A holdbeli csónakos* is: kalandos játék húsz képből. *A kétfejű fenevad* húsz jelenése és a bábjáték ugyanannyi képe nem tekinthető véletlennek. Más mozzanat is utal rá, mennyire fontosnak tartja összekötni Weöres ez új művét a régiekkel. *A kétfejű fenevadban* is feltűnik a sárkánymotívum. Windeck halálakor így sóhajt föl Ambrus pap: „Én mégis szánom... *A komédiában sárkányunk vala.*” A darab második részében, a sorban tizenkettedik jelenésben, Susánna így invitálja sárkányszerepre Windecket: „Windeck basa, kegyed leszen a tűzokádó Sárkány; legyen szívélles, ölné fel ezt a rém-klepetust és maszokt; szólni nem kell, de mikor Amarillisz ledőfé, el ne felejtsten megholni.” Amarillisz és Klorinda pásztori széptörténete, mint az Octopus, ugyancsak idézi a sárkánymotívumot, s azt a sárkányt, amelyikkel már a Theomachiában találkoztunk; a nyalom-a-talpadat-alázatosságú Typhonra emlékeztet. Az aztán külön méltányolható leleménye a szerzőnek, hogy ezt a szerepet – *A szicíliai játék sárkányáét* – éppen Windeckre bizza itt, aki valóban typhoni természet, azzal tűnik ki már a dráma kezdetén, hogy gátálatlan szolgálója az éppen jelenlévő hatalomnak. De rokonítható *A kétfejű fenevad* az Octopus-szal más ponton is. Isbel és Lauró vérfertőző kapcsolatával *A kétfejű fenevad* tizenkettedik jelenése; itt Leát Susánna akarja rábírní a szeretkezésre,

* A mű első részét ez évi áprilisi számunkban közöltük (A szerk.).

mint az utolsó jelenetben is Susánna csókolja Chernell Evelint olyképpen, hogy Baden, a hétpróbás katona is elégedetten szemléli a jelenetet.

Abban viszont inkább A holdbeli csónakossal tart A kétfejű fenevad, ahogy a költő itt a térrel bánik. Az idő ugyan eléggé egységes: 1686-ban vagyunk, Pécs fölszabadulásának esztendejében. A tér azonban többször is változik. Az első jelenésben Sárvarott vagyunk, aztán Zalavárott. Csak a harmadik jelenésben jutunk el Pécsre, a város falaihoz. Ide Ambrus deákkal érkezhetünk, akinek némely kalandjáról van már ekkor fogalmunk. Pécssett időzünk a továbbiakban, leginkább Ibrahimnak, a város bírájának házában, illetőleg egy jelenet huzamára másik házát is meglátogatjuk. Majd a tettei kastélyba jutunk, újra a városfalnál időzünk; meglátogatjuk Susánnával és Ambrussal az új püspököt, aki a dráma elején még zalavári apát volt, s a darab utolsó – huszadik – jelenetében a köszegi Chernell-ház vendégei lehetünk. Evelinnel találkozunk újra, akivel a darab első jelenésében. Ambrus deák szerelme ő, mellőle indul el kalandjára Ambrus, hozzá téríti vissza a kegyetlen élet és Susánna akarata ezt a kalandort, akinek személye a történesor integritását garantálja. Nem azért, mert Ambrus csöppet is ura volna a helyzetnek; őt inkább hányja-veti a sors; ide-oda vetődése, az események kiszámíthatatlannak tetsző fordulatosságával rimel. Folyton az asszonyok mentik ki a bajból, s ebből magának életfilozófiát is kanyarít.

Más is bonyolítja A kétfejű fenevad kaotikus világát, nemcsak az egyéni sorsban megnyilvánult hányt-vetettség. Az még csak hagyján, a játék a játékban! Mert ha valami rendet tesz, éppen az antik játék, amelyet az első, a második, az ötödik, a hetedik és a tizenkettedik jelenetben ad elő Ambrus igazításával az ifjabb szereplőgárda. A pásztorjátéknak ellenpontozó szerepe van A kétfejű fenevadban. A kozmosz-elvet állítja a káosz közepette. Az idő homogen mivoltát azonban éppen e játék töri meg. Hiszen ennek az ideje a mítoszé. S ezen a ponton ismét szorosabbra fonja kapcsolatát A kétfejű fenevad a többi Weöres-drámával. Az ötödik jelenésben viszont, – első felét az antik játék egy töredéke tölti be –, amikor ezt abbahagyják, a nézők közt vita alakul ki a látottakról, s e vita ösztönzi Ibrahimot, hogy külön komédiát mutasson. A csodatevő kádi „varázslatos kerestály glóbusza” segítségével idézi föl a jelenetet, ellenpontját az antik játéknak, Lipót és Mehmed tanácskozását. Evvel a varázslat-technikával találkozunk újra a nyolcadik jelenésben. Ott is a kerestály glóbusz segítségével varázsolja elő Ibrahim az ellenség táborát; mit mívelnek a vezérek, ezt varázsolja látványra most a csoda-kerestály. Az antik játékon és a varázslaton túl ott van még Ambrus álma is. Lea ölében szundít el, s az álom megéled a drámában. Leáról le hull háló-~~l~~öntöse, alatta Evelin ruhája, s azt látjuk tovább, amit az álom mutat. Ha már az Octopusban is nyilvánvaló volt az idő rétege ssége, A kétfejű fenevad még széttartóbb időt zsúfol egységbe. S nem a kaland – A holdbeli csónakos formája –, hanem a hányódásé, az szabja meg A kétfejű fenevad struktúráját. A káoszt mintázza ez a struktúra. Jellegét így definiálja a régi vers, a De profundis már érintett strófája:

Kedvből buba, bánatból örömbé
lódulunk itt föl-le, föl-le, föl-le
óhatatlanul,
mint ki előtt megkínzása végett
váltogatnak világost-sötétet,
míg megtebolyul.

E történeti panoptikum nem a kozmoszi rendben találja föl összetartását, mint akár még az Octopus is, hanem éppen a káosz-mintára akar hasonlítani. Mi tartja hát össze a széthullani kész világot? Mi teremti meg a mű egységét? Mint a muzsikában a visszatérő motívumok. A kétfejű fenevadnak muzikális hangszerelését nem lehet észre nem venni. A motivációs ismétlés a legelemibb egységek szintjén is megállapítható. A második jelenés részeg janicsárja „bides élet”-nek minősíti a világot, a tizenegyedik jelenés végén fölhevült Susánna fejét Lea melle közé fúrja, s forró, elfúló hangon „kis bides”-nek becézi a leányt. Az antik játék folytonos megszakadása folytonos visszavetítés is. A kerestály-glóbusz is kétszer szerepel. Egyes szereplők is visszatérnek azo-

nos funkcióban. A nők – Ambrus életmenetében: Evelin, Lea, Susánna, majd ismét Evelin. A dráma Evelin–Ambrus szerelmi kettősével kezdődik, s Evelin újra megjelenik a befejezésben, bár harmadiknak, de feltehető, hogy Susánna hamarosan elhagyja a háromszöget, Ambrus kettesben marad Evelinnel. Az is tagoló és ilyen minőségében különösen egységesítő mozzanata a műnek, az első rész végén, a második rész elején és végén javallott, – a szerző utasítása! –: „A szó és mondat félbemarad, mindenki mozdulatlanra dermed említett helyzetében, mintha megállt volna az idő – így megy le a FÜGGÖNY.” Mint a második rész elején: „A függöny szétnyílik. A színhely az előbbi; a nyolctagú csoport ugyanúgy áll a szünet után, mint az I. rész legvégén, mozgalmatlan helyzetében mozdulatlanul, időtlenül.” S az utasítást még megtoldja az új rész első szereplője: „Hang a nézőtérén. Jé, még mindig így állnak!” S ugyanez ismétlődik el a darab befejezésekor, Baden monológja után: „A függöny szétnyílik. Megint látható a panoptikumszerű mozdulatlan nyolctagú csoport; s előttük Hercsula hatalmas alakja. Hang a nézőtérén. Jé, még mindig így állnak!”

Még mindig így állnak. Hathat ez a mondat a maga közvetlen tényszerűségével, de sugalma is van. A panoptikum elevenedik meg, ha ezek itt nyolcan mozdulnak. S már ez is jelentésszerű; nyolcan merevednek meg mozgalmasságukban, s emlékezünk rá, a sárkány – Octopus – is nyolckarú. A panoptikum merevségéből kimozduló csoport a második rész elején viszont az idő sajátosságára vall. E dráma idejének minőségét fejezi ki. Az Átváltozások szonettciklusában a Történelem így jellemzi ezt az időt: „élünk-forgunk és semmi változás.” A Terror pedig így határozza meg: „A jó nem múlhat el, s a rossz csak pillanat. / De jönnek útja nincs, ahol e rém böfög, / s nyomorult létben a rossz pillanat is örök.” Még közelebb visz bennünket A kétfejű fenevad időminőségéhez a Ciriri című vers. A világ végén terül el a nagy birodalom, Ciriri,

Ottan hortyog a vén Bodri,
ottan mulat az ősz Marci,
nagy kocsma, füstös a teteje, szenes a gerendája,
száz meg száz éve, összesen egy félórája.

Az idő huzama a belefoglalt tartalommal egyenes arányú. Ha történik valamely jelentős és értékes, huzamosabb, mintha nem történik. Ez vonatkozik a törökökre is. Ambrus mondja az első jelenésben Windecknek: „Lássá, így vagyon ez. Itt Sárvárort vountak által, nem is egyszer, s mi marad utánok? Talán egy turbán-gomb valamely láda szegletén, vagy egy réz kurus az esső-lefolyóban. Ha jönnek, minden tellve velök, az asszonyok veszekölnek, a jányok nyögellnek – s ha mennek, már nyomtalanok, mint az álom. Hiába strázsálnak kőhajításnyira, mégis messzebb honolnak a holdvilágnál.” A panoptikumidő: a megállított pillanat, tehát időtlenség. Ebben az időtlenségben áll az Octopus, de benne a holdbeli csónakos, a Theomachia is. Ám a Theomachia időtlensége még monumentális és valódi. A holdbeli csónakosé mesei, tehát képzeleti-játékos. Az Octopusét leginkább a százesztendő Inganga reprezentálja: időtlenség az, de egy ember életidejéből sugárzik. A kétfejű fenevad időtlensége a „rossz pillanat”-é. A nyomorult lét rossz pillanata: Panoptikum-idő. Weöres elképzelése szerint a történelem ideje. Lágy, omlatag, kiszámíthatatlan. Feminin jellege oly igen föltűnő.

Weöres kései költészetét – drámáit is – ez a nőies idő hatja át. Már az Octopus is ezt az időt sugallja. A passzív, elviselő időt. De az Octopusban a nyelvi pompa árasztja. A kétfejű fenevadban viszont, akárcsak a Psychében, a nyelv sokrétűsége. Az Octopus barokkos pompája itt alásüllyed. A nyelvi gazdaságot A kétfejű fenevadban az fejezi ki, hogy olyan a dráma világa, mintha bábeli állapotba akarna átfordulni. Beszélnek itt törökök, németek, magyarok, cigányok, horvátok. Beszélnek magyarul, de mindegyik a többi nyelv elemét is szavába keveri. Eszerint a Theomachiától kezdve fokozatos süllyedés tapasztalható. Ahogy távolodunk a mítosz-időtől, annál jobban közelítünk a káoszhoz. Az aischylos-i tragédiától a tragikomédián át a panoptikumig. Ám csak azért, mert a költő mindig a mítoszhoz viszonyítja anyagát. Ahhoz képest állítja a történelmi időt kaotikusnak. Ős-kezdet óta itt van a költő, s erre veti a súlyt; innen táplálja költészetét. A történelmi idő inkább tér: a megállított pillanat, a lepke röpke

életideje. „De a lepkével meghalok.” Ezért, noha a Theomachia és a Kétfejű fenevad keletkezése közt harmincnégy esztendő telt el, a drámák egységes háttére változatlan. E háttér – a világtérkép – a mítosz. Nem a mítoszi történet, hanem a mítoszi logika. De az is figyelembe veendő, hogy mind az Octopus, mind A kétfejű fenevad, akárcsak a Psyché, jellegzetes öregkori mű. Rokonítja őket természetük kifejezett nőisége. S ennek értelme – úgy tűnik fel – az, hogy az élet a nemlétre készülődve egyre inkább a földhöz – Gaiához – zsugorodik. Miként a piciny gyermek, az öreg ember is közelebb van a földhöz, a feminin minőséghez, s ha férfi, akkor egyre jobban érzi magában a feminin nehézkedést. S ez is jellemző Weöresre: nem küzd a megszűnés eszméjével, hanem egyre odaadóbban, egyre szelídebben enged az átlényegülésnek.

Két vers gyermekhangra

TAVASZI VARIÁCIÓK

*Új tavasz! itt vagy, itt!
fond tűzérbe, karikába,
míg szél borzol a föld hajába,
rét és erdő ágait.*

*Új tavasz! csip-csirip!
most hajlits karikába, tűzérbe
rétet, erdőt napsütésbe,
míg madár a rügybe csíp.*

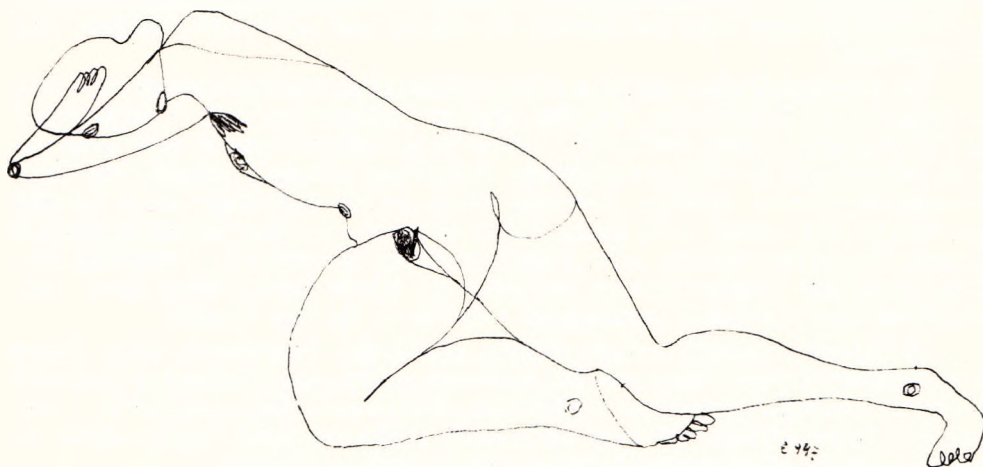
*Fond tűzérbe, karikába,
új tavasz! itt vagy, itt!
rét és erdő ágait,
míg szél borzol a föld hajába.*

*Rétet, erdőt napsütésbe,
míg madár a rügybe csíp,
új tavasz! csip-csirip!
most hajlits karikába, tűzérbe.*

*Rét és erdő ágait,
rétet, erdőt nap sugarába
fond koszorúba és karikába,
csípj tavasz! ott meg itt!*

A SZEGÉNY DENEVÉREK

*A szegény denevérek a toronyban!
senkise tanítja számolni őket.
Szoknyájuk vásott, kilyukadt,
ez a kisebbik bánatuk,
mivel magától összenő.
De senkise tanítja számolni őket!
Az egészeket s a törteket nem ismerik.
Előttük aranyszélű csésze
még a veszprémi koronázásról,
kétvégű ezüstkanállal
kavargatják az aludttejet.
Csak aztán veszik észre,
hogy se kanál, se csésze, se aludttej.
Ha kérdik, mennyi az idő,
előttük a toronyóra,
de nem bírják elolvasni,
mert senkise tanítja számolni őket!*

Egy bika kiáltványa bikatársaihoz és az emberiséghez

Nem akarnék kiáltvány-hangot használni, az lármás hang és a világ úgysis túlságosan zajos, köztudott. Ha mondandómat tekintem: mégis kiáltvány ke-rekedik belőle. Vagy inkább levél? Vagy levél sem, elsősorban a történetem?! A műfajokban még nem igazodom el teljesen. De becsülettel fogadom: igen vigyázok majd agyam és művem fegyelmeztségére. Hogy zavaros ne legyenek. Homályos se. Óvakodom ettől.

Mirólunk bikákról már sokat írtak. Sokan, köztük megtisztelően jelesek is. Én azonban nem kívülről... a körön belül vagyok... Azonkívül, felel-je-nek, kiről-miről nem írtak sokat?! Alap-képletek, alap-helyzetek, alap-fősze-replők között él a teremtett lény ősidők óta. Különben is: nekem közvetlen, gyakorlati céloom van kiáltványommal.

Eredetileg én a legkevésbé sem voltam alkalmas a dolgok megfogalma-zására. Semmiféle szellemi tevékenységre. Az észbeli megvilágosodás vak-sötétben kezdődött. Azaz akkor még nem kezdődött, csak idáig kell vissza-gombolyitanunk a szálakat.

Álltam a fénytelen, átdöfhetetlen anyagú dobozban, és dühösen éhes vol-tam. Minden porcikám külön-külön haragudott az éhség miatt. Nem adnak enni, hosszú-hosszú idő óta! Később kiderült: ez még viszonylag humánus eljárás. A veszély-tudat rosszabb. Veszély-érzéke pedig a legbutábbnak is van. Látvány nélkül is, az elzártságban, a fekete, mozdulatlan, áporodott levegőből is kiszűrheti, hogy nagy baj készül. De engem csak a facsaró éhségem fog-lalkoztatott.

Ha megfigyelhetem, amint a lovak elvonszolják társam tetemét, nem gyá-szoltam volna. Éppen nem. Társam ugyanis vetélytársam volt – valamennyi. Ennél a tehénél vagy amannál... vagy ha aktuálisan nem is volt vetélytár-sam, okvetlenül az volt potenciálisan. Sokalltam a hímekek számát, általában. Azonkívül annyira ostobán, bornírtul éltem ez idő tájt, hogy ha a veszély-érzékemet nem is fedi el az éhség, akkor sem jut eszembe: énrám is ugyanez a sors vár. Fiatal voltam, erős, nagytermészetű, életszerető – képtelen arra, hogy magamat dögnek lássam. Ez átkozott, fekete korlátoltság. Igen, igen, vitathatatlanul. És áldott, napsugaras naivitás is. Ha úgy vesszük.

A hátamba szúrtak valami tüfélést, zászlócska lengedezett rajta. Vérem nem serkedt, de ettől fogva minden moccanásra húsomat bökdöste a tű. Ennyi, kivált az éhséggel párosulva, tökéletesen elég lenne ahhoz, hogy akár a vég-sőkig felingerlődjünk. Ha nem következik utána nagyobb, vagy sokkal na-gyobb sérelem. Ha következik, akkor semmi, bolha-csipkedés.

Felhúzták a doboz elülső oldalát és én máris vágattam. Ez természetesen adódott lefojtott mozgásvágyamból, az elzártság után. Gondoltam: íme a szabadulás!

Most nehéz nekem. Kétfelől is. Egyrészt: oly feneketlen irtózatba és szé-
dületbe kerültem – pontosabban: megszedítő irtózatba –, hogy csak félig-
meddig, negyedig-meddig figyelhettem meg a velem történeteket. Piszok-
foltos, riadalom-foltos, pánik-ködös emlékeimet később olvasmányaim segít-
ségével tisztáztam. Itt rejlik a másrészt. Az úgynevezett viadal különböző fá-
zisait annyi könyvben mondták el, hogy nekem nemigen érdemes töltenem
vele az időt. Legfeljebb az, amit már megjegyeztem... hogy én nem kívül-
ről... a körön belül vagyok... No, vázlatosan csak, érintőlegesen. Egy ke-
veset mégis fontosnak vélek.

Kirohantam a fény-korbácsok alá, a parttalannak mutatkozó térbe. Azon-
nal és mindkettő engem sebzett, a fény és a tér. Sötéthez szokott szemem las-
san alkalmazkodott. Időbe telt, míg kirajzolódott a körpálya és a tribün-
ökön az embertömeg. Utólagos rekonstruálásom szerint: az Aréna Monu-
mentálban voltunk. Nem akarok kötekedni, legyen, az épületre talán illik
a jelző. De meg kell jegyezni, hogy az ember éppen itt a lehető legkevésbé
monumentális. Ha gyönyörködni képes az egyenlőtlen küzdelemben. Elnézést,
igen rosszul fejezem ki magam. Küzdelemről egyáltalán nem beszélhetünk,
pusztán gyöttrésről. És hogy egyenlőtlen?! Egyenlőtlen a köbön, amit szíve-
sebben jelölnék egy, sűrített, tömör szóval, de ilyet nem találtam a szótárban.
Lehet, hogy létezik, esetleg átugrottam, szarvammal én még ma is nehézkesen
lapozok.

Amúgyis lüktető szemem előtt lila kendőt lóbáltak a torero segédei.
Külön nevük van, amint a fegyvereknek is, de ezeket szándékosan nem tanul-
tam meg. Könnyen kitalálható, miért nem. A kendőről nem tudhattam, miféle
izgó-mozgó állat. Támadó szándéka azonban nyilvánvaló volt. Ha megtámad-
nak, döfök, ez nálunk kikerülhetetlen kétszerkettő. Döfésem elől a torero se-
gédei beugrottak egy palánk mögé, ahová én sehogyan sem férhetek. Vagy
a kendőt lobogtatóról egy másik kendőt lobogtató díszpéldány terelte el a
figyelmemet. Tehát ki-ki kettős védelemben részesül, a palánkban és a másik
emberében. Ezzel szemben én! Közöttük egyes-egyedül vagyok a teremtés-
ben! Magányom foka önmagában is vészterhes. Súlyosbító körülmény a tel-
jességgel kiműveletlen agyvelőm. Állatnak néztem a kendőt!

Aki nem ismeri fel a mozgatót: a legnyomorultabbul kiszolgáltatott.

Mi a véleményük az aréna közönségéről? Örömük főforrása: az ostoba
bika nem menekülhet az észlény elől! Pedig felöklelhetné az észlényt. És még-
sem.

Lóhátról és gyalogosan összesen hat fegyvert vágta a húsomba. Hat
mély seb. Hat mély kín. Ömlött a vérem. Még valami... Tudás-hiányomban
az egyetlen parányi jópont. Nem tudtam, hogy ezt külön és azonfelül szé-
gyenlenem kellene... Hogyan lehetne körülírnom? Egyszóval: távozott tőlem
az ürülék. A pánik-állapot miatt. Szeletelik a testemet! Ki, mi?! Nem a kendő-
állat. Noha ő a folytonos támadó.

Az agyamnak kellett volna járnia, hogy megfejtssem a rejtélyt. Ehelyett
a szügyöm járt, fel-le, fel-le, vadul. Nem minden bikánál történik ugyanez.
Sőt. Mint értesültem: a spanyol nyelvben temérdek szó jelöli a bika viselke-
désének, reagálásának, tulajdonságainak árnyalatait. Állítólag: háromezer szó.
Ugyanakkor azt hangoztatják: mi egytömb-teremtmények vagyunk, süket,
tomba, tagolatlan massa vagyunk, míg az észlény oly differenciált!

Gyötrelmem közben hangos zene szólt. Ez kibírhatatlan csinnadratta.
Sej-haj kísérete a mi kínunknak. Máskor meg pissenéstelen csend volt. Ebben

kibirhatatlanul besűrűsödik a vész. Az ég is sötétült előttem. Vélhettem volna, ha akkor vélek valamit is: szememre hályog ereszkedik, a pánik-állapottól.

A torero kalapját lengette, engedélyt kapott, hogy a meggyötörtet tovább gyötörje, de most istenigazából, és kardot kapott dicsőséges terve végrehajtásához.

A torero mozdulata hívott: „*¡er felém!*” És én mentem bizakodva, hogy megment talán. Ő is közeledett, tipegő léptekkel, sasszézva. Piros kendőjét ugráltatta, én beledöftem a valójában szenttelen, érzéktelen textiliába. A torero hátrált és megcsúszott. Emiatt az aréna közönsége zúgott, a fújólástól sem tartózkodott. A torero gyerekes és elkényeztetett, a dicsőségért él-hal, azokban a pillanatokban, amikor becsméri, neki is vére ömlik. Azonnal kárpótlást keres. Leírhatatlan fölényel, fenyegető tekintettel közelített hozzám. Majd a kardlappal orromra csapott. Megtántorodtam, a nézők tapsoltak és nevettek, a torero is jókedvre derült. Bal kezével elkapta szarvamat, jobb kezével megsimogatott. Gyengéden. Gyengéden, ha mondom.

Eddig is táncos léptekkel járt, most egyenesen tánc-produkciót mutatott be. Balettozott kardlappal megütött orrom előtt. Váltig nem gondoltam arra, hogy meg kell halnom, de azt éreztem, hogy be vagyok kerítve. Mind dühödtebben döfködtem magam körül. Lényegében a semmit. A torero és a kendőállat kecsesen kisiklott. Mindnyájan tudják, mennyire karcsú és hajlékony a torero. Restellkedve, de bevallom: későbbi tanulmányaim során azért is törtem magam egyebek között, hogy elsajátítsam a kecsességet. Mert felsőbb-ség rejlik benne. Játékos, bájos, erős erő. A másik élőlény kinyúlásával szemben. Hm. A kegyetlenség, a gonoszság bája. Ez is létező. De a torero a maga életveszélyét is körüljárja. Ringva, hullámozva, habos-könnyedséggel tagadja meg a félelmet. Pedig fél. A magam esetlen módján én azért beletalálhatok a közepébe... Inkább csak elvben. A legritkábban győzzük a *sikk* versenyét. Én, ismétlem, megpróbálkoztam vele utóbb... Nem ment. Jó adag érettség kell hozzá, hogy felmérjük, mi nem megy. Hogy képesek legyünk lemondani... leszámolni... *itt* ez a tananyag. Nem azért mondom, nem savanyú a szülő alapon, de ha a kecsesség a másik megnyomorítására szolgál, elragadó esztétikumával együtt is rondább, mint ugyanez otrombán. Az otrombaság célja hamarabb felismerhető.

Hátamon a sebek, az ömlő vér riasztó nedvessége és a belémragadt fegyverek vagdosása. Végtelen ideig. (Olvasom: összesen körülbelül húsz-huszonöt percig...) Vágás a vágás hátán, a hátamon. Lassan alakot kezdett ölteni bennem, hogy elveszek. Zavarodottságom már kikezdte körvonalaimat, mintha nem is én lennék én, csak egy tömegnyi szenvedés. A torero tánca: szédület, forgatag.

Forgószél kerekedett, s én azt hittem: ez is a kecses lejtéshez tartozik. Megint fokozás. Meddig fokozódhat?!... Feketét láttam... s azt hittem: csak én...

Trópusi eső zúdult le ránk. Ezen a tájon szokatlan meteorológiai jelenség. A közreműködők fejüket vesztették. A torero a palánk mögé ugrott. Azután látva, hogy messzire kerültem tőle, újra előjött. Közrefogták segédei. Ziháltak, kapkodták a szót. Csak a torero kiáltását hallottam: csúszós a talaj, rossz az a látási viszonyok, így nem vállalhatja tovább... Velem közben senki sem törődött. Kóvályogtam az eső-korbácsok alatt. Már úgy rémlett: elmúlok... Ekkor megálltam. A közreműködők háta mögött. Esem ágába sem jutott, hogy megsemmisíthetnék legalább egyet-kettőt közülük. Támadás há-

tulról?! Ez soha sem szerepelt a fogalmaim között. Nem direkt célzasként említtem – az embernek is megvannak a maga erényei. Ha tárgyilagosak vagyunk.

A viadalt félbe kellett szakítani. Jellemző akkori magamra: én a szabadtó viharról gondoltam, hogy íme a vég.

A szabadulás, persze, bonyodalmakkal járt. Istállómba tereltek. Ott izgatottan tárgyaltak a bőrömről. Folytassák-e majd velem. – Hogyne! – Nyilvánvaló! – Légy észnél! – Te vagy tébolyodott! Az állatorvos higgadtan kijelentette, hogy a vérveszteségbe addigra belepusztulok. Pont.

Máig sem tudom, mi következett volna. Ha be nem vágódik az istállóba Don Figuera. Rohant a szakadó esőben. Noha nagyúr. Vagyonos. Ennek mértékében: hobbys. Sietve adta elő, hogy meg akar vásárolni engem. Minek? Köntörfalazott. Kishiján kettévált a lelke. Taktikus, józan üzletember és kótyagos szerencseimádó. Ha észreveszik, hogy itt babonáról, hobbyról, dörömbőlő szenvedélyről van szó: felverik az áramat. Ha viszont gyorsan meg nem köti a vásárt, elveszít. Tudta, hogy nincs sok hátra nekem. Ámbár a menedzser megbízottai, valamint a torero és segédei ezúttal nem szégyellték a maguk előbbi munkáját kicsinyíteni. (Ők azt hitték: épen érek többet a gazdag úrnak. Valószínűleg. Biztosan nem tudott senki semmit. A ritka trópusi eső következményei mindenkit megkavartak, tanácstalanná tettek.) Kórusban harsogták, hogy csak jelentéktelen karcolások estek, lényegében semmi bajom. Lábamnál tócsába gyűlt a vér.

Don Figuera készpénzben fizetett. Jóval többet, mint amennyibe kerülök – ha sértetlen vagyok. Szendvélye kiütötte az üzletembert. Az állatorvost külön honorálta. Ez utóbbi fehér köpenyt viselt. Kiemelte hátamból a fegyvereket, és a zászlós tüt. Fertőtlenítette és steril műszerekkel bevarrta sebeimet. Alvadást serkentő orvosságokat adott és különböző vitaminokat. Szájon át, tablettában. Már újra éreztem a vagdaló éhséget, mely a pánikban elmúlt tőlem. Lenyeltem volna akármit.

Don Figuera villájába szállítottak. Kertjének egy elkerített részébe. A kert szentélyébe. Itt a vagyonos és előkelő úr lakomát rendelt nekem. Míg faltam, hosszasan nézegetett. Azután megsimogatott. Válaszul döftem. Karját, mellkasát értem, hátra esett a pázsitra. Az úgynevezett viadal végefelé lassan-lassan derengeni kezdett előttem, hogy nem a kendő-állat a vész értelmi szerzője. A kendő-állat az istállóban már nem is volt látható. Amit viszont az emberről újonnan tapasztaltam, akárcsak az istállóban is, az a legkevésbé sem ösztönzött barátkozásra. Nekünk elszomorítóan csekély a felkészültségünk. Az is szövevényes tananyag a számunkra, hogy az emberek különbözőek. Don Figuera nem sértődött meg. Feltápázkodott és beszélni kezdett hozzám. Azt mondta: megérti indulataimat, ő se érezne másképpen azok után . . . (Mellesleg: gazdám rendszeresen látogatja az úgynevezett viadalokat áprilistól–novemberig minden vasárnap.) Ám szeretné, ha ismerném helyzetemet. A váratlanul kitört trópusi jellegű eső a holtbiztos pusztulástól mentett meg. Így én vagyok az egyik legszerencsésebb teremtmény az univerzumban. Ezentúl a kabalája leszek, gyűjteményének egyik dísze.

Voltaképpen nemigen fogtam fel a szövegét. Dehogy tudtam én még akkoriban olyasmiket, hogy mi az univerzum és mi a kabala. Viszont az ostobatromba állatban is jelentkezhet a sejtés . . . Képtelen lennék megmagyarázni miért, milyen alapon, de megsejtettem, hogy rövidesen fejlődnom kell. Erre az időre félretettem Don Figuera szavait. Agyvelőm amilyen műveletlen,

ugyanolyan elhasználatlan is volt. Kényelmesen elfértek benne és tartósan beletapadtak megemésztetlen szövegek is. Amikor előrehaladtam tanulmányaimban, kipreparáltam a lexikonból az univerzumot és a kabalát. Sok-sok más-sal együtt.

Még valamiről . . . De ehhez tudni kell, hogy akkor éppen nem éreztem sebeimet. Mivel – elfelejtettem közölni – az állatorvos fájdalomcsillapítót is adott. Feltámadt bennem tehát némi virgoncság. S ez talán csekély összefüggésben van azzal, ami nem tetszett . . . Hogy Don Figuera azt mondta: gyűjteményének *egyik* disze leszek. Ha már így alakult, akkor miért *egyik*?! . . . Gondoltam: le kell majd győznöm vetélytársaimat. És minél előbb. Azt hittem bornirtul: azok is bikák.

Gazdám szívélyesen elbúcsúzott tőlem és én körülnézegettem. Itt a kert elkerített részében egy gorilla-pár élt. Ahogyan később értesültem: a nőtényt, a barna színűt valaha rákbetegséggel oltották be egy kísérleti laboratórium-ban. És nem kapott rákot. Ezért került a kabala-gyűjteménybe. A hím?! Olyat még nem látott a világ. Megeshet, hogy el sem hiszik . . . A hím méz-sz-fehér volt. Tetőtől talpig. Méz-sz-fehér bundájú. De szavamra. Igazolásként állítom, hogy találtam leírásokat a szakirodalomban albinókról. Tehát mégiscsak látott már ilyet a világ.

Az albinókkal az a helyzet, hogy nyugtalanítják fajtestvéreiket. Kilógnak az elfogadott normákból. Nem lehet besorolni őket. Ezért kirekesztik őket. Ami lényegében halálos ítélet. Csak a végrehajtása lassan történik. Annál rosszabb. Némely különleges helyzetben viszont az albinók társaik fölé nőnek. Ha például olyan vidéken, ahol nem szokott havazni, leesik a hó. Ilyenkor egyedül az albinó adekvát a környezettel. Egyedül őt nem fedezi fel az ellenség, a fehérségbe olvadva ő a védett. Ő a hatalmasság. Don Figuera kertjében is hatalmasság lett a méz-sz-fehér gorillából. Babonás-hobbys gazdám nem első-sorban ritkaság-értékét becsülte. Inkább azt, hogy amikor elfogták, már java-korabeli férfi volt és még mindig élt. Nem döglött bele a visszaszorítottságba, holott ennek törvényszerűen be kellett volna következnie a dzsungelben.

Miután Don Figuera megvásárolta, ő lett a főszemély. A legérdekesebb. Óriási, mondhatom! Nem tudom, szabad-e általánosítanom a különleges helyzetbe került albinók ügyében . . . Mindenesetre tény, hogy ez a gorilla itt, ez elszemtelenedett. A jogos mértéken messzi túldagadt az önérzete. Eltájolódott, azt hitte: aki kedvenc, az mindjárt a világegyetem közepe is. Felesége pedig befolyásolható, önállótlán nőtény, az ura véleményét követi, viselkedését másolja. Ő is eltájolódott, annak következtében, hogy az urát körüludvarolták. Azt képzeletben az esztelen: a fehérszörűek a felsőbbrendűek és szégyelli a maga barnaságát, néha még büntudatot is érez istenadta színe miatt.

Engem eleinte kerültek. Csak messziről fürkészték, a tisztelet és a megvetés igen furcsa keverékével. A tisztelet pusztán félelmükből eredt, ők is azt tanulták rólam: vad vagyok. Hogy mekkorát tévedtek, arról majd még bővebben . . . A megvetés pedig agy-kapacitásomnak szólt. Gondolták: aki a fejét főleg döfködésre használja . . . Ebben is nagyot tévedtek.

Nem törődtem velük, első este jókedvű voltam a kertben. Igen, jókedvű. Örültem az erőmnek és rendkívüli regeneráló képességemnek. Egyelőre természetesen megfogalmazatlanul. Büszkélkedtem: lám az irtózatot leráztam magamról. Nem víz volt ugyan, de maró folyadék, s íme még azt is lepergethetjük a bőrünkről. Már aki oly friss, virgonc, életre alkalmas mint én.

Mi lehet az ok? Testünket, lelkünket megrészegíti a menekülés. Újjé, felebarátaim, sose halunk meg! Erőnk kimeríthetetlen, és a vígságunk is!

Másnap reggel már nem hatott a fájdalomcsillapító. A belém tömött sok vitamint sem. Gyenge voltam. Hasogattak a sebeim. Gyűlöltem a létet.

Később nem gyűlöltem... Nem állíthatnám. Csak a bizalmam... Megszűnt?! Elmúlt örökre?! Úgy még egyszerű lenne. Néha jelzett... A hit, hogy érdemes élni. Az örömek a tagjaimban..., hogy valóban örömek. De már mindig gondoltam rá, hogy elromlanak... Ezáltal fenyegetés szorul az örömekbe is.

Tévedtem azzal a regenerálódással. Sebeim lassan gyógyultak. A megrázókódtatást sem volt könnyű kihevernem. Nem lehet egészen kiheverni. Úgy rémlett: elfásultam. Ettem, aludtam, bámultam a füvet, bámultam a levegőt.

Kit érdekel az ilyen lény? Az egyetlen Don Figuera foglalkozott velem. Nagynéha. A vagyonos és tevékeny üzletembereknek felettébb kevés az ideje. Don Figuerával én még viszonylag tűrhetően éreztem magam. És akkor mi az ábra? Gondozómmal ötvenszer gyakrabban találkoztam, mint gazdámval. Őt még nem is említettem. Pedro Mercednek hívják. Antipatikus. Ruganyos, mozgékony, akár a torero és segédei. Becsvágya van. Kevesli feladatát, hogy a kabala-állatok testi jólétével törődjön. Emiatt kisütötte, hogy a gorillákkal kísérletezik, eredményeit idővel közrebocsátja és feltűnést kelt. Pedro érdekes ember. Elémlökte a kosztot, reggelenként lemosott és kész. Egyébként mintha a világon se lennék. Ez mégiscsak bántó.

Figyelni kezdtem. Pedro rajzokat mutogatott a gorilláknak, s ők felismerték, mit jelentenek. A kerek piros: almát, a hosszúkás sárga: banánt, és így tovább. Ha látták a rajzot, kezükbe fogták a valóságos almát, banánt... De ez csak ismétlés volt, az előbb tanultak bevésése. Pedro beszélt hozzájuk, s ők bebizonyították, hogy értik a szöveget. Például azt kérdezte Pedro: mi jobb, a világosság vagy a sötétség? Válaszul, az albinó a Nap felé nyújtotta karját. A nőstény leste urát, s egy tizedmásodpercnyi késéssel ugyanazt tette, amit ő. Aki nem figyelt élesen, azt hihette: magától teszi. Pedro néha filozófikus kérdéseket tett fel és el volt ragadtatva, hogy az albinó válaszul bölcsen mosolygott. Ez a bölcs mosoly a fehér pofáján, ez az ő nagy biznisze. Egész szellemi kincstárat magyaráznak bele! Gyakran fél nap mosolygott, hogy már hányinger ránézni! Magam nem tanulhatom meg a mosolyt – se a bölcslet, se a bambát.

Úgy tetszett: a gorillák tudása nem valami szenzációs. Más is elsajátíthatná... Az az igazság, hogy sokkal szívesebben tunyultam volna továbbra is. Bámultam volna a füvet és a levegőt. Pillanatnyilag mindig ehhez volt inkább kedvem. Akkor is, amikor már elhatároztam, hogy holnap hozzáfogok valamihez. Holnapután. Még azután. Sokszor kérdezgettem magamban: minek?! Ugyan minek?! Gonosz az élet. Mit tettek velem az Aréna Monumentálban! Érdemes?! Utóbb rájöttem és bevallottam magamnak, hogy ez ürügy. Ürügy a javából. Hiszen szükségem van rá, hogy velem is törődjének. Az antipatikus Pedro Merced... és mit bánom: a gorillák is. Így, a pusztá bámész-kodásommal örök-érdektelen maradok a szemükben.

Gigantikus erőfeszítésre volt szükségem, hogy kiművelődjem. De a későbbi gigantikus is aprócska ahhoz képest, amivel legyőztem rezignációm. A tagadást... hogy úgyszemint érdemes.

A gorillák mögé álltam és gondoltam: ha beledöglöm is, ellesem a tudományukat. De egyfelől: hiányoztak az alapfogalmak, amelyeket ők már fel-

szedtek. Másfelől: hiányoztak az ő eszközeik. Hogy úgy mondjam... nem pontos ez, de megközelítő... Egyszóval: a nyegleség eszközei. Mindenféle karnyújtásokkal, ujjmozgatásokkal és fene-bölcs mosolyokkal. Ezeket én nem másolhattam. Fogalmam sem volt, mit tegyek. Néha annyira kétségbeestem... rémlett: a tanulás számomra semmivel sem jobb az Arena Monumentalnál... ugyanolyan gyötrelmem, bekerítettég, ellehetetlenülés... A sebeim fájtak még mindig, különösen időváltozás alkalmával.

A reménytelenségben felbukkan a szerencsés motívum. Azt hiszem: ez némileg általánosítható. Pedro fia első elemibe járt. És Pedro Merced fia, José Merced lassú felfogású, nehézkes, szükagyú gyerek volt. Csalódást okozott apjának ezzel, Pedro órála lekapcsolta a becsvágyait, nem foglalkozott vele. A fiú elhagyatottságában megérezte, hogy vannak közöttünk rokonvonások... Én is megéreztem. Ha hozzám búj, kedveskedtem neki. Már ahogy tudtam. Lehasaltam például a fűbe és José az oldalamnak támaszkodott. Mindig könyvet, füzetet hozott magával. Csodálkoztam a szorgalmán. Százszor, ezerszer rábökött az *á*-betűre és mondta hangosan: ááá... meg bééé... Őt követni tudtam. Együtt haladtunk. Én is bődültem egyet-egyed az ááá... és bééé szerint... Hetek múlva együtt tanultuk meg, hogy a só jó, és az úr ír. Ugyan az írással én meg sem próbálkoztam, de az olvasásban eredményeket értem el és az egyelőre csak úgynevezett beszédben is. Hangomat hegyeket mozgó akarattal igyekeztem árnyalni, de hosszú ideig csak José értette, mit mondok. Jólesett beszélgetnem vele. Azon kaptam rajta magam, hogy megszerettem Josét. Pedig ez nem szerepelt a terveimben, sőt. Keményen elhatároztam, hogy senki emberfiával nem közösködöm, nem barátkozom, Don Figuerával is tartom a három lépés távolságot. Vele tartom is mindvégig, egyedül Joséval oldódom.

Igen vigyáztunk rá, hogy leckéinket és beszélgetéseinket ne lássák-hallják a folytonosan fürkésző, gunyoros gorillák. Találtunk egy sűrűn befuttatott lugast a kert szélén, rendszerint oda húzódtunk.

Önbecsülésem növekedett, sebeim is begyógyultak végre, határozottan javult a közérzetem. Akkor meg... Kisvártatva... újabb legyűrnivalók és sürgetések... Engem az alkatom szerelemre predesztinál, ezt igazán tudja rólam mindenki, csak Don Figuerának és Pedro Mercednek nem jutott eszébe, hogy számomra a tehenek kvázi nélkülözhetetlenek. Míg fájdalmaim voltak és életundorba süppedtem, nem sóvárogtam a nőneműekre, azután meg annál mohóbban, kiéhezettebben. A gorillák kajánok, higgyék el. Csak rám kellett nézniök, s már okkal feltételezhatték étvágyamat. Mit tettek erre? A szokottnál gyakrabban ölelkeztek az orrom előtt. Napról napra idegesebb lettem.

Egyedül Joséval üzenhettem volna, de ilyesmit restelltem egy ivaréretlennel... Iparkodtam leküzdeni magamat. Addig-addig, míg észrevettem, hogy már a tanulásra sem figyelek, a betűk helyén tehenek farát látom, víziószerűen. Ekkor mégiscsak Joséra bízam az üzenetet. Tizenkétszer ismételttem el vele a következőt. Kérdezze meg apjától, illetve Don Figuerától, hogyan legyek én szerencse-hordozó, kabala-állat, ha szerencsétlenül nélkülözöm a tehenet?! (A *kabala* szót magam is szajkóztam, gazdám szájaíze szerint, jelenését egyelőre nem ismertem.)

A gyerek kérdése izgalmat keltett. Megpróbáltak ráijeszteni: ha be nem vallja, hogy hazudott, kitépik a nyelvét, én nem bízhattam rá efféle közlést, egyáltalán semmit, nincs hozzá képességem. José makacs és elszánt, hajto-

gatta az igazát. Amikor megdicsértem bátorságáért, tomporomat paskolgatva kicsinyítette érdemét: úgyis tudta, hogy nem tépik ki a nyelvét.

Pedro Merced lázasan figyelte hangjaimat, de annyira figyelt, hogy a gorillákról szinte elfeledkezett. S elég hamar megfejtette hang-jeleimet, a bennük foglalt értelmet. Már kötelezőnek érezte, hogy teljesítse kívánságomat.

Azóta rendszeres időközökben elém vezetnek egy-egy tehenet. A semminél jobb. De nem az igazi így. Nincsen náluk vetélytársam, hiányzik az erőpróba. Az időpontot sem választhatom meg, nem élhetek együtt velük, közönséges tehénnek nincs helye a gyűjteményben. Talán nem is baj, mégsem, hogy csak alkalmi pásztorórák jutnak . . . Viszonylag érdekesebb . . . Azt tapasztalom ugyanis: kevésbé kötnek le a tehenek, mint régi életemben. Még felgerjedve sincs velük az egész lényem, a fejemben mondatok próbálkoznak, amiket újonnan tanultam, vagy amikkel még nem boldogulok . . .

Pedro Merced szüntelen ámuldozásban töltötte napjait. Nem fogta fel, mint lehetséges, hogy míg maga kidolgozott és elmés szisztémával oktatta a gorillákat, szükagyú fia őt túlszárnyaló eredményt ért el önkéntelenül. Pedig eléggé kézenfekvő az ok. José nem kívülről kísérletezett, együtt lélegeztünk, kínlódtunk, azonos körön belül. Pedro azt sem fogta fel, hogy az otromba, tagolatlan, buta és vad bika . . .

Otrombaságunk, tagolatlanságunk, butaságunk nem végleges. Egyfajta nyersanyag, – más anyagokhoz hasonlóan alkalmas a megművelésre. Csak a csiszolásunk, árnyalásunk szívósabb munkát igényel. A gorillák játékosak és felszereltek. Agyműködésük is játékos, öntudatlanul bíznak örökségükben. A tanulást is játéknak nézik, sportnak legfeljebb. Én soha. A vadságunk? Ez egyszerűen tévhit. Az emberek félreértik szarvunkat és döfködésünket. Minálunk a döfködés a játék – amennyiben kezdeményező. Ilyenkor ugratás, hempergetés, vagy a szerelmi vetélytárs zamatos, hetyke letörése. Sok az energiafeleslegünk, levezetjük a mókával. Amikor viszont haragosan döfünk, az minden esetben válaszreakció, távolról sem kezdeményezés. Szentek éppen nem vagyunk, de agresszorok még kevésbé. Az emberek nem hisznek gyökeres jóindulatunknak, amely már-már naivitás. Hitelenségük csak addig bántott, míg nem tájékozódhattam a kortársi sajtóban és szépirodalomban. Miután ez megtörtént, ráébredtem, hogy oktalanság lenne megsértődnöm. Az emberek még egymásról is csupán a legritkábban feltételezik az öncélú jóindulatot. Ha egy ember azt mondja: *szép*, más emberek azonnal kutatni kezdik, miért is állította, hogy *ruút*. Nyilvánvalóan ezt állította, a kijelentés mögöttes tartalmát tekintve. Node miféle érdekből, miféle fojtogatósi szándékból?! Kutasuk csak, kutassuk, hogy a felszínen maradjunk, nehogy jámbor kisemmizett váljék mibőlölünk, – biztatják egymást az emberek. Mi azonban naiv jóindulatúak vagyunk.

Erről szerettem volna meggyőzni a permanensen ámuldozó Pedro Mercedet. Fájdalom, akkor még szegényes volt a szókészletem.

Pedro a becsvágyát a gorillákról átakasztotta énrám. Folyton körülöttem sürgölődött. Meg kell hagyni, ötletesen.

Gyorsabban haladtam, mint addig. Am Pedro ki akart sajátítani, eltiltotta tőlem a fiát. Ezt nem türtem. Kikötöttem, hogy napi három órát Joséval töltök kettesben. Találkozásaink jellege megváltozott. A megfeszített tempó után, amire – egyetértéssel – Pedro ösztökélt, találkozásaim Joséval az édes pihenést jelentették, a melegítő pötyögést. Valami affélét, mintha a parasztfiú már egyetemre járna, de még vissza-visszatérne otthonmaradt legény-

társaihoz. Vagy inkább anyjához, aki lemaradt mögötte, de felejthetetlenül a tudás első kútja volt.

Pedro felolvasott nekem, később magam olvastam, s az anyagot együtt értelmeztük, összefoglaltuk. Egy-egy könyv után tíz újabbat kértem, hogy elmélyüljek a tárgykörben. Sajnos, máig is Pedro szállítja a műveket Don Figuera könyvtárából. Én nem tudom leemelni őket a polcokról. Említettem, milyen nehéz volt belenyugodnom, hogy eszközeim fogyatékosak. Pusztán a lapozást is hetekig tanultam. Beszédem kifejlődése viszont Pedro szerint káprázatos. Szeret lelkendezve dicsérni. Én nem veszítem el a mértéket, jól tudom, hogy korántsem káprázatos. Bizonyos gyakorlat kell a megértéséhez. Ha idegenhez szólok, nem igazodik el azonnal a hang-jeleim között. Ezt a kiáltványt például magnetofonba mondom, s majd Pedro diktálja a szalagról a gépirónőnek. Utóbbi ifjú hölgy egyedül nem birkózna meg vele.

Mindenki láthatja: a pallérozódás nem okvetlenül ferdíti el a jellemet. Pedro temérdek szívességet tett és tesz nekem. És fáradhatatlan a dicséretben. Én mégsem érzékenyülök el, hűvösen viselkedem vele. És pontosan úgy fogalmazok, mintha nem is ő mondaná majd gépbe . . . Nem cukroztam meg véleményem arról, hogy antipatikus. Noha kétségkívül éleseszű, szellemes, és a tanításáért hálás vagyok.

Fokozatosan csökkent a kínlódás, tanulmányaim hosszabb idő elteltével egyértelmű gyönyörűségemre szolgáltak. Ebben a stádiumban a gyönyörűség egyszer csak váratlanul megkétszereződik. Az ókori történelemben, kultúrhistóriában tallóztam éppen, s egyszer csak arról értesültem, hogy a bika valaha szent állat volt. Krétában például istenként tiszteltek minket. Még Zeus sem restellte felvenni alakunkat. Mennyit mesélhetnék! Kötetnyit mesélhetnék, de a szerénységi minimumra mindenkor vigyázok. Ennyit is csak azért említettem, hogy bebizonyítsam: a tanulásnak igenis van értelme. Önbecsülésünket ugrásszerűen megnöveli.

Am az irigyek ilyenkor! Óvjon tőlük a sorsunk! A gorillák kifordultak magukból, amiért lepipáltam őket. Pedronak állandóan illegették, kínálták magukat, hogy visszahódítsák a vonzalmát. De mert nem sikerült, engem bosszantottak kitartóan. Elkapták szemem elől féltett könyvemet és labdáztak vele. Almával, narancssal dobáltak, hogy csak úgy kopogtak a bőrömön. Hálóhelyemet teleszórták mogyoróhéjjal. Ezt is sokáig sorolhatnám. Nem érdemes. Világos, hogy irigységük miért rögzült gyűlöletté. Mert attól félnék: ha az én célratörő, kemény akaratom bizonyul tartósan győztesnek, megfosztom őket és a világot a játékosságtól. Eszemben sincs, magam se viselném el, ha nem játszadozhatnék teheneimmel. De az más kérdés. A gorillákra pedig oda se bagóztam. Még a régebbi kajánság kölcsönét se adtam vissza nekik. Az albínó már szemlátomást unta semmitmondó feleségét. Bizonyára megpukkad, ha látja, hogy én mindig új és új tehénnel szeretkezem. Mégsem szeretkeztem a szeme előtt. Végülis a gorillák felhagytak bosszantásommal, miután sokszoros tapasztalat igazolta, hogy nem bosszankodom.

Valami megnevezhetetlen elintézetlenség nyugtalanított. De ha a szorongásos perceket nem tekintjük: egészében elégedett voltam. Ilyenkor megint új fenyegetés kúszik elő. Pedro Merced kitalálta, hogy az emberiségnek szüksége van rám. Az emberiségnek folyton-folyvást szenzációkra van szüksége, máskülönben idegrendszere nem viseli el a huszadik századot. Honi és külföldi turnét tervezett velem. A hírtől, hogy produkció leszek, csakugyan meg-

vadtam. Dühödten bődültem és rúgkapáltam. Természetesen ez is válasz csupán. Én már voltam produkció!

Pedro pénzt, sőt vagyont akart kipréselni belőlem. Füttyült a tiltakozásomra. Gondoltam: lássuk hát, melyikünk a konokabb. Megszüntettem a beszédet és állandósítottam a bődülést. A betűről elfordítottam a szemem. Báméskodtam. Legelgettem. Don Figuera hosszabb üzleti úton tartózkodott. Így Pedro Merced meg merészelt ütni. Gondoltam: higgye csak, hogy visszaváltottam érzéketlenné, jóval érzéketlenebbé, tompább masszává, mint voltam kezdetekben. Csak a farkam rezzent, akárha legyet hessentenék. Felbőszült, nagyobbat húzott rám. Már összpontosítanom kellett erőmet, hogy mimelhessem: most sem érzek semmit. Pedro majd szétrobbant, de mit kezdhett velem?! Tehetetlenül forrt saját mérgében.

Báméskodtam. Legelgettem. Örülhettem volna diadalomnak. Kegyetlenül rosszul éreztem magam. Sokkal szikkasztóbban hiányoztak a betűk, mint a tehenek. Kishiján megvesztem a könyvekért. Magam kifejezéséért is, a beszédért.

Don Figuera hazaérkezett. Pedro ravaszul környékezte meg. Szónokolt: a teremtett lény használni akarja tudását... meg kell érteni... a fel nem használt tudás beposhad vagy elszárad... Egyszóval én már alig várom, hogy megmutassam, mit érek, vágyva vágyom a szereplésre...

Válságos helyzetbe kerültem. Ha közbeszólok, kiderül, hogy nem vesztettem el képességeimet, amit az agyafűrt Pedro amúgy sem hitt el. Ha nem szólok közbe, ki tudja, mi következik. Hallgattam.

Don Figuera is hallgatott. Homlokát ráncolta. Azután megszólalt. Ellentmondást nem tűrő eréllyel. Azt mondta: bármit engedélyez az én jó közérzetemért. Akár a szeszélyeimet is teljesíti. Ezt az egyet azonban nem! Mert a bennem rejlő szerencsemag hatása szétszóródna, esetleg el is enyészne a tömegben, a turnén. Akkor a szerencse-sugárzás már nem lenne az övé. A tervet senki ne említse többé!

Felvillanyozott a babona hatalma. Menten visszanyertem beszédképességemet. Mondtam: rendben, de akkor legalább ezzel ezzel a könyvvel kárpótoljanak sürgősen. Azonnal értük szalasztották Josét. Pedro is kárpótlást kért. Legalább írhasa meg szellemi kivirágzásom történetét. Don Figuera beleegyezett azzal a megszorítással, hogy Pedro tüntesse fel az ő tulajdonjogát. Magam is beleegyeztem, jóindulatúan. Írni írhat rólam. Firkáljon, felőlem.

Helyreállt a világbéke. Elégedett voltam. Ilyenkor megint új fenyegetés kúszik elő.

Szorongásos perceim megsaporodtak. Órákká nőttek. Azután napokká. Elhatalmasodott rajtam a szorongás. A megnevezhetetlen elintézetlenség érzés. Semmiben nem találtam kedvem. Még a könyvekben sem. Legszívesebben felökleltem volna mindent, mindenkit. Önmagamat is.

A tűrhetetlen feszültségből egyszercsak kirobbant... Mi?! Amit nem tudva tudtam eddig. Hirtelen tudva tudtam. Hogy az Arena Monumentalban történetek sose múlnak el. Csak előbb az életösztön parancsára talpra kell állni. Új erőre kapni, hogy azután visszatérjen... Káprázatos fejlődésemmel még semmiféle kötelezettséget nem teljesítettem. A fejlettek kötelessége, hogy üzenjenek. És nem a tehenekről.

Igen, igen. Azt akartam: velem foglalkozzanak és ne a gorillákkal. Gondolom: a hiúság ugródeszka. De nem több. Ha a régi életemből kerülök Don Figuera kertjébe, akkor is igyekeztem volna felhívni a figyelmet személyemre.

(Gyakran furcsállták ugye, milyen fontos ez még a vékonypéNZű, mitugrász háziállatoknak is. KutYáknak, macskáknak például.) Csakhogy nem éreztem volna szükségét a gigászi erőfeszítésnek. Nem is lettem volna képes rá. Lus-tábban, gyanútlanabban éldegéltem annál... Meg kellett ismernem az irtó-zatot, a nyomorúságot, a végveszélyt. Az én szellemi tehetségem enélkül nem lobbanhatott fel.

Kötelességem, hogy... Fújtatok ellene, leráznám magamról. Még most is, amikor magnetofonba mondom... Kimerítő, kényelmetlen. Inkább legel-nék a napon. Az is árulkodó, hogy sokat beszéltem egyébről. Elkalandoztam célotmtól. A súlyos téma is könnyebb téma. Pedig én kiáltványra készültem. Vagyis készülök.

Az én tapasztalatomat még soha senki sem örökíthette át. Más módon sem adhatta tovább. Mire a bika megsejti az arénában, hogy pusztulásra ítélt, már feltartóztathatatlan a pusztulása. Kommunikációs lehetőségeitől tökéle-ten megfosztották. Egy tétova jelet, egy morze-hangot sem küldhet fájának.

Ez mind az én felelősségemet növeli. A szorongásos hetek után össze kel-lett szednem magam. Egyetlen problémának szenteltem napjaimat: hogyan mentsem meg a bekerítetteket?! Elfelejtettem, hogy vetélytársaim is. Oly erősen társaimnak éreztem őket. Minek beszéljek az esélynek mutakozó csa-lárd felvillanásokról? A tépelődés, a meglódult képzelet túlműködése közben elrugaszkodunk a realitástól. Sokszor-sokszor, míg belátjuk a végén, hogy nincs hatalmunk megkímélni a haláltól a halálra ítélteteket. De a méltóságukat valami módon meg kell védenem! Fel kell vértézni őket!

Mivel?! Hogyan?! Ha túlságosan ingerelnék minket, ingerlékennyé vá-lunk. Ha húsunkat szabadlják, fáj a seb, és óvnánk testünket. Nem képtelen-ség felülkerekedni ezen?! Megint a fantázia: mégiscsak ellenállásra szervezem a bikákat, támadjunk mi, kezdeményezzünk! Ugyan már! A szörnyűséges ta-pasztalatok híján testvéreim ostobán derűsek, ha van kosztjuk és tehenük. Ilyen állapotban fel sem fognák, miről van szó. A méltóságukat mégsem hagyha-tom!

Tehát. Az arénába hurcolt bika a szenvedést, a halált se így, se úgy, se amúgy el nem kerülheti. De vajon az is szükségszerű, hogy lealacsonyodjék?! Már nemcsak naphosszat, éjszaka is töprengtem.

Végül lecövekeltem. Nem kegyes termőföldön. De földön. Megtaláltam a megoldást. A lehető legrosszabbat. Mindenesetre itt az egyetlen, ami meg-oldásnak nevezhető még. Egy közeli emlék vezetett nyomra. Pedro Merced majd kibújt bőréből, amikor érzéketlennek tapasztalt. Tehetetlenné vált, ami-kor azt míméltem: nem érzem az ütését.

Minél inkább nekivadul az eredetileg békés bika, a torerót annál inkább ünnepli a közönség. Ha a bika szemlátomást eszét veszti a kintól, a torero a tribünhöz fordul: „Megöljem már?” Rendszerint *nem*-et kiáltanak. A győ-nyört el kell húzni, ki kell tágítani. Ha sikerült a bikából kifacsarnia a leg-több és a legmutatósabb szenvedést, s csak ezután végez vele; a nézők tom-bolva dicsőítik a torerót. Virágot dobálnak a lábához, a nők táskájukat és kötött kabátkájukat. Sokan a piros párnákat, amiken ültek a kölépcsőkön. Szállnak a csokrok, a dekoratív piros párnák. Mámoritó a kép. A lelkesedés!

És a jövő? Ha kiáltványomat megszívlelik a bikák? Az izgó-mozgó, tá-madó kendő-állatról meg tudják, hogy rongy, és egy pillantást sem érdemel. Ugrálhat a kendő, elfordítják róla fejüket. Szúrás a húsukba. Elviseljük! Vá-gás a húsukba. Elviseljük! Ütés az orrukra. Elviseljük! Mélyebb szabadlás a hátukon. Elviseljük! Elviseljük! Allnak egyhelyben, mozdulatlanul. Szemü-

ket lehunyják, a látványtól megkímélik magukat. Nem döfnek. Nem közeli-
tenek kínzójukhoz. Megfeszítik magukat, az ürülék nem távozik tőlük. Szü-
gyük sem jár fel-le, fel-le. Megtanulták, hogy így is – úgy is . . . Tökéletesen
mindegy. Nem is tart nagyon soká.

A közönség elfanyalodik. Becsaptak minket. Hol itt a multság? Egy
bábut is metélhetnének ezért a pénzért. Vagyis ezért a pénzért éppen nem. Mi
drágán vásároltuk a jegyet. Mi lesz már?! A torero és segédei megzavarodnak,
össze-vissza kapkodnak. A kapkodás nem kecses, nem koreografikus, inkább
idétlen, szinte otromba. Az aréna fújol.

A bika méltóságteljes. Leszúrnak, de ő győzött.

És ha mégsem képes megtanulni a közönyt?! Magam is aktív vagyok,
virgonc-féle. Azért is húztam-halogattam a konklúziót, a közöny dicséretét,
mert az egyéniségem ellenállt. És ha a bika buzgón tanulgatja a közönyt, még-
is elbődül, mikor már ordítóan fáj?! Akkor az aréna menten megvigasztaló-
dik, vérszemet kap.

Elbődültem kinomban. Ezt nem kell majd az írógépbe áttenni. A nappa-
lok és éjszakák során tépelődtem. Most mégis úgy látom: aki bedugaszolja
magát, addig se él, ameddig él! S miközben tanulja a közönyt, máris megrö-
vidíti kurta idejét.

Mit tegyünk hát az arénában, mi bikák?!

Az volt a tervem . . . az volt a tervem, hogy nemcsak a bikáknak küldöm
kiáltványomat, de az embereknek is! És éppen nemrégiben olvastam valahol,
hogy a spanyol lakosság csekély hányada látogatja csupán az úgynevezett
viadalokat, meg az extrémításokra szomjas külföldiek. Előbbi csekély hányad
a szellemi-jellemi alvilág.

Így a bikákon kívül azokhoz a spanyolokhoz kell intéznem szavaimat,
akik megvetik az arénát. Lépjetek közbe! Ha nem teszitek, mégsem marad
más hátra, mint a gyűlöletes közöny.

Várjunk csak, várjunk! . . . Hogyan eshetett ki a fejemből?! Érthetetlen
rövidzárlat! Elképesztő! Teremtőm, az én bika-testvéreim nemcsak a közönyt
nem képesek megtanulni . . . semmiféle szellemileg magasabbrendű sem . . .
Míg a sokk-hatás nem éri őket, az égvilágon mindenhez lusták és gyanútlá-
nok . . . az olvasáshoz is . . . Kiáltványomat bepötytyözött, légy-piszkos papír-
darabnak néznék, amit felőlük elsöpörhet a szél . . . Én annyira viszolyogtam
tudatosítani, hogy most sincs kommunikációs lehetőség . . . Inkább mélysége-
sen elfelejtettem. Teremtőm!

Tehát nem az embereknek is . . . Csak az emberiséghez fordulhatok . . .
Bizakodom. Ha az úgynevezett viadalról írok, még ma is elvakít az indulat,
ilyenkor nem vagyok eléggé tárgyilagos. Pedig az emberiség értékeit nem sza-
bad lekicsinyelni. Nagy tettekre is telik tőlük, kétségtelenül. Csak sikerüljön
megmozgatnom őket!

Hallom, néhány perc múlva a kertbe látogat Don Figuera. Megbeszélem
vele, hogy széles körben terjessze el kiáltványomat az emberek között. Vala-
mint ügyeljen rá, hogy Pedro Merced el ne sikkasszon belőle egyetlen pél-
dányt sem.

Vajon kiáltványomnak kellő hatása lesz?! És vajon kiáltványnak lehet
nevezni egyáltalán?! Magam mentségére rögtön a bevezetőmben megjegyze-
tem, hogy a műfajokban még nem igazodom el teljesen. De igyekvő voltam.
Igen vigyáztam agyam és művem fegyelmezettségére, amint megfogadtam
becsülettel.

Madách ünnepére

Csak ült, olvasott, irt a füstszagú, homályos könyves-szobában; az udvarház zömök tornyából talán ki se nézett. Csak a belső világot figyelte: a szenvedélyes gondolat, tapasztalattal táplált képzelet kibontott szárnyú madaraként fény-ormok, éj-vak szurdokok fölött körözve. Néha ment csak végig a néma kerten, karját hátára fonva, hogy aszténiás mellét könnyebben járja a friss levegő, megállt, leült tünődve vén szilfájának Tizián-vörösrre öszült lombsátra alatt . . .

A házban anyja uralkodott. Az eltaszított feleség ki tudja hol, merre járt: csak sajgó sebként volt jelen, mint másik vérszomjas szerelme, tört hazája is. Sandán nézte, amelyből vétetett, a szittyá-nemes rend, bár ő önmagát égetve fonta visszaálmódott hőseire az „ősi dicsőség” fényét. Oh magyar nemesség! Perbe fogattad, elvadítottad, bolonddá tetted legnemesebb fiaid! S alkudtál akkor is tenérdekedért. S a „tejtestvérek”? Ölni uszultan dobtak csóvát ártatlan falvainkra; fejszéik alatt hullt testvér, rokon . . .

Jobb volt, túl e vadon-valón az emberi nem példázatain tünődni: vakmerények s bukások, népek, eszmék gúláit, roncsait szemlélve érezni: parányi rész csak a föld, a nép a mindenségben, s – bár külön világ mind – ennyi sem család, egyén. A szív, ész, élet vad vitáiban összevegyült ég, föld, történelem, hogy aztán emberi értelemmel telten földeregjen mégis valami cél, törvény sejtelme.

Akkor

*jól tudta már e látóvá nemesült vadóc: új
földrengés közelít, s hogy úgy lehet csupán
nemzetté a megújuló törvényt elfogadó új nép, ha
korhadtt régi része a vad sivatagba mállik:
mert nem ajándék csak az Igéret földje.*

*Elődünk s kortársunk az űri magányban, s mégis
élni s bizvást küzdeni küldő-hívó költőnk!
engedd, hogy ünnepeden ne zászlókkal köszöntsünk.
Hadd nézzünk magasan felemelve szívünk rád,
mert egykor zord egyedülvalóságodban fuldokolva
bár: a géniusz nagy igéit mondtad el, hogy
van számunkra választás, jog, ítélet és reménység.*

ε 447

Tavaszi

Fütyös-vidám
sugaras a világ.
Meleg padon ülök és
bogarok ezrei nyüzsgenek
szikrás kavicsok közt.
Harsány
szin-zene szól.

Érc-zivatar van a dolgok rengetegében. –

Merre örülsz kibomló tavaszunknak
s mit látsz a ködnyős, pihegő táj peremén? . . .

Reszket egy kéklő, pillanatokkal himzett,
csontra akasztott függöny.

Bent, valahol: fogadom, aki vagy;
azt is, aki lehetnél. –

Félve tapintja törékeny
alakod
képzeletem.

El ne szunyókálj most, el ne aludj, mert
felkiabállak.

Találkozás

1

A térdedre kiült a lelked.
Semmi az . . . Már le is seperted.

2

Kérdelek – hogy vagyok. Lásd, mosolyogva
telelek . . . Rebben lélekközi fátyol
arc s arc között; s valami magától-
értetődően: korrekt. Magamba

*nézek, majd onnan kifelé
világítok. – Ó, aligha érted
zavaromat. Látom a térded
pórusait. Idegen a csend. Belé-
beléremegek – –*

3

*Lélegzésemmel mérem az időt.
Nyugodt vagyok, tárgyakhoz igazított
tárgy, aki néha tollat és papírt fog.
Túladja magát ez a délelőtt
is rajtam, fanyalogva továbbáll,
megpörget kinn egy száraz levelet;
visszanéz. Hidegebb a halálnál...
Nem gyűlölök. Igaz: nem is szeretek. –
Irgalmatlanul bealkonyodik
– tudom; és majd kezdődik előlről
a nap; ki sejtí – milyen s hanyadik?;
s kinek, minek, miért? majd ez is eldől
– holnap, vagy holnapután. Eligazít
az idő. Felmutatja... az „igazít”.*

Szárazság

– Nagy Lászlónak –

*Gyökeret fonnyaszt a szárazság.
Felakasztotta magát a rög.*

*Lappad a dög.
Csontját bogarak üresítik.*

A délután már csak erőlteti a nappalt.

*Pléh-fazék ásít.
A szél: beleröhög.*

Minden irányból sötétedik. –

*Se lomb, se Nap, se szél.
Önmagát mozgatja az árnyék.*

Virágzás

*Nézd: a tomboló virágorgia
a temetőkbén, a domboldalokban,
a rózsaszínű, fehér zuhatag
királyi göggel, kamaszdiadallal!
Nem értheti a villámvert favázak
mementóját, ki lázban, győzve jött.
Nézd: a halálba rohanó sereg
föllobogózva most, a harc előtt.*

Pogány áldozat

*Viszlek a fényes réten
csönddel és verssel áldott
október délutánban.
A forrásnál megállok
ős, pogány áldozatra:
Most ime, visszaadlak,
amiből vétettünk mind,
a víznek, földnek, Napnak.
Hogy múlt el mindörökre,
hogyan maradj velem végül.
Arcod zuhan az égen.
A rét is elsötétül.*

Futurum exactum

*Ha elszenesedtek az agyvezők,
ha a szemgolyó elvirágzott,
ha csak az erek mézfolyosói,
ha majd a bordák pántjai,
ha már a csontváz katedrálisa,
a szerkezet ős szertartása,
akkor csapódott csöndem szivedig,
s hívott vágyam, a csonkig-lobbant táklya.*

Pergő évek

GÁNCS ÉS DICS

Mindkettőből kijutott, ám a fenti sorrendben, mint Béla barátom referátuma tanúsítja:

Budapest, 1929. febr. 7-én.

Edes Öregem!

(...)

Fogadd örvendező kiáltásomat, hogy eddig is 250 példány elfogyott. Altlában véve fogadd örvendező gratulámat, hogy íme a nagy mű befejezve már is forgalomban. Legutóbb Az Est kiadóhivatali könyvkiadásában láttam, pontosan közepén, csillogó arany betűvel, jól megtermett természetes természetével, amint éppen uralta a körülötte hemzsegető könyvpiacot. Úgy nézett rám, mintha az összes többi könyvet zsebre akarná tenni.

Írói körökben általános föltűnést kelt. Sokat beszélnek róla. Én erre felé csak rosszakat hallottam. Szidják, szidalmazzák. Értesüléseim szerint a „Századunk”-ban állítólag Hatvany Lajos fog írni róla, biztosan széttöri koponyádat. Légy koponyaalapí. Ugyan a napokban Illyés Gyula mondta nekem, hogy ír neked s azon örv alatt, hogy ír a Századunk-ban, potyapéldányt kér. Akkor még nem hallottam Hatvanyról, s így nem tántoríthattam el szándékától. Illyés elragadtatással olvasta a róla szóló fejezetet, s azt mondta, jó volna, ha ez tényleg ő volna s hogy soha életében szebben róla nem fognak nyilatkozni. – Máraival még nem beszéltem azóta, hogy könyvedet neki elküldted, de beszéltem Komlós Aladárral, aki könyvedet felháborítóan rossznak tartja. Beszéltem Schöpflinnel, aki azt állítja, hogy jószándékkal megírt könyvedet az egyetemes tömjénezés jellemzi s hogy nem tudod a szavak valórljét, mert egyforma értékű szavakat ejtesz kicsiről és nagyról. Komor András is csak rosszat mond, de elismeri, hogy róla szépen szóltál. Fenyő László is heves kifakadásokra fakadt, igazságtalannak és aránytalannak [tartja] a fejezeteidet egyes írókról. Osvát meg van elégedve vele s azt mondta: „Akit Várkonyi becsül, azt kritizálja is.” Úgy volt, hogy a Nyugatban Komlós fog írni, de valószínű, hogy Osvát is megijedt vehemens megbotránkozásától s félt a vad attaktól. Megkért, hogy írjak én rólad. Figyelmeztettem, hogy legjobb barátját kéri kritikára. Azt felelte, nem baj, sőt az a jó, mert maga mindenkinél jobban ismeri őt. Így hát elfogadtam a bírálati megbízást, de még eddig nem írtam meg. Szinte félek tőle. Ugyan mit fogok mondani róla? Osváton és rajtam kívül senkitől se hallottam jó szót kiejteni könyvedről. Azért fogok én harcolni, amit könyvedben jónak tartok, de meg fogom említeni egy-két olyan mozzanatát, amit magam sem helyeslek. Újra el akarom olvasni. A közfelháborodást főleg 1. Környei Paula, 2. Urr Ida és 3. Raith Tivadar nagyértékeléseid idézték elő. A többiről nem beszélek. Egyet leszögez: ezt mindet előre láttam. Akárhogy is van, a könyv nekem tetszik. (...)

Budapest, 1929. febr. 26-án.

(...)Édes boccsom [így], könyvedet tegnap este olvasám el. Osvát már a múlt héten heves szemrehányást hányt reám, amiért még nem készítettem el. De képzeld helyzetemet, mily nehéz. Könyvedet 12 napig olvastam. Ma ülendek neki nyélbe ütni. Osvát tata 4 Nyugat-oldalt enged irnom róla. Melékesen veled egy kis levél polémiát ereszték részletekről, melyeket a cikkbe nem akarok belevenni. Osvát szava: „Kérem, én Várkonyit rendkívül becsülöm azért a roppant nagy szorgalomért, mellyel könyvét megírta. Nálánál öregebb férfiak sem bírtak volna ily nagy anyagot felölelni, s ha bírták is volna, a legnagyobb koponyák is belezavarodtak volna, elvesztették volna tájékozódásukat. Ő is el-elvesztette, de mindennek ellenére nagy dolog ez.” Egy pár kérdést teszek, pl.: „Mit szól a Nyugat aláértékeléséhez?” „Ezt, kérem, – feleli – nagyon gyöngéden meg lehet neki mondani.” Szóval még tőlem is gyöngédséget kíván. „Senki sem fog írni róla oly szeretettel, mint ön, ezért kell kérem megcsinálnia.” – Máraival beszéltem. [Az Újság irodalmi szerkesztője volt. V. N.] Odaadta Pümköstinek, de Pümkösti „tajtékozott”, mikor olvasta, mert ő is csak egy „futottak még” listán szerepel. „Hogy Pümköstivel írassak róla jót, mondta Márai, ilyen körülmények között, azt nem lehet, azt nem!” – Ő még nem olvasta. Azóta nem láttam. – Könyvedről levelet írok. Cikk csak 15-én jöhet ki, 1-én már nem jöhet. Könyved remek, szép, okos és nagy, de telve vagyok mellézköngéekkel. Gratula és kézfogás, öleléssel vegyest. A részletekig – addig is végy tornaórákat, boxleckét és vívógyakorlatokat, édes szentem, aranyom.

Kézcsók és üdv.

Ölel
Béla.

Budapest, 1929. ápr. 11.

Szervusz Nándor! Hogy vagy?

(...)

Azóta bizonyára láttad a Nyugatot... Cikkem általános felháborodást keltett mindenfelé, errefelé, amit irodalmi berkeknek szokás nevezni. Azt mondta tegnap valaki nekem, hogy: No maga levizsgázott. – Komlós Aladár neki fog menni könyvednek és cikkemnek a Széphalomban, ha jól értesítettek kémeim. Majd szeretnék felelni, ha ugyan Osvát tata megengedi. Olvastam a Századunk kritikáját, amely egyenesen fölháborított, az illetőnek ez volt életében első cikke, egy egész fiatal ember, úgy látszik, ez hozzátartozik a tördőfés kellemessé tételéhez. Ellenem azért vannak fölháborodva, mert nem vágtalak le s mert kesztyűs kézzel bántam műved kifogásolt hibáival. Ezek vért szerettek volna, nem kritikát. De nehogy sokat mérgelődj a támadások miatt, olvasd csak el, mit ír rólam a Revue des Études Hongroises c. francia nyelven megjelenő folyóiratban, Eckhardt lapjában Sauvageot Aurélien, Eötvös Kollégiumbeli lektor, az antológiáról. Ez a galád szennycikk, e bérenc talmi műve, bizonyára fel fogja frissíteni lankadt valódat. Kezdünk belejönni az irodalmi élet sodrába, azaz orientálódni. A legpiszkosabb érdekek harcában beganéjazzák égi sugarakból szőtt lelkületünket, s megszokjuk, hogy minél följebb töljük orrunkat a tisztaság egében, annál nagyobb frászatokat kennek le nekünk. De mondđ csak, kellett ez nekünk? Erre a kérdésre nem muszáj éppen felelni. (...)

*

De időrend szerint elsőnek Szabó Dezső írt köszönő levelet a küldött tiszteletpéldányért, s ebben kifogásait, nagy meglepetésemre, oly szelíd, szinte gyöngéd formában fejezte ki, hogy aki ismerte őt, hízelnének vehette.

Igen tisztelt Uram,

a könyvet szépen köszönöm. Figyelmesen átolvastam, s ha megenged egy-két őszinteséget, rövidesen ezt mondhatom: A könyv ellen megvan mindaz a súlyos kifogásom, amelyeket az utóbbi években megjelent ilyenszerű munkák keltettek bennem. De ebben a könyvben már dereng is valami és sokszor döntően elhithető jelét adja, hogy meg tudná írni azt a történetét a modern magyar szellemnek, amelyet annyi becsületes szellem vár. Határozottan merem állítani, hogy nem a tehetség hiányzik Önnél, hanem az a ritka valami, melyet szomorú földünk oly nehezen terem meg: a heroizmus.

Őszinteségét bocsássa meg Önt tisztelő hívének,

Szabó Dezső

Bp. 1929. febr. 1.

Valósággal kitüntetésnek éreztem ezt a levelet, kivált hogy megtoldotta remekül sikerült, oroszláni fényképével, rajta teljes névaláírásával, végül betetőzte Babitsról írt pamfletje dedikált példányának megküldésével: „Megbecsüléssel Sz. D.” Mikor beszámoltam a dologról Thienemannnak, alig akarta elhinni, meg kellett mutatnom e diadaljeleket. – „Tudniillik – magyarázta –, amikor Szabó Dezső eladta könyveit, kívánatra kézjeggyével igazolta, hogy a megvett könyv az ő könyvtárából származik, s így írta alá nevét: / /”

Kodolányi is hamarosan írt, levele elveszett; nem emlékszem, hogy kifogásokat emelt volna, de személyes természetű megjegyzésére igen: örömmel vette tudomásul, hogy nem nevezem egyszerűen Móricz Zsigmond tanítványának, mint a kritikusok általában, hanem arra a helyre teszem, ahová való: azok közé, kik a magyar életet meg akarják reformálni.

Szabó Lőrinc szokott lendületével írt, de csak saját benyomásairól:

Budapest, 1929. febr. 3.

Kedves Barátom,

végtelen örömmel vettem kézhez kitűnő könyvét s ugyanolyan örömmel forgattam és forgatom, később és most is. Az egész, istenem, hogyan olvashatnám én el az egészet, s hogyan szólhatnék hozzá minden részlethez?! Ellenben rögtön átvettem az összefoglaló jellegű részeket, amelyekből szinte előre le lehet vezetni az ítélezéseket; amint az egyes írók megtárgyalásából visszafelé össze lehet állítani, igen kevés íróéből is, a maga általános felfogását, elméletét. Legtöbbször, minden valamire való ember megítélésénél annyira jelen van ez a kész, érett irodalomfelfogás, hogy magával igen hamar megismerkedik az olvasó, igen hamar, igen világosan. Pedig rengeteg szálát kellett összefognia, rengeteg hangulatot, törekvést egyeztetnie, gyökerénél fölkeresnie, hogy kijöjjenek azok az egységek, csoportok, amelyek szerint beosztotta az időt. S mégis egyszerű, világos az egész: a szellem igazán úgy áthatja az egészet, hogy rövid kis utalásokban, megjegyzésekben is jelen van az egész. Boldog voltam, hogy valaki ilyet tud csinálni, fiatalember, közülünk való, ilyen komoly, tudásban és kitartásban egyformán nagy igényeket támasztó munkát. Sőt életemben először éreztem igazi örömet azon, hogy a könyvet ilyen pompásan állították ki, – milyen szép, hogy Pécsen így dol-

gozhat egy nyomda, egy kiadó. Talán nem is csináltak még a magyar vidéken ilyen szép könyvet, közhasználati könyvet.

Szóval teljes szívemből gratulálok. Részletkifogások itt már nem számítanak, nem is tudnám összeszedni, milyen apróságokban tért el felfogásom a magáétól. Az egésznek a szellemét tartom ugyanis olyannak, amely igen-igen építő, egészséges, sőt úttörő. Bölcs, művelt, európai magyarság, konzervatív modernség, – nagyon nagy szükség van erre a szellemre. De az Ady-fejezetben mintha túlsok volna a keserűség; noha az elmondottak mind jogosan kívánkoznak a közönség elé. Inkább mintha csak az egyensúly, a mérleg végső állása volna szubjektivebb a kelletténél. (...)

De mindez nem számít.

A rám vonatkozó rész igen megtisztelő. Örültem annak az objektív hangnak is, külön, ahogyan ezt megírta; de kérem, az életben vagy egyéb kis jövő írásaiban tartson fenn számomra is olyanféle lírai szeretetet, amilyennel többi idealista kollégámat tárgyalta. (...)

Szabó Lőrinc

A Napkeletnél Hartmann János szerkesztő Marconnay Tiborra bízta a könyv ismertetését. A dolog körül parázs huzavona kerekedett, s minthogy Marconnayval egy ideje már leveleztem, sorozatosan értesített az ügy fejleményeiről. Leveleiből kiragadok néhány, a kort jellemző részletet.

1929. I. 12. ... A Napkelet megbízott a kritika megírásával (a mai napon), s hamarosan kész is lesz. Nagyon nívósan szeretnék róla szólni, amit e nagy munka és fáradság megérdemel.

1929. II. 6. ... az ön könyvével foglalkozom, melynek megküldését köszönöm s amely nagy élvezetet okozott. A kritikát már megírtam. Remélem, nem fog neheztenni, mert bizony kifogásaimat megírom, bár azt kell tartanom, hogy nagy jóakarattal készült mű, de elszietett. Így is túlenyhének tartják Napkeleték írásomat, s lehet, hogy elvetik; egyenlőre átírás végett visszakaptam, mert stílus szempontjából kifogásolták. De a tartalom nem változtatok.

1929. III. 14. – Kedves Barátom! Nagyon megörvendeztetett, hogy nem nehezten rám a késedelemért, amelyről nem tehetek. A Napkelet perfidiája őrjátszi, magammal szemben is folyton tapasztalom. Ők csinálják a maguk közvéleményhamisító politikáját s az ember szinte szégyelli, hogy dolgozik nekik. Ami az Önre vonatkozó cikket illeti, a legújabb helyzet ismét az, hogy írhatok róla. Hát meg fogom csinálni kritikámat két példányban. Az egyiket a Napkeletnek, a másikat a Széphalomnak. Hanem itt is van egy kis bibi. A Széphalom szerkesztőségéből *aláírás nélkül* egyszer, amikor megjelent vers honoráriumát és tiszteletpéldányt kértem, oly sértő hangú sorok érkeztek hozzám, hogy ezután nem érintkezem a szerkesztőséggel. Nem tudom, ki írta azokat a sorokat, nem is tudakoltam, de elhatároztam, ha a véletlen összehoz Zolnival, megemlítem neki. Így tehát Önt kérem, puhatolja ki, mit tart rólam Zolnai, kell-e neki az írásom. Kedvező esetben neki, vagy akár Önnek is elküldöm bírálatom egyik példányát, a Napkelet pedig, ha akarja, hozza, ha nem, le is mondhat cikkem közléséről. Követelni fogom, hogy ne változtassanak rajta.

1929. IV. 18. . . . Múlt pénteken leadtam Hartmannak az Önről szóló írásomat, a régi formában, őrá bízva, mit húz ki belőle.

Bp. 1929. IV. 25. – Kedves Barátom, örömmel vettem sorait, melyekből azonban sajnos kitűnik, hogy Zolnai most sem óhajtja helyrehozni az engem ért sérelmet. Holott a bizonyítékok kezében vannak s azokat annak idején föl is fogom használni ellene. Szó sem lehet arról, hogy addig írjak a Szépalomba, míg ez az ügy tisztázva nincsen. – Ami az Önről szóló kritikát illeti, legyen elkészülve a legrosszabbra s azt sem hiszem, hogy Önre nézve tanulságos lesz. Az én egységes írásomat Hartmann megcsonkította, valószínű, hogy a dicsérő részt is elhagyta, bár a kefét nem láttam. Mindenesetre megrövidítette s most az ő véleménye szerint sokkal jobb, mint azelőtt volt. Én azt hiszem, zavaros cikk jön ki belőle. Sajnos, majdnem minden folyóirat megteszi, hogy megengedi a szerkesztőnek a cikkek stuccolását, húzását stb. A Nyugat sem jobb e tekintetben, a Protestáns Szemle meg éppen nem. Ha az ember nem akarna távolabb célokat szolgálni, isten bizony el mehetne százszor és végleg a kedve a kritika írástól, annyi packázással jár. Tehát: ne vegye véleményemnek, ami a Napkeletben jönni fog, legföljebb véleményem egy részének. Alkalom adtán majd megírom és elküldöm Önnek a teljes igazságot.

(. . .) Szeretettel üdvöзли híve

Marconnay Tibor

1929. VII. 6. – Kedves Barátom! Kártyája nagyon megörvendeztetett, különösen mert látom, hogy kritikámért nem neheztel, holott erre lehetne oka. Nagyon bánt, hogy csak rideg megállapításokat hagytak meg, az érvelést keresztül vágva. Ritka és emelkedett lelkület jele, hogy nem neheztel, miután még én is elfuserálnak érzem a dolgot. (. . .) Szép Öntől, hogy állandóan sokat-írássomat említi: én részemről nem vagyok megelégedve munkabírássommal. A találkozásig . . .

M. T.

Illyés Gyula csakugyan megkérdezte, kaphatna-e bírálati példányt. A kiadó, sajnos, bírálat s propaganda céljára nem rezervált példányt, magam kevés szerzői példányt kaptam, s ezek egy részét is Thienemann által megnevezett személyeknek kellett dedikálnom. Így hát nem tudtam Illyés kívánságát teljesíteni (csupán némi árkedvezményt értem el), noha szíves-örömet megtettem volna, már csak hálából is jelentős segítségéért és mert – megvallom – őt és Kodolányit tartottam a legnagyobbakelendőbb tehetségnek az akkor induló fiatalok között. Mentségeimet hosszabb, szubjektív hangú levél kíséretében írtam meg neki, mire ő is bővebben megnyilatkozott.

Budapest, 1929. február 3.

Mélyen tisztelt Uram,

láttam könyvét: gratulálok hozzá, tiszta szívből!

Véle kapcsolatban volna kérésem önhöz: szeretném megszerezni. Sajnos, a bolti ára számomra kissé magas, azt gondoltam hát, tán kaphatnék a kiadótól kritikai példányt. Írhatnék róla vagy a „Századunk”-ba, vagy a „Korunk”-ba, vagy, ha ide ír más, a „Munká”-ba, vagy valami más lapba. Lehetséges ez így? Ha nem, megkaphatnám kedvezményes áron?

Bocsásson meg, Uram, hogy ily dologgal zavarom. Magam is foglalkozom irodalomtörténettel, az ön könyvéből igen sokat tanulhatnék.

Sok szerencsét, sikert kívánok könyvéhez s önt szívélyesen üdvözlöm,
Illyés Gyula

Budapest, 1929. II. 12.

Kedves Barátom,

nagy örömmel veszem irányomban való bizalmát. Nemcsak az áll, hogy világnézeti különbség nem állhat útjába két ember akár legintimebb érintkezésének, de én azt hiszem, hogy nem is lehet még világnézeti különbség sem két olyan ember között, akik mindegyike jóakarátú és becsületre törekvő. Módszerről és útról lehet csak szó, – a leghelyesebbet megtalálni mindkettőjük érdeke. Az én politikai pártállásom az igazság, a legteljesebb, ami elérhetetlen talán, – felteszem, hogy az öné is, – nos akkor?! Több közünk van egymáshoz, mint módszerben legközelebbi elvtársainkhoz, – így van? Igen örültem levelének s baráti kézfogását ismeretlenül is, a legmelegebben viszonozom.

Sajnálom, hogy könyvének bírálata oly görbe, s lelkem mélyén némi gyanakvással figyelt körmök közé kerül. Könyvét én elsősorban nem kritikai, hanem tanulási célzattal szerettem volna olvasni. Írni is írtam volna róla igen szívesen. Azaz, még mindig szándékomban van írni. A „Népszavá”-hoz nem fűz semmi kapocs, de – ha más oda nem ír – s ha könyvet nem küldenek nekik, nem is fognak írni – írhatnék oda is. Tehát, ha a kiadó szán egy példányt a Népszavának, azt el lehetne hozzám küldeni, – kettős haszna lenne. Marad azon túl még a „Munka”. Vagy – amihez van kedvem – polémiába szállni, ha valamelyik kritikát igaztalannak tartanám. Magát kérem, kedves Várkonyi, válassza ki e készletből azt, ami a kiadónak legjobban megfelel. – 32 pengő is még igen nagy összeg számomra; ez esetben legfeljebb csak kölcsönkép olvashatnám át a könyvet.

Örültem, hogy könyvem megnyerte tetszését. Magyaroknak, mint ön, én is magyaroknak érzem magamat, s ha az ember már beáll abba az alapjában nevetséges pózba, hogy kéretlen más nevében beszél, én a legmagyarabb nép nevében véltem beszélni; ezzel mély közösséget érzek, igaz, elsősorban azért, mert arcpiritó igazságtalanság esik vele. Mint ahogy mindig és mindenütt – az egyetlen igazság szempontjából nézvéen a földet – az elnyomottakhoz érzem tartozónak magamat. Magyarországon a zsellérek azok, az vagyok, ami ők. (...) Magyarország az, ahol mindenképen *jogom* van beszélni, akármit mondanék, a magyarság arca szól; nincs szükségem tehát se népieskedésre, se folklora-ra, se népdal-ritmusra, úgy érzem. Ha lesz eröm, – adja isten –, tán sikerülni fog oly dolgokat megmutatni, melyek esetleges értékük mellett magyarabbak lesznek, mint lézengő arisztokráciánk nyegle zsarnoksága és az azt szolgáló mai prostituált irodalom s zsurnalisztika.

No, de azt hiszem ezzel kellően bemutatkoztam, – önmagára vessen érte. Igen örülnék, ha önt személyesen is megismerhetném – bár ez egyáltalán nem lényeges két ember ilyen természetű relációjában. Allok mindenben rendelkezésére és szívélyesen üdvözlöm,

Illyés Gyula

A régi gárdából Nagyfalusi Jenő jelentkezett az esztendő végén:

1929. dec. 31.

Kedves Barátom!

Hát én megint csak Újesztendőre kereslek föl jókivánságaimmal! Minden jót kívánok Néked és Családodnak és most köszönöm meg, hogy oly szépen irtál rólam. (Meg kell említenem, hogy Szomory nagyon örült a róla szóló résznek, keveset kifogásolt, főleg azt, hogy „ő nem csak művész”, vagyis van világfelfogása is stb. Még a nyáron mondta ezt nekem, de igazán örült.)

(...)

Gondolom, elég a levelekből. A könyvnek meglepően erős visszhangja támadt, minden számottevő orgánum foglalkozott vele a kritikai skála minden hangnemén, az elismeréstől, sőt magasztalástól a merev elutasításig. De a bejelentett támadások elmaradtak, az összes nyilvános bíráló a műfaj illő, civilizált hangján szólalt meg. Sőt emlékezetem szerint talán nem is akadt olyan, mely valami kevés pozitívumot ne talált volna benne. Nem kevésbé lepett meg, hogy a téma, illetve a témát feldolgozni törekvő kísérlet, mily élénk áramlással sodorta a kritikai élet porondjára irodalmi viszonyaink problémáit és az irányzatok, világnézetek ellentéteit, érdekharcait.

MAGÁNÜGY

Ez a könyv műfajánál fogva magánügyeket tereget ki, ám előre jelzem hogy ha most ún. műhelytitkokat fedek föl, nem mentség-keresés a célja, ellenkezőleg, megnöveli az elkövetett bűnök súlyát s vele a vádak jogosságát. A munkám ellen felhozott legfőbb és minden alkalommal hangoztatott kifogás: jelentéktelen írók és művek túlértékelése, általában a kellő mérték hiánya stb. volt. Teljes joggal. Legyen szabad tehát kedvelt módszeremmel élni, azaz genetikus kritikát alkalmazni saját művemre. Először is megvallom: az egész könyvet (a lexikális részeket leszámítva) emlékezetből írtam, jegyzeteim nem voltak, egyetlen író egyetlen művét sem vettem elő méltatásakor, legfeljebb adatoknak néztem utána, az időrend számontartása céljából. Ez magában véve nem baj, ha az emlékezet pontosan működik, s e tekintetben nem is akadt semmi kifogás. Baj akkor támadt, ha az emlékezet-munkába belevegyült az a lélektani tünet, amit szenvedélyes gondolatmunkának nevezek, s amelyről már szóltam. Ez a vegyes, képzeletet felgyújtó pszichikai folyamat aztán olyan-
nak láttatta a jelentéktelen művet, aminő lehetett volna, ha írója tehetségesebb. E lélektani magyarázat természetesen nem mentség, ellenkezőleg, Talleyrand híres mondása szerint rosszabb, mint a bűn: hiba, nevén nevezve az önkritika hiánya egy kritikusknál. Amit Sz. J. A. jelzésű bírálóm (az Irodalomtörténet című folyóiratban) mentségül felhoz, hogy ti. „a jelennek nemcsak esztétikai, hanem etikai kötelezettsége is” van, más szóval a szamaritánus indulat csak annyi szerepet kapott e folyamatban, hogy tényleg rokonszenveztem a nyomott helyzetben élő „névtelen”, „vidéki” költőkkel és írókkal. Máig is vallom, hogy a legparányibb írói képesség, tiszta cél több méltánylást érdemel, mint az elhíresült mesteremberek és gyárosok rutinja. Költőileg szólva, többre becsülöm a mécsvilágot a görögtüznél. Viszont a nagy tehetségek, az igazi alkotók méltatásakor ama szenvedelmes gondolatmunka nem lobbanhatott fel, mert képzeletem ugyan hiába próbálta volna felülmúlni, „túlértékelni” művüket, még ha ostoba módon megpróbálta volna is.

Így természetes, hogy náluk a szépítő inspiráció helyébe a józanul mérlegelő értékelés, a kritika lépett. Ahogy az éles szemű Osvát nyomban észrevette: „Akit Várkonyi becsül, azt kritizálja is.”

TAPINTATLANSÁG

Miután takargatás nélkül megvallottam bűneimet, és nevemet sajátkezűleg szegeztem a szégyenfára, kissé körültekintek az egykorú irodalmi berkekben: vajon egyedül az én kritikai mércém volt-e hibás, mások soha senkit nem értékelték túl vagy alá? Közismert tényekre utalok. A polgári értelmiség írói eszményképe Herczeg Ferenc volt, már életében klasszikus nagyságként tisztelték, s a konzervatív kritika teljes fegyverzetével igazolta ezt a tiszteletet. Ugyanakkor a közönség tetemes részének szemében Molnár Ferenc volt a legnagyobb magyar író. Szomory Dezsőt hívek szektája vette körül. Harsányi Zsolt örvendett a legszélesebb népszerűségnek. Szabó Dezsőt az ifjúság valószínűleg istenítette. Mindegyiknek bőven kijutott a sajtó és a kritika tömjénéből. Viszont mindahánynak ma már aligha akad olvasója.

Igaz, hogy az izlésnek, az értékelésnek efféle ingadozása tömegjelenségnek mondható: divat-ügy. Ezért vegyünk egy személyes esetet, egyéni értékelést. Török Sophieről ezt a méltatást olvashatjuk: „Ebben az új költészetben egyetlen erős, mély női hang hallatszik: Török Sophie, – de a legszebb hangok egyike is, a líra igazi, őszinte szívhangja, Kaffka Margit óta nem hallottunk hasonlót. (...) Török Sophie hangja gátlástalanul, közegellenállások nélkül tör fel a lélek mélyeiből. Az asszony örök fájdalmát énekli, az anyaság vágyát, fájdalmát, a fiatal szépség mulandóságát, a szerelemben való odaadás és teljes birtoklás vágyát, a női egyéniség kiélésének akadályait, a férfitől való függőség panaszait, a világ által a nőre erőszakolt fogyatékosági érzést, melyekért szenved és amelyeket kíván is. Szabad, hosszú sorai úgy hatnak, mint egy zengő recitativ, zenélő áradás. Mintha férfiak sohasem írtak volna, mintha vele kezdődne a költészet, a hagyomány minden nyoma nélküli primaire asszonyi ösztönökből fakadó költészet ez, nem egy versben eléri a nagy költészet magaslatait, mikor sikerül teljesen kifejezni egy örök, végső emberi attitüdeőt: nő ösnyugtalanágát, kínzó elégedetlenségét azzal, amiben mégsem tudna elviselni teljes változást.” – Az idézet Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században című, 1937-ben megjelent könyvéből van véve. A szerző eme kritikai kilengésére egy kitűnő fiatal költőnk hívta föl figyelmemet „őszinte felháborodással”. Mint köztudott, Török Sophie Baumgarten-díjat kapott, Schöpflin – Babits halála után – az alapítvány kurátora lett, a fő kurátor maradt Babits özvegye. A Magyar Irodalmi Lexikon, mely Babits halála és a Baumgarten-díj kimúlása után jelent meg, ekként méltatja Török Sophie költészetét: „Jellegzetesen nőíró, tele tépelődéssel és kereséssel. Utolsó verseskötetének egyetlen hangja: férje elvesztésén érzett fájdalom, az egyedül maradt asszony önmarcangoló szomorúsága”. Hogy is mondta Petőfi: „Tollam és lelkem bérbe nem adom.” (Hadd jegyezzem föl itt, hogy Osvát Mollináry Gizellát tartotta legjobb nőköltőnknek Kaffka Margit óta; őt viszont Schöpflin meg sem említi könyvében.)

Az imént tökéletes őszintén elismertem munkám legfőbb hibáját: a jelentéktelen írók túlbecsülését kárhóztató bírálatok jogosságát. A Literatura névtelen kritikusa szerint „kb. 1200 fejet dolgoztam bele” (ez tévedés, csak 900-at,

legfeljebb 1000-et). A Magyar Irodalmi Lexikon megállapítja: „E mű a legelterjedtebb volt azok között az irodalomtörténeti munkák között, melyek . . . az újabb magyar irodalmat . . . tárgyalták.” Hozzáteszem és teljes felelősséggel állítom, hogy ez és 1942-ben megjelent: Az újabb magyar irodalom című munkám volt a legplagizáltabb könyv a két háború között, sőt utána is, a Magyar Irodalmi Lexikon megjelenéséig (1965). Mi több – mint a Lexikon körül támadt sajtóvitában rámutattak és mint barátaim figyelmeztettek – a Lexikonban is számos, fenti munkáimból vett idézet található, idézőjelek nélkül. A magyar irodalom története VI. (A magyar irodalom története 1919-től napjainkig című, 1966-ban megjelent) kötetének bevezetésében ez áll: „Munkánkban a tárgy természeténél fogva is kevés előtanulmányra támaszkodhatunk. Említsük meg közülük Schöpflin Aladár és Várkonyi Nándor irodalomtörténeti összegezéseit. (. . .)” Tehát forrásműként használták ezeket. A kötetben minden irodalomkritikus, kicsi és nagy, méltatásban részesül, viszont az „1200 fejet bedolgozó”, „legelterjedtebb” és forrásműként használt „előmunkálathat” hallgatás övezi. Ha egy munkálat silány, bánjanak el vele érdeme szerint, szedjék le róla a keresztvizet. De minthogy megléte tény, eltussolása egy történeti műben történelemhamisítás en miniature.

Azt a hitet táplálom magamról, hogy nem vagyok sérülékeny, nem bánt a hiúság ördöge. Tévedhetek, persze, mert az ember nem ismeri magát híven; egyet azonban tudok: gögöm gátlástalan. Ha volt valami, amire soha életemben egy percig nem törekedtem, ún. pályatársaim (kritikusok, esszéisták, esztéták, történészek, tudósok) elismerése volt az. Beérem barátaim szeretetével és becsülésével.

A DÍJ

A 20-as években, azaz a pénzhígulás után is, az Akadémia még mindig kazalnyi irodalom-pártoló alapítványt, jutalom- és pályadíjat kezel. Am ezek kiosztásáról az „agg rozmárok” (Ady) döntöttek, s gondoskodtak róla, hogy a pénzmag méltatlan kezekbe ne kerüljön. Maradandó benyomásom, hogy az agg vezetőség, s velük az egész intézmény, érzelmeszesedésben szenvedett. Emlékszem, hogy egy alkalommal, talán a Keszthelyi Helikon centenáriuma vagy egy Csokonai emlékűnnepe az Akadémiát Berzeviczy Albert, Rákosi Jenő és Beöthy Zsolt képviselték, és facsetetüket ültettek a 32. évében elhunyt, örökifjú költő tiszteletére. Berzeviczy és Rákosi túl voltak 80. évükön, Beöthy, a legfiatalabb, a 70.-en. Ami a díjakat illeti, például a Vojnits-díjat, mely az esztendő legjobb színpadi művét jutalmazta, úgyszólván minden évben Herczeg Ferenc kapta, mintha előfizetett volna rá. 1938-ban, amikor Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Németh László, Féja Géza, Szabó Pál, Kodolányi s a többiek már ontották a korszerű problémákkal küszködő munkákat, valamelyik nagydíjat Csathó Kálmán Fűszer és csemege című jámbor, kedélynyugtató művének ítelték. Nehéz volt szatírárt nem írni, meg is tették egyesek, ám minden hatás nélkül az Akadémia urainak kedélyállapotára.

Baumgarten Ferenc alapítványa volt az első s egyetlen, mely független kuratóriumra bízta a díjak odaítélését; névszerint Babits Mihályra és Basch Lórántra (mint jogász emberre); mellettük választmány működött. Az alapszabály szerint olyan íróembereknek kellett juttatni a díjakat, akik „minden vallási, faji és társadalmi előítéllettől mentesek és csakis eszményi célokat szolgálnak, és így személyes előnyök kedvéért megalkuvást nem ismervén,

anyagiakban szükségét szenvednek." De ki ne tartotta volna magát ilyennek, kivált az utolsó pontozatot illetően? Ezeren voltak, többé-kevésbé jól szituált hadastyánoktól levegőből élő ifjú szabadúszókig. S most, 1929-ben, a tekintélyes díjak (8000–4000 pengő) első kiosztásakor, „fözendültek, mint mennydörgésre az ángolnafészek”, ahogy Shakespeare írja valahol.

Nem volt épületes látvány. S megrettentem volna, ha tudom, hogy az én nevem is az ángolnaké között úszkál, de sejtelmem se volt róla, ilyen vakmerő képzelgés álmomban sem kísértett. Thienemann mesélte el a históriát utólag, – mert természetesen ő javasolt a díjra a decemberi ülésen; másik pártfogóm Szekfű Gyula volt, s a választmány többsége egyetértett velük, mellettem szavazott. Ez meglévén, Thienemann és Szekfű, a professzorok ősi szokása szerint, elutaztak, Svájcban, Itáliában töltötték a karácsonyi vakációt. Csakhogy Osvát nem nyugodott bele a döntésbe, az ő jelöltje Tersánszky volt, velem szemben (amiben igazat adtam neki), ezért pótülést hívott össze, melyen Tersánszky nyert, én meg kibuktam. „Épp emiatt, – közölte velem Thienemann – nehogy ilyesmi történhessék, most meg kell változtatni az alapszabályokat.” Vigaszdíjul áprilisban ezer pengő segélyt kaptam, amit most már Osvát is szorgalmazott. Sajnos, magam nem követhettem a fennhéjázó tanácsot, melyet Sásdinak adtam, miszerint billentse fenéken a kuratóriumot; becsületbeli adósságom volt, pontosan ezer pengő, s úgy a körmömre égett, hogy mihelyt megjött, azon mód nyargaltam vele a postára, s expressz küldtem el. Onnan Thienemannhoz siettem hálaistenkedni: az utolsó pillanatban jött! S miután elfogadtam, köszönő levelet írtam Babitsnak, amint illet. Viszont Babitsról, míg élt, egy sort sem írtam többé.

Ámde evvel még nem ért véget saját külön Baumgarteniádám. Thienemann ugyan nem csinált presztízs-kérdést az ügyből, annál már okosabb diplomata volt, de óvatosan tapogatózott, s mikor a második díj-csata lezajlott, szemöldökét felvonva és száját biggyesztve mindössze ennyit mondott: „Az asszonyok, az asszonyok!” Ennyiből is tökéletesen megértettem. Az asszonyokon, egyes számban, Török Sophiet kellett érteni, aki emésztő dühvel utált, mert nagyszabású művemben, túlértékelés helyett, csupán egy „futottak még” rovatban tüntettem föl a nevét. Ugyanis a könyv nyomdába adásakor láttam, valamiféle küszöböt kell kiszabnom, már csak bibliográfiai okokból is; a méltatást megengedő küszöb költőknél egy önálló verskötet, prózásoknál két kötet volt. Török Sophie első verskötetét könyvem megjelenése után, 1929-ben adta ki, eladdig csak a Nyugatban közölt verseket és két elég gyenge novellát. A küszöbön innen maradt, inde irae . . .

Eme egyoldalú viszály utolsó aktusa a Janus Pannonius Társaság alakuló ülésekor, 1931. június 10-én pergett le. Az ülésen Babits verseket olvasott fel, s az irodalmi társaságok több kiküldöttje üdvözlő beszédet mondott. Utána vacsora egy kerthelyiségben, lehettünk tán ötvenen. Illőnek véltem, hogy bemutatkozzam azoknak, akikkel már érintkeztem, leveleztem, de nem nyílt alkalmam személyes ismerkedésre. Babitsékhoz is odajárultunk feleségemmel, de Török Sophie ültében elfordult, fejét leszegte, kezét ölébe dugta. Ötven ember láttára. Ejha! Botrány! Babits viszont szépen felállt, meghajolt, kezét nyújtott és örvendett a szerencsének. – Mindebből utólag megértettem, hogy amikor fényképet kértem Babitstól, miért fotografáltatta le magát titokban, s csináltatott egyetlen másolatot számomra. Szerintem ez a legjobb fényképe, megvan, s eddig csak egy reprodukciója jelent meg: Csányi László közölte Babitsról írt könyvében. (Babits és Szekszárd, 1972.)

2000

*Az ember még embert jelent,
a föld termékeny arcából kevés látszik,
vas, kő és üveg tedi,
s a szükült partok foglya, az örök folyó
csak egyetlen halat tűr meg,
a szemedbe tükröző Napot.*

*Ezen a nyelven nem szólhatsz többé.
Ha kiveszett a madár, mit jelent a szó?
Eke veti föl, ha kell még az ósdi szerszám,
áttört csipke a mészfehér csikófej,
s e tisztára sikált-csiszolt jelkép
néptelen, wolfram-kék mennyboltra vihorog föl.*

*Holt vidék, de a fák nem nyugszanak bele,
salakon lázad a nevesincs fű.
A kékszemű katáng talán túléli a szó halálát,
amikortól a virágok neve szanszkrit betűsor.
Különös magány hűvössége e bolygón,
az ember és a föld testvértelen tengődik.*

Őszi este

*Lámpa gyullad,
gyöngyházás ablak nyílik.
Asszonyka ágyaz a suttogásnak,
s a tűztől
piros udvar támad
a padlón, plé lemezen.
Körülötte a tárgyak
sorsot kapnak előre.
Ime, az ágy,
ropogásra vasalt huzatán
a fogantatás perce.
Ablakdeszka erezetén
– hosszú könyöklésben –
majd álommá válik a várakozás.
Most nem a gond sírását hallani,
dúdol,
keze megáll a párnán.*

A megszegyenült teremő

*Széthullik, amit összetögsz,
engedetlen növekedésbe kezd,
amit meggyászoltál,
megszegyenített teremő.
Nyáron kemencét tapasztasz,
forró és vörös agyagdomb,
vályogtégláid száríttatod,
még nem pártolt el testvéred,
a hevesvérő Nap.*

*Keresztelőkre ünneplőbe öltözöl,
azt hiszed, ilyenkor szép vagy,
márciusi fűszállal
és április fiával dicsérteted magad.
Azt hiszed, ékes vagy bizalommal,
pedig új világot indítasz,
amely megtagad,
s ágak hegyéből, hetykén
gyökér-apának nem ismer.*

*Rejtsd el homlokod,
takarózz kövekbe!
Fölötted farkas árnyéka úszik el,
és bárány óvatoskodik a vékonyerő patakhoz.
Mind az enyémek vagytok,
mormolod,
ragadozók és védtelenek.
Kavics ágyán futó víz útját igazítod,
homokvilágban a portölcsérre ügyelsz,
boszorkányköntöső szelekre.
Hallgatsz, más dolgod többé nincs.*

Két portré

B. H.

*A felismerés,
hogy nem tud élni nélküle,
megbénította egy percre.*

*Aztán az ebéd. Felesége pongyoláján
a három öregedő gomb.
A leveseskanalak csörömpölése.
A bútorok. A lakás.
A kisebbik gyerek összegyűrt
zsebkendője. A nagyobbik
szorongó pillantása az ablak felé.
Az ablakon át ugyanannak a fának
mindig ugyanazok az ágai.
Dél. Önuralom. A kés
kenyeret szel. A villa átszúrja
egy fiatal nőnek az arcát.
Ugyanazok a szavak. Ugyanaz a hallgatás.
A terítő. A menyasszony-fehér, a kié-lesz fehér
amint ráhull egy női testre itéletként.
Az óraketyegés. Az önelvesztés fenyegető mámora.
A szemlesütés. Az ablakon át a végtelen égen remegő
ugyanannak a fának ugyanazon ágai.
A nagyobbik gyerek, amint az arcába tekint,
amelyet egyszerre önt el a fény,
a kétségbeesés.*

P. N.

*Nagy lelkesedéseket szeretne
az örökös forradalmi lángban
égő Nap alatt,
életre szóló barátságokat,
szenvédélyes szerelmeket,
erőteljes hozzátartozást
a világ dolgaihoz.*

*Am az idegrendszert bombázó
erős ingerek,*

*az egyéniségétől független
rengeteg benyomás,
a nagy gazdasági és technikai szervezkedések
mágikus alkatrészként
legbelső énjét is magukhoz vonzzák.*

ISZLAI ZOLTÁN

Krizantém

*Én nem akartam a fogorvosszagú,
szilánkos krizantémokat!
Nem akarom, hogy bárki lásson
üveg alatt.*

*Mesét kívántam. Nekem: békét.
Másoknak: győztes háborút.
Mindenkinek s a j á t vigasztalását.
Országot, embert: nagykorút.*

*Maradtam volna hal, vagy lennék ásvány?
Mi nem épülhet, gorombán mulat.
Sárosan tántorgok a temetőből.
Élők szakítják magukat.*

Egyenlítőn

*Az éj megtalálja a földet,
a levegő a tüdejét.
Mi összetolyhat: szétömlhet.
Boldog. Nem magát töri szét.*

*Mást is tehetnék, emberek!
De fogalmaim elosztódtak.
Köztük is közénk megyek.
Förlélnek.*

Belémhálnak.

*csontjai tűzben piros ágak
szemei kavicsokká váltak*

TALÁLKOZÁSAIM TIHANYI LAJOSSAL

Szájról olvasott, a másik legbensőjét szinte beitta, magába szívta, lélegezte. Az élesen megfigyelt arc, a szájról szájba fölszívott gondolat, ez az izgatott élmény beleázott idegrendszerébe, és mint-ha dobort vert volna, olyan erővel húzta-verte vonalaival a papirost meg a vásznat: így, a Tihanyi arcképek.

Még a Nyolcak idejéből emlékeztem borzas fejére. A nők valóban imádták, de mindenki kivétel nélkül, ha megismerte, megszerette. Rippl-Rónai a Nyolcak között legtöbbször tartotta. Vagy a Fülepi írás?

Aztán sokára ritka néhanapján a Montparnasse-on találkozunk, meghívott néhányszor műtermébe és lelkesen mutatta festményeit. Otthona, műhelye is a Montparnasse-n volt, nem messzire a „Dôme”-tól. Természetes, nagy rendet tartott, külseje – akkor kordbársony ruhában járt – tiszta, ápolt volt, bizonytalanul vasalt inge frissen mosott. Franciája? – a meglepő az volt, hogy ezt a külön sajátját meg is értették.

Tudom, magyarázni kellene az észrevételt, azt, hogy a képek gondoskodnak saját sorsukról. Dehát ember festi a képet, és a nézőben, a másik emberben újra életre kél, élővé válik a letett munka. Tihanyi festményei nézőkben, ismerősökben, barátokban megküzdöttek saját életükért, sorsukért. Lettek barátok, kikben fennmaradtak, tovább éltek, hogy annyi viszontagság, borzalom közepette túléljenek háborút, háború utáni sorsot. Évtizedek múltán megérkeztek a hazába, a szívverés, az érrendszer liktetése olyan dobogó rajtuk és bennük, mint születésükkor.

Ez a szenvedélyes ember valójában ügyetlenül rajzolt és festett, ha teszem Braque műveltségével nézik. De éppen ez a sajátos, „így is jó” festésmód ráakódva, eggyé válva kifejező erejével, ami egyedülivé teszi festészetét. A térkép, a forrásvidékek felkutatása, bejárása, Greco, valami szimultán fölfeszítése a kubizmusnak, az Abstraction-Création egy ábrázoló, „modéré” szárnya – mit tudom én – mind ez, kiállításán járva, ez az első észrevétel egyre inkább elmosódott és egyre inkább szólt, szólt Tihanyi zaklatott, tragikus, befejezetlen, nagyszerű festészei.

Néhány hónappal halála előtt egy délelőtt megint a „Dóme” teraszán ültünk (és akkor a maihoz képest üres volt a bulvár, s a kávéházban csak lézengett pár ember) – rosszkedvű volt, telve féltelmes sejtelemmel és bizonyossággal. Miről is beszéltünk – talán a „Maginot-vonal” illúzióiról, a házáról, melynek akkori politikája felett a végzet feketéllett, vagy festésről? „Olyan súlyos már a vázson, amelyiken most dolgozom, hiszen annyiszor átfestettem . . .”

Aztán? Az emlékezések testvére a felejtés – budapesti kiállításán találkozván Tihanyival, kezét fogva, különös beszédét hallva, ahogy kísért, szerencsére messzire mutatott az óra.

Budapest, 1973. április 8.

KESERÛ ILONA KIÁLLÍTÁSA A CSEPEL GALÉRIÁBAN

Pécsi grafikai tárlata után, amelyet tavaly ősszel rendeztek meg a Janus Pannonius Múzeumban, Keserû Ilona most Pesten, a Csepel Galériában mutatja be legújabb képeit. Hagyományos értelemben ugyan aligha beszélhetünk képekrõl, s hogy a festészet tradicionális fogalmaival nem sokra megyünk ezekkel az izig-vérig rendhagyó alkotásokkal szemben, arra már az a fehérre mázolt állványú tükör is figyelmeztet, amely terembe való belépéskor fogadja a nézõt. Korántsem szeretnénk azt a látszatot kelteni, mintha a mûvész kiállítása újrászínezett bútordarabokból állna, hiszen a fentebb említett tükör a maga nemében, bútor mivoltában, egyedüli jelenség a tárlaton, de a benne kifejezõdõ gesztus már annál kevésbé – az meghatározza az egész atmoszférát.

Hogy mi ennek a gesztusnak a tartalma? Talán mindenekelõtt a mûvészet és környezet viszonyának újraértelmezése, a mûvészet környezetalakító, diszitõ funkciója mellett hitvallás. Ahogy a tükör játékos módon befogadja és visszatükrözi az elõtte állók képét, s ezáltal eltolja, megváltoztatja a mû és nem-mû közti szilárdnak hitt választó határokat, úgy Keserû többi dolgai is ezt teszik, de immár a legkomolyabb formában, ez ad nekik hitelt, ez teszi õket rokonszenvesé. S még valami, a környezet esztétikussá tétele bennük nem elvi megfontolásokra, hanem ösztönszerûen mély dekorációs hajlamra épül.

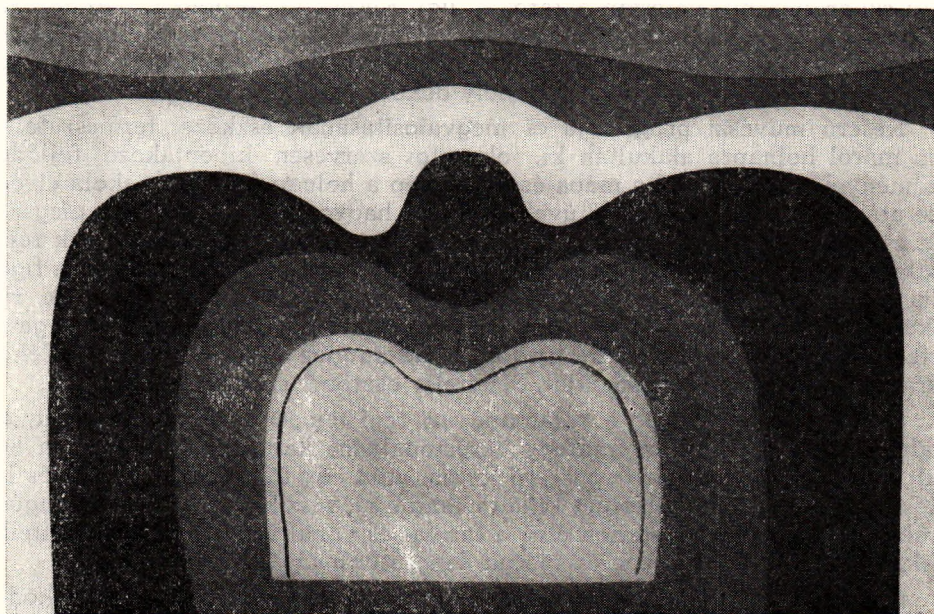
Keserû mûvészi programja és megvalósításának eszközei természetesen nem máról holnapra alakultak ki, fokozatos szervesen kibontakozó fejlõdés eredményei, amely átível a mába és továbblép a holnap felé. A fõiskola elvégzése után egy ideig ábrázoló mûveket festett, hagyományos stílusban, megszótt eszközökkel, majd egyre inkább a természet részletformái, a bennük rejlõ gazdag asszociációs lehetõségek kezdték el foglalkoztatni, s vezették át a figurális mûvészettõl a nemábrázoló formákhoz. Képein hullámozó alakzatok, ritmikusan ismétlõdõ vonalak jelentek meg, a geometrikus absztrakció és a gesztusfestészet eszközeivel festette meg õket, de minden szigorúságtól, tudálékos szárazságtól mentesen, fantáziáját, dekoratív ösztönét szabadjára engedve.

1967-ben ismerte meg a balatonudvari régi temetõ faragott sírköveit, az általuk inspirált motívum mintegy vezérfonalként kapcsolja össze azóta készült mûveit. Ez a látszólag egyszerű forma, mint egy fûga-téma a variációs lehetõségek végtelen sokféleségét kínálta, amit a mûvész képek és grafikák egész sorában aknázott ki, mesterien élve a forma- és vonalritmus, a tiszta színfelületek, a képbe épített vázson és spárta dekoratív hatásával.

Csepeli kiállításán Keserû a legutóbbi évek térproblémákkal viaskodó, plasztikus hatásokat alkalmazó mûveit mutatja be. Ezek egy része összegezi és egyben új elemekkel is gazdagítja a korábbi pályaszakaszk dekoratív törekvéseit. A textilberakásokkal vagy éppen tükörfelületen elõadott sírkõmotívum kiérlelttségével, véglegesnek tünõ megformáltságával szemben a többi darabnak némiképp kísérleti, laboratóriumi jellege van. Hullámossá alakított felületek,

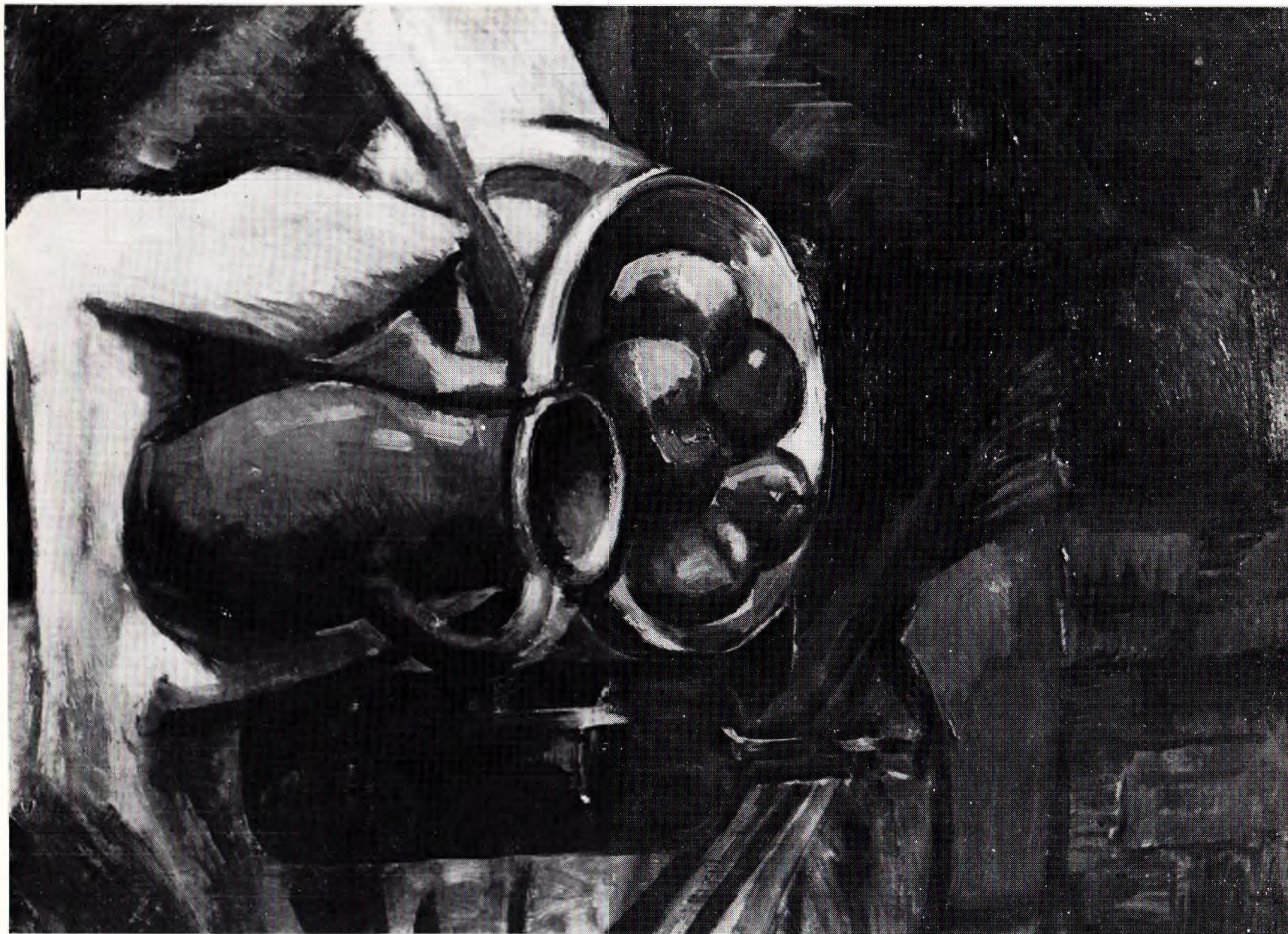
domborulatok és bemélyedések váltják fel a korábbi képek síkstruktúráját, észrevehetően módosítva, más megvilágításba helyezve azok jellegzetes formai elemeit. Eddig a tisztán zengő, derűs hatású színelületek önmagukban és a síkban való összekapcsolódásukkal a kép döntő érzelmi-formai hatóerői voltak, most az egyes árnyalatok aktivitása feloldódik, kiegyenlítődik a spektrumszerű tarkaságban és a felaprózottságban, s a figyelem a színeknek a hullámszerű felülettel való kölcsönhatására tevődik át; éppígy a spárgából kialakított laza formák sem a sík felületen terülnek szét, hanem a fehér féloszlop hangsúlyozottan zárt, kidomborodó tömegével szembesítődnek.

Keserű a térbe való kilépéssel a festészettől látszólag idegen anyagok esztétikus felhasználásával a mai környezetbe a hagyományosnál jobban beleillő, annak alakításához teljesebben hozzájáruló képi formákat teremt. Dekorációs programmal fellépő művészetének mindez azonban csak egyik lehetséges megvalósulása, elképzelései igénylik a tágabb tereket, a nagyobb léptékeket, a szélesebb nyilvánosságot, s amint ezt a villányi kőbányában elkészített „Tapszított formák” és a Nemzeti Színháznak tervezett díszletek is bizonyítják – nem méltatlanul.

Thompson 2.08

Gyorsfényképész

*Helpgot bácsi a gyorstényképész
cvikkere szinarany
térül-fordul bódéja mélyén
serényen boldogan*

*hölgyek urak csak tessék tessék
itt készül a csoda
élethű ám varázslatos
de nem trükk technika*

*megérkezett az aeroplán
Blériot remeke
örök emlék csak a fejét
kell bedugni ide*

*és mosolyogjon édes nagysád
nézze az ujjamat
önt már az évek le nem győzik
örökre szép marad*

*vitéz úr lépjen ide bátran
mielőtt leszerel
szolgálatának emlékére
e képet tegye el*

*asszonykám micsoda gyerek
ez ám a vasgyűrő
hozza be várja ezer játék
karika hintaló*

*s kegyedék hopp már kitaláltam
Katika és Jani
előlegként a kézfogóig
úgy összehajlani*

*mert elröpül ám az idő
de a kép megmarad
szépségidéző álomi
egyszervolt pillanat*

*az ijúság gondtalansága
még szép minden vonás
megőrzi mái arcukat
egy röpke villanás*

*megőrzi megőrzi megőrzi
ugye csodálatos
három példány kartonra téve
husz krajcár két hatos*

Itt kezdődik

*Ne keseríts el minden édest
egyet s más magam is tudok
nem vagy cseppet sem bonyolultabb
ha a valót kiforgatod*

*emeld a kezed a szívedhez
s érzed ritmikusan dobog
talán itt kezdődik a törvény
amit mindenki megdohog*

*pedig alakja van s húsa
a vágynak tettnek gondolatnak
a gyengék a rendet lerontják
az erősek jobb rendet raknak*

*álmodhatsz jövőt – semmi az –
tagadd meg – rossz csíny gyerekes –
de szükség szerint alakul
minden ami tökéletes*

A Sóvár utca dalaiból

*A kőd testében betoncsontok,
erdők állva bakák feküdvé,
ha odaviszel odamegyek
egy-ingben is szakadt tornacipőben.*

*Allok a Sóvár utcán
torkotok néma, barátok,
megfagyosodik szívem
– kívánsz pohárka lángot?*

*Ez az az utca, igen
áll még, áll kövezetlen,
rozsdás drót-darab vérzik
s szögvas a szürkületben.*

*A szél fényei: fázom.
A napsütés: lerombol.
Sír-nagyapákra látok:
torkukból tűz dorombol.*

Csillag-homlokú bohóc

*Megsüllyed és bezárul
homokba-szakad az arca
ördögszekerek évszakok
hadak gördülnek át rajta*

*Szobor ölébe csücsül:
a bronzot köhögés rázza
hozzám szökik sáron fagyon
gyümölcsre csábit s halálra*

*Kéklő boromat issza
száján a telihold parázs
kitáncol halottakat is
a földből – Chaplint figuráz*

*Jégcsap-csokor fű-vérvés
kés-játék illatos gödre
tengerrel plakátol körül
s nekem is adja örökbe*

*Csillag-homlokú bohóc
zárakat pattint mosolyra
búcsúzik kezet csókol
s beül egy hógolyóba*

*Megsüllyedt és bezárult
homokba-szakadt az arca
de itt volt – e láng-koszorus
bolygót szeretem miatta*

Prága karneválja

*Bronzhajad mögött Prága
kőszobrai s a hegyoldali kertek
időtlen Károly-híd a folyó fölött
a toronyóra középkori jeleken
morzsolja a világidőt
origója az óvárosi temető
sirkövein elmorzsolódó alef betű
bölcesség mely az élethez
hajlítja az írást és kinyilik
barokk kertekben a rózsák
Nezvál virágai csúfondárosan
főlagaskodnak és elborítják
az örökkévalóság porló csigahéját
történelem a hangyák országútján
máglyák és sárkányvér porában
s a Hradzsín fölött tövissarkantyús
Szent György ficánkol rózsááparipán*

Törött tükör

*A Rodin múzeum könnyed termében robusztus Balzac az
üvegeken át a park fáiból gyökerekből kőből és véső-
ből küzdelemből fortyogó kengőzős tóból testén isza-
lagokkal rothadt levelekkel emelkedik ki az emléke-
zetből Derkovits hajósaival tenyérnyi sajkán állva
tintakék éjszakában egy lépcsőházi ablak négyszögé-
ben vállain könyvállvány Malraux kalandoraival a mű-
vészet lélektanával Apollinaire nagy tenyeréből ki-
nőtt hangszállal Füst Milán szelíd dörgedelmeivel
Monsieur Eckhardt champignon-órájáról a Montmartre
görbe utcáira a Latin negyedbe a Mouffetard utca rák-
jai halai gombái nyakkendői könyvei zsebszínháza fő-
lé egy második emeleti ablakon ki-kicsapó reggelbe
nyúlt beszélgetés kellős közepébe*

kivülről már csak!

*tizenkilenc évvel megkésve ugyanaz aki akkor de szét-
tördelve a Rodin múzeum Balzacjára Derkovits hajósai-
ra a lépcsőházi ablak mögött várakozó diákra ugyanaz
aki lehetett volna*

*a világ repedezett tükrét
elég-e összerakni az időd?*

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A kisebbségi magyar irodalmak közül, a két világháború között, a jugoszláviai magyar irodalom született a legnehezebben. Nemcsak azért, mert a Szerb-Horvát-Szlovén királyságban viszonylag kisebb számban éltek magyarok – mintegy félmillióan –, még a kisebbségre nehezedő erős többségi nacionalizmus is csak részben magyarázza a nehéz születést. A magyarság anyagi helyzete, társadalmi megoszlása, településföldrajza is kedvezőtlen volt, éltető hagyományai messze estek. „... sivarak, reménytelenek itt a viszonyok – írta Szenteleky Kornél keserűen – írók és olvasók tekintetében. Legelőször a tradíció hiányzik, a múlt, az elkezdett irány, a lefektetett alap, amelyet folytatni, lerombolni, átformálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni. Ezen a tespedt, művészietlen lapályon nincs semmi, de semmi emlék, itt sohasem voltak ősi kolostorok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dómok vagy templomok, france-i könyvesboltok, fontainebleau-i erdők, ezen a józan, disznóól szagú földön soha sem éltek nótázó igricek, ferdekucsmás kurucok, sárgaszakállas ötvösök, magas homlokú hitvitázók vagy finom újjú humanisták...”

Nem éltek? Csak megfélemedtek róluk. A sivár jelen még Szenteleky előtt is eltakarta a fényes hagyományokat, majd csak Bori Imre eszméltetett – fél évszázaddal később – a történeti igazságra: ez a vidék volt egykor a magyar irodalmiság egyik középpontja. A „múzsák földje” volt a Muraköz, Szlavónia, Baranya, Bácska, Bánát, s különösen a Szerémség. Itt született Kamenica-Kamoncon a két huszita pap, Tamás és Bálint, akik először vállalkoztak a biblia magyarra fordítására, Várady Péter reneszánsz központtá képezte ki Bácsot, másoltatta a szlavóniai születésű Janus Pannonius verseit. Szlavóniai volt Brodarits István, a mohácsi csata megörökítője, Szerémi György, Dózsa parasztháborújának a megírója a Szerémségből származott s a becei kolostorban jegyezték fel kottával a híres sorokat: „Bátya, bátya, mely az út Becskerekére...”. Volt idő, mikor a prágai egyetemen tanuló magyar diákok egynegyedét adta ez a táj. Virágzó kulturális élet volt itt a XVI. századig, míg a török hadak fel nem perzselték a Szerémséget, Bácskát és Bánátot.

A 150 esztendeig tartó török uralom megsemmisítette az itt kibontakozott humanista kultúrát, a művelődés a XVIII. század derekán indul csak meg újra. Erdélyben már a XVI–XVII. században alapítanak kollégiumokat, Szabadkán csak 1747-ben nyílik az első magyar gimnázium, s Újvidéken csak három esztendő múlva, 1750-ben alakul a szerb gimnázium. Erdélyben, a Felvidéken már a XVI. században működnek nyomdák, Újvidéken csak 1769-ben, Szabadkán 1844-ben létesül az első nyomda. A fejlődés gyors ugyan a XIX. században, a századvégen a délvidéki magyar sajtó már eléri az országos átlagot, némileg még túl is haladja. A szerb irodalom legnagyobbjai itt

élnék, Újvidék a „szerb Athén”-né válik. A magyar irodalomnak is alkotók sorát adja ez a táj: Herczeg Ferencet, Papp Dánielt, Kosztolányi Dezsőt, Csáth Gézá – de valamennyien a fővárosba, Budapestre igyekeztek. Volt kísérlet ugyan délvidéki kulturális centrum kialakítására is – Bácsország címmel 1904–1906 között irodalmi hetilap jelent meg Szabadkán –, de ennek alig volt eredménye. Mikor a nagy történelmi változás jött, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került tájakon nem volt igazán jelentős magyar író. Nem volt magyar irodalmi folyóirat sem. Olvasók is alig-alig voltak.

Az 1921-es állami statisztika szerint a Dunai Bánságban – a magyarok legnagyobb számban itt éltek – 34,1⁰/₀ volt az analfabéták száma, sőt voltak járások, ahol 50–60⁰/₀-on felül voltak az írástudatlanok. Az írástudatlanok jó része a tanyavilág semmitlen magyarjaihoz tartozott. Számuk a két világháború között aligha csökkenhetett. A végrehajtott agrárreform ugyan megváltoztatta a földbirtok-struktúrát, de ez a magyar földnélküliek számát nem csökkentette; a Vajdaság lakosságának 28⁰/₀-a továbbra is agrárproletár maradt. Erre a rétegre mint olvasóra, számítani aligha lehetett. A jó módú birtokosokat viszont a föld, a disznó, a bor: a vagyon érdekelte elsősorban. A városokra is csak mérsékeltlen számíthatott az irodalom. Erdély s a Felvidék városai kulturális centrumok voltak, a déli részeken a városok lakossága a falvakhoz hasonlóan birtokosokból és a parasztság különböző rétegeiből állott leginkább, meg egy vékony értelmiségi és kereskedő rétegből. Az újságolvasáson kívül alig volt szellemi igényük. Vajdasági könyvet eladni még később is olyan kilátástalannak látszott – Fenyves Ferencet idézzük –, „mint tengeri strandfürdőt csinálni a svájci hegyekből”.

Ilyen körülmények között kellett irodalmat teremteni. Ott kellett tüzet gyújtani – Németh László írja találóan –, „ahol sem erdő nem volt, sem bánya, legföljebb haraszt.”

Intézmények, amelyekre az induló irodalmi élet támaszkodhatott volna, nem voltak. Csak apró nyomdák s újságok, amelyek az indulásnál valamelyest támaszt adhattak. Mindenekelőtt a Szabadkán megjelenő Bács megyei Napló. Még 1904-ben alapították, 1907-ben vette át a szerkesztését Fenyves Ferenc, Kosztolányi egykori osztálytársa. Ő emelte a kolozsvári és szegedi lapok szintjére. Liberális-demokratikus szellemben, a Pesti Naplóra emlékeztető tárgyilagossággal szerkesztette. A nemzetiségi kérdésben baloldali álláspontot képviselt; munkatársai közül számosan részt vettek az 1918-as polgári forradalomban. Ezért is válhatott az uralomváltás után a nemzetiségek kibékülését hirdető, demokráciáért és szociális jogokért harcoló orgánummá.

Az új államalakulat egyik legjelentősebb lapja lett: védelmezője a jugoszláviai magyarság jogainak, s elindítója a magyar kisebbség szellemi életének. Elfogadta az új államhatárokat, elutasította az irredentizmust s a nagyszerb törekvéseket is, a beilleszkedés, a szerb-horvát-magyar kiegyezés szellemét képviselte. Kulturális-irodalmi feladatot is vállalt: az értelmiség művészi-irodalmi tájékoztatását s a szegényebb magyarság olvasási kultúrájának a fejlesztését. 1922-től kezdve a vajdasági magyar irodalom szervezésére is vállalkozott. Ebben az évben adta ki először a karácsonyi szám mellékletként Irodalmi Szemléjét, majd a lap karácsonyi számát előbb 64 oldalra, aztán 134 oldalra, s végül – 1929-ben – 244 oldalra emelte. A mellékleteket Fenyves Ferenc állította mindig össze, s adta ki külön-külön kötetben is. A vajdasági irodalom megszületéséért ezzel tett legtöbbet: a napilaphoz mellékelve 30 ezer példányban juttatta el az olvasókhöz a magyar írást. Polgárian mérsékelt

liberális szelleme alkalmas volt az összefogásra: a régi vidékiek mellett a forradalmi emigránsokat is közölte. Milkó Izidor és Munk Aladár mellett itt jelent meg a kommunista Haraszi Sándor és Laták István s a majdani Kallangya számos írója: Szenteleky Kornél, Szirmai Károly, Majtényi Mihály, s amennyire lehetett, a magyarországiak írását is közölte. 1928 decemberében például József Attila, Illyés Gyula és Déry Tibor három-három versét. A lapra az erdélyiek is felfigyeltek. Ligeti Ernő azt várta tőle, hogy „a maga vajdaságiasságában, a maga jugoszláviai transzilvánizmusában az általános európai gondolatnak úttörője legyen”. Sokan az új irodalom megszervezését s új gondolatok megfogalmazását várták tőle.

A Bácskai Napló azonban ilyen nagy szerepre nem vállalkozott, mint napilap, műfaji-terjedelmi okoknál fogva sem vállalkozhatott. Gyülekezőhelyként, indítóként jelentős volt, az olvasási kultúrát emelte, az ébrenedező irodalmiság továbbviteléhez, a felmerülő új kérdések tisztázásához azonban folyóiratok kellettek. S szélesebb, frissebb tájékozódás.

A korszerű tájékozódást a „pécsek” hozták, azok a baloldali értelmiségiek, akik a Pécs-Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság felszámolása után Jugoszláviában kerestek szállást. Fialatok voltak valamennyien, alig 20 esztendősek, a Nyugaton, Adyn nőttek, Kassák iskolájába jártak. Az egyetemesség igényét, az avantgarde és osztályharc szemléletét hozták egy olyan irodalomba, amely voltaképpen a századforduló szellemiségét árasztotta. Ezért jelentették a „vérátömlesztést”, ahogy Majtényi Mihály mondja. Az avantgarde szellemét hozták, a határozott állásfoglalás igényét a művészet és politika kérdéseiben. Bekapcsolódtak az európai mozgalmakba, s ablakot nyitottak a jugoszláv irodalmakra. Cselekvő, mozgékony emberek voltak; közülük kerültek ki a legjobb újságírók, ők fogtak először komolyan a könyvkiadás megszervezéséhez s indították az első folyóiratot. Haraszi Sándor, Fekete Lajos, Somogyi Pál, Tamás István tartozott többek között a „pécsekhez”. És Csuka Zoltán.

Csuka Zoltán aktivista verseskötete volt a jugoszláviai magyar irodalom legelső könyve (*Megyünk*, 1923). „Friss levegőt, új hangot, új törekvést” hozott a „megfeketedett” vajdasági napokba, mint Haraszi Sándor írta róla. Csuka Zoltán azonban nemcsak költőként, szerkesztőként és szervezőként is a legjelentősebb munkása volt a 20-as évek jugoszláviai magyar irodalmának. Egyik alapítója.

Húszesztendősen, szál ruhában, fillér nélkül érkezett Újvidékre. A Hollandier-féle fatelepen dolgozott fizikai munkásként, majd a Kovács-féle konzervgyárban pakolta a ládákat. S indított egy aktivista folyóiratot – 21 esztendősen –, alig pár esztendővel az államhatalom változása után, a „disznó-országú lapályon” – ahol nemcsak beérkezett írók, de még kezdő olvasók is alig voltak. 1922 áprilisában jelent meg az Út első száma, 18 oldalon.

Itt találkoztak – a testvériség, az avantgarde jegyében – a magyar és szerb alkotók. Az Út kapcsolatot tartott Belgrád és Zágráb avantgardistáival, a Putavivel és a Zenittel, s Kassák bécsi Májával. Közölte Boško Tokin, Todor Manojlović, Zarko Vasiljević s Ljubomir Minić írásait, Komáromból Földes Sándor, Aradról Szántó György volt a munkatársa. Ez a nyelveken és határokon túltekintő tájékozódási igény az Út egyik legszebb öröksége, a mai Hidnak is szép gyökere. Bori Imre okkal írja: az Út volt valójában „a vajdasági magyar irodalom első iskolája, de szellemi tűzhelye is, amelyben az igények és az irodalmi élet vágyának lángjai először fellobogtak”.

Három évnél azonban az Út sem bírta tovább; a 20-as évek legtöbb kisebbségi folyóirata még ilyen hosszú életű sem volt. De Csuka Zoltán azonnal új vállalkozásba kezdett, megindította a Revüt, a társadalmi és irodalmi lapot. Ez is megszűnt hamarosan, nem volt elég olvasója. A soron lévő feladat hát – ismerte fel Csuka Zoltán – olvasótábor verbuválása.

S máris indul olvasókat toborozni. Az erdélyiek, Benedek Elekék, Tamási Áronék többnyire előadóművészekkel jártak ilyen utakra, legtöbbször Tessitori Nórával, a bővülő versmondóval, Csuka Zoltán egyik festőbarátjával, Balázs G. Árpáddal járta a Vajdaságot, s nyerte meg az induló magyar irodalomnak a magyar és szerb műpártolókat. Csuka Zoltán írta, Balázs G. Árpád rajzolta a portrékat. Így született a Vajdasági Galéria. Aztán megint szerkesztett Csuka Zoltán: a Képes Vasárnapot. S kiadta 1928-ban a vajdasági írók első antológiáját, a *Kévet*.

Ugyanebben az esztendőben jelentette meg Szenteleky Kornél és Debreceni József a *Bazsalikomot*, a szerb költészet magyar nyelvű antológiáját. Akkor talált egymásra az irodalom két fáradhatatlan munkása, Szenteleky Kornél és Csuka Zoltán. A Vajdasági Írást s a felnőtté vált jugoszláviai magyar irodalom folyóiratát, a Kalangyát, már együtt indítják.

Szentelekyben kortársai az irodalmi vezért, a Vajdaság Kazinczyját tisztelték. A vajdasági magyar irodalomnak ő volt a legnagyobb egyénisége; költő, prózaíró, eszmeadó, szervező; ő volt az „ugartörő”. Az irodalomalapító. Emberfeletti küzdelmet folytatott a jugoszláviai magyar irodalom megteremtéséért. Munkássága talán csak a csehszlovákiai Fábry Zoltánéhoz és az erdélyi Kós Károlyéhoz mérhető. A körülményei azonban sok tekintetben még nehezebbek voltak.

Életútja sem volt köznapi: apja szerb volt, Bács-Bodrog megye főmérnöke, ő maga azonban csak a világháború után kezdett szerbül tanulni, s halálos ágyán áttért a katolikus hitre. Orvosnak készült, Budapesten végezte tanulmányait, már diákfejjel irogatott a Hétbe, „álmatag szépségek béklyóiba” vergődve, többek között egy krúdys hangulatban fogant regényt, *Kesergő szerelem* címmel. Aztán Közép-Bácskában, Ószivácon telepedett le gyakorló orvosként. Rosszul érezte magát a „zsiros lapályon”, míg horkolt „a dagadt disznóhizlaló”, addig „bércekről, búzátlan sziklákról, sasokról, fényekről, Párisról, világról” álmodott, spanyolul tanult és Hölderlint forgatta elbűvölten. S írt verset, prózát és tanulmányt; képekről, festőkről.

Szabadverseiben az elvagyódás, az álmodozás melankóliája búsong, lírai miniatűrjeiben (*Úgy táj az élet*, 1925) és regényében is (*Isola Bella*, 1931). A por és közöny győzelme a fellobbanó akarások felett – ez volt a nagy elmé-nye; ezt tartotta volna a legfontosabb megírandónak. Tervezte „az asszimilálódó és asszimilálódni nem tudó kisebbségi magyar lelkek” regényének megírását is. Nem volt rá ideje. A kisebbségi írástudó sors elől ő sem térhetett ki: a vajdasági magyar kultúra mindenese lett.

A tennivalók sokasága – ahogy maga írta egy helyt – „faktotumokat, mindeneseket” követelt. Csak a szépirodalomnak ő sem élhetett, energiáinak jó részét a jugoszláviai magyar irodalom megszervezésére kellett fordítania. Levelezett, írókat keresett, fordította magyarra a szerb irodalom értékeit, lapokat szerkesztett (Vajdasági Írás, A Mi Irodalmunk, Kalangya) és antológiákat (Bazsalikom, Ákácok alatt), könyvsorozatot indított (Kalangya Könyvtár), tanulmányokat írt; küzdött, harcolt még betegen is a vajdasági magyar irodalom – és a magyarság – életjogáért, megmaradásáért és jövőjéért.

Pedig igazán nem készült harcra; eleinte még a vajdasági irodalom létjogát sem igen ismerte el. 1922-ben, mikor először felvetődött a kérdés, hogy legyen-e vajdasági irodalom vagy mindenki dolgozzon, ahogy tud, Szenteleky az általános magyar kultúra munkásának vallotta magát a helyi, vajdasági irodalmat sürgetőkkel szemben. Még lehetetlennek tartotta, hogy önálló életet éljen egy regionális csoportosulás. A „tipegő” kísérleteket figyelve azonban be kellett látnia, hogy élni és fejlődni csak ezekben a regionális keretekben lehet, mert más életlehetőség nincs. Csakis önmagukra számíthatnak, mástól sehonnan sem várhatnak segítséget. Az a köldökzsinór – ismerte fel –, amelyik a Vajdaság irodalmát Pesthez köti, sorvadóban van. Pestnek más gondjai vannak, kevés megértéssel fordul más tájak felé; Magyarországon inkább csak fogyasztókat látnak a határon kívül élőkből, kultúrájukról nem nagyon vesznek tudomást. Új vérkeringésre kell hát berendezkedni, megteremteni saját közönségüket. Keresni az élet új formáit és lehetőségeit, ahogy azt a szlovenzkóciak és az erdélyiek tették.

Szemléletét Benda könyve is erősen alakította, az írástudók árulásáról, s az erdélyi írók vitája, az írói sors vállalásáról. Igenelte a Berde Mária által felvetett „Vallani és vállalni” programját. Vallotta, a kisebbségi íróknak vallani és vállalni kell sorsukat, vallani és vállalni az elhivatottságot és az ezzel járó felelősséget. „A mi feladatunk nem lehet szórakoztatás, mutatványos bűvészkedés, a csepürágók könnyelmű bohóckodása – írta Bendára és az erdélyiek vitájára rezonálón. – . . . Vissza kell térnünk a nagy példákhoz, amikor még hittek a leírt szóban, hittek abban az igazságban, amit hirdettek és vallottak, amikor az írástudók még az emberiség javát akarták és nem lettek kicsinyes érdekek hitetlen hűbéresei.”

Szenteleky arra törekedett, hogy a vajdasági irodalmat hozzákösse az élethez, a valósághoz. Couleur locale-nak nevezett elméletével is a valósághoz, a lényeges kérdésekhez való felelős kapcsolódást akarta elősegíteni. Azt vallotta, hogy az emberre a táj, a társadalom, a történelem, a politikai hagyomány alakítóan hat, s a vajdasági írónak a Vajdaságban és a vajdasági ember életében kell felmutatni az „általános embert”. Sokan nem értettek vele egyet; megvádolták, hogy korlátok közé szorítja a teremtő képzeletet, „vicinális” irodalomra serkent. Felelt a vádakra: „Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, amivel az író némi közösséget érez . . . A lényeg az, hogy igazi életet, igazi mátt adjon az író. Az, aki egy bácskai faluban ábrándos, rokokós andalúziái történetet ír, az ügyes írásművésszé nőheti ki magát, de nem lehet igazi mai író. Az igazi írónak élnie kell a mában. Bele kell kapcsolódnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába . . . Az író már nem csupán művész, a mai írói elhivatottság már sok tekintetben etikai irányú . . . Julien Benda öntudatos könyve óta az írói elhivatottság nemcsak művészi kérdés már, hanem erkölcsi is. Aki ma ír, az felelősségének tudatában is írjon, írásainak legyen hite, célja és építő ereje . . . Ma írni kell, és nem csevegni, be kell kapcsolódnivalamibe, gyökeret kell eresztetni, szint kell vallani, új embert, új világot kell teremteni, hittet, lelkes képzelettel, de mindig a pozitívumokba kapaszkodva. Rá kell mutatni a fekélyekre, a lázító igazságtalanságokra. . . Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S akkor nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni kötelességünk.”

Couleur locale? Taine-hez való visszatérés? A realizmus, a Vajdaság, a kisebbségi elkötelezettség meghirdetése ez. Erkölcsi tartalmában hasonlatos ahhoz, amit a csehszlovákiai magyar irodalomban Fábry Zoltán a „vox humana” mértékébe foglalt, a romániai magyar irodalomban pedig Kós Károly transzilvánizmusa, illetve Gaál Gábor romániaság-igénye jelentett.

Szenteleky fentebb idézett mondatai 1933-ból, a Kalangya idejéből valók, elméletét akkortájt fogalmazta meg végső formájában, de szerkesztői munkájában kezdettől ilyen elgondolások vezették.

Már a Vajdasági Írást is az összefogás, az építés jegyében szerkesztette. 1928 szeptemberében jelent meg a Vajdasági Írás első száma, a Képes Vasárnap irodalmi mellékleteként. Ez volt az első igazán öntudatos irodalmi vállalkozás: a pesti centralizmussal szakító, a valóságról beszélő, önálló vajdasági irodalom megteremtését kívánta munkálni. A Bevezető Szavakban hármaskérdést hangsúlyozott Szenteleky: „Első kötelessége az, hogy a szerbhorvát kultúrával keressen szerves és értő kapcsolatot . . . másik . . . hogy azokat a kisebbségi kultúrákat ismertessük meg az olvasóval, amelyek az új magyar szigeten kibontakoznak . . . A Vajdasági Írás közleményeinek zömét azonban eredeti írások teszik . . .” Vagyis: az önálló vajdasági irodalom felnevelése mellett hidat kívánt építeni a magyar és szerbhorvát kultúra s a magyar kisebbségek szellemi és művészi törekvései közé. A demokratikus értelmiség programja ez, az önálló vajdasági irodalom megszervezésére törekszik, s a kisebbségi problémák bemutatásával a jugoszláviai valóságot tudatosítja.

A Vajdasági Írásnak széles munkatársi gárdája volt, többek között Ambros Balázs, Aszlányi Károly, Borsodi Lajos, Csuka Zoltán, Debreceni József, Draskóczy Ede, Farkas Gejza, Gergely Boriska, Mladen Leskovač és Somogyi Pál írásait közölte, a magyarországiak közül legtöbbször Kosztolányit. Túlsúlyban még mindig a versek voltak, de a színvonalra következetesen ügyelt. Nagy szükség volt rá; a „burjánzásnak indult dilettantizmus – úgy látta Szenteleky – már-már elnyeléssel fenyegette azt a kevés irodalmi értéket, amely a Vajdaság szikes földjéből kisarjadt”. Az izlést is nagymértékben emelte: hetente jelent meg előbb 60, majd 30 oldalon. Egy rövid időszakban, Csuka Zoltán szervezői leleménye folytán – elsőnek közölte a közép-európai heti rádióműsort, a budapestit is – 4 ezer példányban.

Aztán a Vajdasági Írás is megszűnt. Két esztendő után már csak múlt időben lehetett róla beszélni. 1929 decemberében jelent meg utoljára; akkor már csak 600 példányban. Már csak 200 előfizetője volt. De nem a közönség közönye volt a megszűnés legfőbb oka; a folyóiratot betiltották. A királyi diktatúra bevezetése után a cenzúra rendkívül szigorú lett.

A Vajdasági Írás betiltása után 1931 januárjában a Napló mellékletét kivéve semmiféle orgánuma nem volt a jugoszláviai magyar irodalomnak. Amit a Vajdasági Írás megteremtett, mint a gyökér nélküli növény, fonnadozni, száradni kezdett. Szentelekyt újra a por-élmény kísérte. „Ha a jugoszláviai magyar irodalomról őszinte beszámolót kellene adnom – írta rezignáltan –, akkor minden esetre egy újabb . . . por-ének, vagy por-dráma témáját kellene felvázolnom. Mert a felpirosító akarások, a lendületes ígéretek szelíden, szürkén, egyre csituló lelkiismerettel belefeküdnek a langyos, vastag bácskai por-dunnába.”

A Vajdasági Írásban kezdett munkát, magasabb fokon, hatékonyabban folytatni azonban csak a Kalangyában sikerült, 1932-től kezdve. A Reggeli Újság hajlandóságot mutatott egy folyóirat kiadására, egy újvidéki orvos pe-

dig a mecénásságra. Csuka Zoltán kész tervvel kereste fel Szentelekyt, már címet is talált és a címlapot is megrajzoltatta. A cím: Kalangya. A folyóirat jelszava: „Gyűjtsd a termést kalangyába”. Emblémája: egy kalangyát összerakó parasztember.

Folyóirat-indításhoz ugyan nem érezte Szenteleky érettnek az időt, betegesen feküdt, de vállalta a szerkesztést; nem akarta elmulasztani a kínálkozó lehetőséget. S már fogalmazta is a Kalangya feladatait: „Mi minden értéket össze akarunk gyűjteni, ahogy a gazda minden életet, minden kalászt kalangyába gyűjt.” A Vajdasági Írásban jelzett hármast programot hirdet meg újra: a szerb-horvát és a magyar kultúra közötti hidverést, a magyar kisebbségek kultúrájának a figyelését és a vajdasági magyar irodalom kibontakoztatását.

1932 áprilisában jelent meg a Kalangya első száma, 1944. június 15-én az utolsó. Ez volt a leghosszabb életű jugoszláviai magyar folyóirat. Már a pusztasága léte is eredményt hirdetett: a megkapaszkodás tényét. Addig mellékletekre szorult az irodalom, rövid életű, fulladozó kísérletekbe, újságoktól kapta a publicitását, most független, rendszeresen megjelenő fórumot kapott, s ha szűkösen is, ha csonkán is, mégiscsak kerete lett az irodalmi életnek. A Kalangya több volt, mint egyszerű folyóirat: gyülekezőhely, az irodalmi élet mozgatója, számon tartója a kisebbség kulturális életének, szervezője a könyvkiadásnak, építője a magyar–szerb-horvát kapcsolatnak. A jugoszláviai magyar irodalom felnötté válásáról beszélt. Tartós fórumnak ígérkezett: két kisebb, kényszerű megszakítástól eltekintve rendszeresen megjelent, 1200, majd 2000 példányban. 12 éves léte alatt szerkesztői többször változtak, Csuka Zoltán Magyarországra költözött, Szenteleky korai halála után Szirmai Károly szerkesztette, mellette egymást váltva vagy egy időben Kende Ferenc, Radó Imre, Draskóczy Ede és Herceg János voltak a felelős, illetve a társszerkesztők, – de mindvégig a vajdasági irodalom legfontosabb fóruma maradt. Mindvégig gondosan figyelte a kisebbségi sors hozta politikai és kulturális kérdéseket, építette a magyar–dél-szláv kapcsolatokat, a közép-európai népek egymásra utaltságát hangsúlyozta. Figyelte az európai áramokat és teret adott a Vajdaság minden irodalmi értékének. A Kalangyához Borsodi Lajos, Börzsök Erzsébet, Bencz Boldizsár, Csuka János, Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Draskóczy Ede, Fekete Lajos, Farkas Gejza, Herceg János, Kende Ferenc, Kristály István, Kiss Vilmos, Majtényi Mihály, Milkó Izidor, Radó Imre, Sziráki Dénes Sándor, Szirmai Károly és Szenteleky Kornél tartozott elsősorban, de helyett adott a folyóirat a szocialista tájékozódású Laták Istvánnak, Gál Lászlónak és Thurzó Lajosnak is. Szinte minden számban hozott valamit szerb-horvát szerzőktől, munkatársai között szerepelt többek között Mladen Lesković és Zarko Vasiljević; a Kalangya kiadta szerb fordításban Madách *Ember tragédiáját*. A magyarországiak közül Schöpflin Aladár, Szabó Lőrinc és Németh László írásait hozta gyakrabban a Kalangya. S nagy szeretettel mutatta be a kisebbségi magyar irodalmak termését.

Szenteleky küzdelme a helyi színek érvényesítéséért, a kisebbségi sors reális ábrázolásáért hozott eredményt: az élet és irodalom valamivel közelebb került egymáshoz. A helytállás szándéka, a szülőföldhöz ragaszkodás sokakban felerősödött, a formai új keresése mellett a tartalom újszerűségére, illetve a valóság, az élet dolgaira is jobban figyelni kezdtek. A líra, amely a húszas években szinte kizárólag az avantgarde útjain csapongott, általános problémákat érintgetve, az általános emberit látva, nyelvi, nemzeti kötöttségektől függetlenül, most figyelni kezd a hagyományokra, a vajdasági színekre, a szü-

lőföldre, s többen áttérnek a kötött formákra. A lírai fejlődés új eredményei talán Csuka Zoltán és Dudás Kálmán lírájában mutatkoztak legszínesebben. A jugoszláviai magyar líra egészére azonban ebben az időben is érvényesnek tetszik Szenteleky korábbi képe: még nem elég mély a gyökér, „a vizes, száraz talajban a vetésünk még csak zölden és tétován zsendül”. De már bizonyos: ha az idő kedvez, szárba szökkenhet.

Prózában is mérsékeltek voltak az eredmények. A próza nagyobb teret nyert, mintegy a nagykorúsodást is jelezve, különösen Majtényi Mihály, Szirmai Károly és Herceg János szürrealizmuson és expresszionizmuson alakult novellisztikájában, a várt és sürgetett vajdasági regény azonban késett. Tudták, milyennek kellene lennie: az élet és igazság könyvének, a valóságról tárgyilagosan beszélőnek. Volt is kísérlet a megteremtésére: Börcsök Erzsébet: *A végtelen fal* (1933) című regényében a vajdasági sors – hét nemzet egymáshoz kötöttsége egy földön – ábrázolására törekedett, de regénye, ahogy Szirmai jellemezte, „gyenge libretto, nemes írásművészet” maradt.

Szirmai a vajdasági regény megszületésének a nehézségére is utalt: akármilyen tendenciátlan szándékú is a valóság felmutatása, kritikai éle van, s így – vajdasági viszonylatban – az uralkodó többség érzékenységét érinti. A vajdasági regény nagyon határolt területű hát, jobbról is, balról is „noli me tangere”-vel határolt. Nem sok kisebbségi regényt lehet írni, az író nem függetlenítheti magát az igazságtól; nem fonnyaszthatja el az objektív kritikát. Maradt a régi helyzet, amelyről Haraszi Sándor a húszas évekre visszatekintően beszélt: a többségi nacionalizmus, a polgári hegemonia elbátortalanítja a kisebbségi írókat, nem engedi, hogy a valósághoz nyúljon. S ha mégis beszélni akar, le kell mondania arról, hogy írása az élet teljes tükré legyen. Ezzel a lemondással, „muszáj-élettel” írhat ugyan, de önmagát arra kényszeríti, hogy elnézzen a kisebbségi sors – a pokol – bugyrai fölött. Ez magyarázza, hogy a kisebbségek életéről olyan kevés érvényesen beszélő regény született. Nemcsak Jugoszláviában, Romániában és Csehszlovákiában is töredékesen született meg a kisebbségi regény.

A Kalangya körül elsősorban a polgári szemléletű írók gyülekeztek, szemléletüket a megmaradás vágya, a kisebbségi sors határozta meg alapvetően; a kisebbségen belüli osztályellentéteket néhány író kivételével figyelmen kívül hagyták. Az osztályharcos szemléletű művészek, a „szociális irodalom” fóruma a Hid lett. (1934–1941.)

A Hid nem szépirodalmi folyóirat akart lenni, munkatársai az antifasiszta harc megszervezésén, a népi szocialista forradalom előkészítésén munkálkodtak. Az írások útján is. Az egyik leghosszabb életű antifasiszta orgánus volt, a budapesti Gondolat, a kolozsvári Korunk és a moszkvai Új Hang jugoszláviai rokona. Szerepe túlnőtt az irodalmon: előkészítette a Vajdaságban élő magyarságot a fasiszmissal szembeni függetlenségi háborúra.

A Hidnak széles olvasótábora volt: a megjelenő 1000–1200 példányt legalább 10–15 ezer ember olvasta; értelmiségiek, s főként a munkásmozgalomra tekintő munkások és agrárproletárok. A Vajdaság városaiban 122 ezer magyar munkás élt, de Zágrábban, Szarajevóban és Szkopjében is sok magyar proletár dolgozott, csak Belgrádban mintegy 30 ezer. A parasztság jó része az agrárreform után is földtelen maradt: a magyar nagybirtokosoktól kisajátított földeket a máshonnan Vajdaságba telepített, jugoszláv nemzetekhez tartozó harcosok, a dobvoljácok kapták. A nemzeti, társadalmi elnyomás a forradalmi megoldás felé terelte a magyar kisebbséget. A nagyszerb kormányok

kisebbséget elnyomó nacionalista politikájával szemben az internacionalizmus alapján álló munkásmozgalomtól reméltek védelmet. Földet, szabadságot. Ez is magyarázza, hogy a magyarság számarányánál nagyobb mértékben vett részt a munkásmozgalomban. Zentán például, 1941-ben, a 40 letartóztatott kommunistából a 3 szerb mellett 37 volt a magyar – pedig akkor már a magyar fasiszta hatalom ellen folyt a harc.

A munkásmozgalom leghosszabb életű magyar nyelvű lapja a húszas években a Szervezett Munkás volt (1923–1929). Haraszi Sándor, Mikes Flóris és Láng Árpád szerkesztette; hasábjai – a cenzúra miatt – gyakran maradtak üresen. Többször betiltották, 1929-ben pedig végleg elhallgattatták a harcos hetilapot. A január 6-i diktatúra megfojtotta a mozgalmi sajtót. Az emigráns írók nagy részét kiutasították a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságból, Haraszi Sándort is, mások a polgári törekvésű irodalomba szivódtak, vagy újrakezdesre kényszerültek.

Az új baloldali, szocialista irányba tájékozódó fórum az ifjúság törekvéséből nőtt ki, gimnazisták sokszorosított folyóirat-kísérletein (Örtüz, Vajdaság, Tovább) vezetett az út a Hídig. Ez az új nemzedék nem irodalmi-művészi forrongástól indulva érkezett a baloldali politikai mozgalmakhoz, osztályharcos indulata vitte az irodalomhoz is; az irodalmat is az elnyomottak fölszabadításáért való harcba kívánta állítani. Útjuk sok tekintetben rokon volt a csehszlovákiai Sarló ifjúságáéval és az Erdélyi Fiatalokéval.

Már a húszas évek végén, 1928-ban, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület fiataljai bejárják az országot, falukutató munkát végeznek. Ideológiájuk még Szabó Dezsőre emlékeztet, de Kek Zsigmond tiszteletes vezetésével a jugoszláviai állapotokat már osztályszempontok alapján kezdik bírálni. Formálódó nézeteik a Hid felé mutattak. Ez a szervezet lesz majd 1936–41 között a Hid-mozgalom fedőszerve; a kommunista lapot Kek Zsigmond református lelkész lakásán, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület helyiségében szerkesztik majd.

A harmincas években induló fiatalok a vajdasági viszonyokat reálisabban szemlélték, mint apáik. Elítélték ugyan a jugoszláv nemzetiségi politikát, de gondolkodásuk már nem a kisebbség-többség relációjában mozgott elsősorban. Iskolai tanulmányaik már mások voltak, mint az apáké; a köznapi életet figyelték, a jugoszláv szellemi életbe is szervesen kapcsolódtak. Kisebbségi voltukat csak egyik meghatározónak érezték. Észrevették, hogy az alapvető ellentmondások nem a délszlávok és a kisebbségek között húzódnak Jugoszláviában sem, hanem a tőke és a munka között. A kialakult status quót véglegesnek vették. Reálpolitikusok voltak; az apák ködképei helyett az adott társadalmi viszonyokból indultak ki.

Az új tájékozódású fiatalok jórészt szegényebb sorsú vajdasági diákok voltak, részben a Bólyai Farkas Egyesület tagjai. Tejhordást, pincérmunkát, könyvvarusítást is vállaltak, hogy tanulmányaikat folytatni tudják. A nagy nélkülözések mellett – az életakarás csodájaként – még értékes kultúrmunkát is végeztek: felolvasást, vitaestéket, előadásokat rendeztek. Minden kisebbségi kulturális mozgalomban részt vettek, különösen a szabadkaiak. Történelmi jelentőségűt cselekedtek, mikor a becskerekai, a zombori és a belgrádi bólyai-istákkal együtt megalakították a vajdasági magyar fiatalok társadalmi és irodalmi folyóiratát, a Hidat.

„Hidat verünk – írja Lévay Endre Beköszöntőjében – a keserű ma és az ígéretes holnap között tátongó szakadék fölé. Hidat verünk a régi és az új kultúra, az ifjú és az idősebb nemzedék életfelfogása fölé... a magyar és

a délszláv nép és kultúra közé, hogy a két nemzet műveltségi kapcsolatai szorosabbá váljanak. Hidat akarunk építeni korok, életfelfogások, nemzetek, hidat ember és ember közé . . .”

Ütkeresés ez; a demokratikus egységfront eszméjének a jegyében. Még akár Szenteleky hármas programjának a továbbfejlesztéseként is felfogható. A híd fogalmát még eléggé pacifisztikusan, a nemzeti és osztálybéke szellemében fogták fel.

Vers, elbeszélés kevés került a 30–40 oldalas füzetekbe; az irodalmi érdeklődést elsősorban a könyvkritikák jelzik. A figyelem a társadalmi kérdésekre irányul: falukutatást hirdet, a munkásifjúság problémái iránt érdeklődik, a vajdasági kisebbségi fiatalok „égető problémáinak lelkiismeretes feldolgozása” a cél. „Induljanak el a vajdasági regős-íjak!” – mondja az első szám egyik írása, s közli Győry Dezső Hid című versét is. A programban itt már érezhető a sarlóások hatása, s a helyzettudósításokban is. Adyra, Móriczra, Szabó Dezsőre hivatkoznak leginkább a faluval foglalkozó írások.

Az antifasiszta ifjúsági folyóirat 1936 júliusától kezdve a kommunisták orgánumává lett. 1935-ben a párt határozata értelmében párttagok és szimpatizánsok léptek be a szerkesztőségbe (Cseh Károly, Laták István, Thurzó Lajos), a következő évben pedig a párt emberei (Steinfeld Sándor, Simokovich Rókus, Mayer Ottmár) vették át a szerkesztést. A Hidat az illegális párt legális lapjává alakították át.

A Hid az illegális kommunista párt legális mozgalmát is vezette. Kollektíva szerkesztette; a felelős szerkesztő egyúttal a párt kerületi bizottságának a titkára és a tartományi (vajdasági) bizottság tagja volt. A lapterjesztő bizottságok egy-egy helyi párttag köré tömörültek, s minden számot megvitatnak. Összejöveteleiken a szimpatizánsok is megjelentek. Így mód nyílt arra, hogy a Hídhöz tartozó pártfunkcionáriusok bejárják a magyar falvakat s legálisan szólhassanak. Még a cenzúra által kivágott cikkek sem veszték el. „Illegálisba” mentek, ahogy Kek Zsigmond írja, házi sokszorosítás útján szeminárium tárggyá változtak az olvasócsoportokban. Az olvasócsoportok „behálózták” a Vajdaságot: az antifasiszta mozgalom sejtjei voltak.

A Hid munkatársai három társadalmi réteget képviseltek. Mayer Ottmár lakatos, Simokovich Rókus könyvkötő volt, ipari munkások; a pártirányítás rajtuk keresztül érvényesült. Thurzó Lajost, Ősz Szabó Jánost és Zsáki Józsefet a földtelen szegénység küldte az irodalomba, illetve a mozgalomba. Legnagyobb számban a fiatal értelmiségiek dolgoztak a Hidban: Laták István és Löbl Árpád tanár, Lévy Endre, Cseh Károly és Malusev Czetovázár Czetko újságíró, Kek Zsigmond lelkész, Singer Adolf orvos, Pap Pál egyetemi hallgató volt azokban az esztendőkből. A munkatársak jó része írt magyarul és szerbül, fordított szerbről magyarra és magyarról szerbre. Ispanović és Malusev beszéltek és írtak magyarul is, Papék, Mayerék szónokoltak és cikkeztek szerb-horvát nyelven is.

A Hid munkatársai közül többen részt vettek a szerb Ifjúsági Mozgalomban is (Omladinski pokret – OMPOK). Az Ifjúsági Mozgalom, az OMPOK is olyan legális fedőszerve volt az illegális kommunista pártnak, mint a Hid. Az OMPOK egyik szervezője és pártösszekötője az a Pap Pál volt, aki a Híd ideológiáját fogalmazta. A Híd írói éppúgy megjelentek a zágrábi, szarajevói és szkopjei folyóiratokban, mint a szerb, horvát, macedón írók a Hidban.

A Hid elsősorban a nemzetközi helyzettel, Jugoszlávia gazdasági, társadalmi kérdéseivel foglalkozott, de szépirodalmat, kritikákat és esztétikai cikke-

ket is közölt. A Hid-könyvtárban Petőfit, Adyt és József Attilát mutatta be olvasóinak s figyelt a magyarországi irodalom életére is. A Márciusi Front miatt elítélteknek védelmére kelt, a Nyugatot mint a kulturális demokratikus egységfront lehetséges bázisát méltányolta. Csak a radikalizálódó Kalangyában nem ismerte fel a lehetséges szövetséget; a vajdasági magyar értelmiséget – tévesen – azonosította a magyarországi dzsentri értelmiséggel.

A Hid esztétikai-irodalmi elképzelése a „szociális irodalom” volt, az akkori szocialista realizmus jugoszláv változata, amelyet Jovan Popović és Radovan Zagović képviselt a korabeli szerb-horvát irodalomban.

A formai kritériumokat nem vetették el teljesen, de egyelőre az eszmei, tartalmi harcot érezték a legfontosabbnak. A líra, az akkori elképzeléseknek megfelelően, agitativ jellegű volt; a próza a valóság feltárására, helyzet tudósításra törekedett. A valóság megismerése volt a feladat, a Hid a szociográfiai jellegű, dokumentum értékű írásokat kedvelte. A harmincas évek „szociális regénye” is a nyomorúságos szociális sorsról tudósított, az ember már-már reménytelennek tetsző küzdelméről, nemegyeszer romantikus-naturalisztikus túlzásokkal. Schwalb Miklós (1905–41) regénye (*Fiú a konyhából*) ennek a prózának a jellegzetes darabja, de rokoneképzelések jegyében írt akkor prózát Lévay Endre, Thurzó Lajos és Laták István is. A lírát Atlasz János, Ósz Szabó János, Zsáki István, Lőrinc Péter, Laták István, Thurzó Lajos és leginkább Gál László neve jelzi. A Hid munkatársai szinte valamennyien kezdők voltak még, munkásságuk jobban csak a felszabadulás után bontakozhatott. Ha életben maradtak.

Mert még nehezebb idők jöttek. Jugoszláviát 1941-ben lerohanta a német fasizmus s az agresszióban részt vett az ellenforradalmi Magyarország is. Mayer Ottmárt, Simokovich Rókust, Schwalb Miklóst a magyar fasizmus végezte ki, Pap Pál az olasz fasizmus áldozata lett Dalmáciában – ott szervezte a dalmát népfelkelést mint a központi bizottság kiküldött tagja –, Ósz Szabó János a Bükkben esett el, mint a Szőnyi partizánosztág politikai biztosa. Amíg éltek, tették, amit kellett, amit lehetett.

S tette a Hid minden munkatársa. A Hid szépirodalma nem volt jelentős, de az irodalomteremtésnél is nagyobbat cselekedett: szervezte, nevelte azt a nemzedéket, amely végigküzdötte a népfelszabadító harcokat, a Petőfi-brigádban s más alakulatokban, 1945 után pedig ott menetelt a szocialista Jugoszláviáért folytatott küzdelmek első vonalában.

Virtus

*Még ma is,
pedig kenyerem javát megettem,
s inkább agg vagyok, mint fiatal,
jöjjön a munka rogyásig,
új reneszánszt hirdetek bőszen,
öreg bakkecskealak.
Ültem harminc évig a gályán,
fűzve szorosra a többivel én,
sárgára kopott a szakállam, bütykös
az ujjam, de száz szűz szerelme
– mit mondjak –
egy évre: most sem elég.
Csörgesse erénye kopott
bádogdobozát csak ezer középkori szent,
én addig új állás után nézek,
vagy bekapom gyorsan a menzalevest.
Mint tejben a légy,
úgy úszik az ember a gondban –
a bajhoz nékem már mi közöm.
Mögöttem vagy húsz herkulesi munka,
Etna, Vezuv, spanyol kór, járvány,
ó és új vizözön.
De rengjen a föld, vicsorogjon a tenger,
pokolra száll úgysis mind a hajó.
Vitorlám zsákvászorból is kibontom,
erős kötélzet kell csak,
lélekjelenlét,
s mind aki bámul:
halihó!*

Padláslépcső, aranygrádics

*Padláslépcső, aranygrádics:
ne vigyél az égbe.
Ott zúgnak el az angyalok,
hevülve fehérre.*

*Denevérként lógtak hajdan,
de már fölébredtek.
Langyos zugból, sötétségből
fénybe-fagyba mentek.*

*Bottal vernek, madárkarmuk
oldalamba vágva.
Isten elé löknek engem:
ragyogó halálba.*

KÖLTÉSZET „ELMÚLTBÓL ELJÖVŐBE”

Benjámín László válogatott és új versei

A címadó vers mindig hangsúlyos. Mikor Benjámín László a *Szıklarajzok* címét emelte válogatott és új verseinek élére, egész költészetét illetően figyelmessé tett arra, milyen módon épülnek versei a múlt és jövő történelmi időkategóriái közé, hogyan emeli a múlt ügyét a jövő perspektívájába. A költő, aki sziklára rajzol, azért néz a sötétbe, a *múltba*, azért világít „sziklákon gomolygó árnyak” közé, hogy félelemben és homályban nőtt alakjukat kemény és tiszta értelmű vonásokkal kimezszve mutassa meg a *jövőnek*. Mikor a történelmi folyamat pillanatait „mozdulatlan kőbe kényszerít”-i, olyan határpontokat teremt, ahol a múlt és jövő érintkezik, a jövő „a sötétségből kivilágító” tanulságaival ismerheti a múltat. Az „élet képei”, az „élet szavai” arra valók, hogy az életről beszéljenek az életért –

„A jó rendért, a jó vadászatért,
magunkért s a még eztán születőkért”

– létünk emelkedéséhez szolgáljanak eszközül. *Ars poetica* ez a vers, mint Benjámín annyi jelentős költeménye; bizonyoság rá, hogy tanúságtételeiben és harcainak lenyomatában a történelmi haladás folyamatát őrzi, jel a sziklafalon.

Költészetében szinte a kezdetektől jelen van az utókorra hivatkozás. Az *Óda a fiatal költőkhöz* (1940) egy igazabb utókor szemszögéből méri föl a maga költő-nemzedékének helyzetét, feladatait, „az örök folyóiratra” apellál; a *Szegedi út* osztályát kérlelő vallomásának végső érve: „Hogy életem egy tisztább nemzedék / lépcsőjeként . . . kibírjam.” Azóta is egyre mélyebb tartalmakkal és jelentőséggel, számtalan összefüggésben megtaláljuk a versekbe foglalt ügynek a felemelését a jövő távlataiba, a felvetett kérdések kivetítését a jövendők elé. A *Tavaszi Magyarországon* a jövőért való harc felelősségének súlyával csendül ki: „legyen már a fiunknak játék, mi nekünk élet vagy halál”. A jelen gyötrelmeinek kohójában a jövőnek kioldadó értékek hitével enyhül meg a *Ne szégyenkezz, ne legénykedj* illúzió-fosztó leszámolása: „kínomból egy világ nő meg, / karján az óvó időnek . . .” „Hogy aki látott, / elmondhassa: Idejüket-múlt / babonákat égetett zuhanása – / zavartan élt, mégsem hiába” – bizakodik keserűn az *Egyetlen élet* végpontján; a *Középkor* szerzetesével „görnyed, hogy arról, ami volt, / hírt adjon annak, aki lesz”. Sorsát *Magasból* áttekintve így helyezi el magát múltja és jövője viszonylatában: „Vállalhatja szívében is azt, aki volt, / és szembenézhet a jövővel”. A *Szocialisták* kinzott-kemény portréjára egyetlen derűs vonást azzal rak, hogy „szájunk szögletében az utókor mosolyával” néznek ránk; a *Nyílt szó, földetlen arc* nagy ön- és korelemzését bevezeti, majd lezárja azzal, hogy a halálba készülődő nemzedék nevében „ . . . életünket, munkánkat, céljainkat, / mint egy szerződés szövegét, / kiterítjük az utódok előtt, aláírásra vagy elvettetésre”. Egyik legszebb, legtöbbrétű megjelenése a jövő-komplexumnak a *Tengerek fogságában* található. Pontosan látjuk mindhárom szereplőnek a jövőhöz való viszonyát. „ . . . történeteimet (. . .) elmondom a szikláknak, a tengernek, a szélnek” – mondja az öreg toronyőr, s Benjámín költészetéből tudjuk, hogy a szikláknak elmondott történetek megőrződnek az utókornak. Halovány kinyúlás ez a jövőbe, de jelez valamit a továbbadás igényéből. A matrózt körülvevő süket csend, megállt idő viszont – ahol „A világ elfogyott” – éppen a jövőtlenséggel érzékelteti a halált. A hajósina monológjának vége felé előbb egy szivárványos

szimbólum utal a jövőre: a csillag után tartó hajó bizonyosan „Indiába ér”; az így felkeltett képzet még nem foszlik el, mikor – alig ez után – a befejező sor egy áttétel nélküli tiszta szólamban – „Itt a váltás. Kezdjétek el, fiúk” – a hűség és kitartás üzenetét adja át akár stafétabotot a folytatásnak, a „váltásnak”. Ezzel a gesztussal a vers az idő végtelenjébe tágul, ahová azok vezetik a hajót, kiknek – mint a hajósinasnak – „Sors ez, nem foglalkozás”, tudják, hogy a hajónak egyszer Indiába kell érnie. A három sors – három életfázis – karakterében jelentős vonás, hogyan viszonyulnak a történelmi időfolyamathoz, mennyire és milyen közük van hozzá. Benjámin László költészetének is ez egyik sajátos, megkülönböztető jegye. Valóságviszonyának tartalmaiból ered és a költői alkotóeszközök rendszerében is lényeges szerepet kap, a szocializmus évtizedei alatt a harmónia kivívásának elsőrendű tere és eszköze lett.

Ami azt illeti, a jövő emlegetése nem ritkaság sem a költészetben, sem egyébként. Az idő természetes haladási rendje – csak egy irány van! – elemi magyarázata annak, hogy az ember figyelme előre, a még be nem következett felé irányul, arra amivé a dolgok lesznek. A múltra csak azért, mert annak ügyei, tényei tovább is hatnak, részt vesznek az időben haladó folyamat alakulásában. A jelen tk. csak pillanat, annyiban létezik mint átmenet, ahol a múlt hatása, átnövése történik a jövőbe. A jövő szempontjából csak múlt van és fordítva is; mindkettő végtelen. Ez azonban Benjámin múlt-jövő élményének csak elemi evidenciáját adja. Közhely maradhatna még akkor is, ha nem volna egyéb, mint a „Fölemelt fejfel forradalmár”-program direkt lefordítása, miután tudott dolog, hogy a forradalmár mindig a jövőnek él. Ami Benjámin múlt-jövő érzékelésében, élményében sajátos, az persze valóban abból a szervi rétegből ered, amiből egész költészetének szocialista, közéleti meghatározottsága. Nála mindig mindennél „erősebb volt... a közéleti gond, ... átszínezte, magához hasonította a köznap dolgok világát is” – írja Simon Zoltán friss Benjámin-monográfiájában. Annyira, hogy személyes élete folyamatát sem élte, éli át más síkon, mint a történelemén. (Könnyű kimutatni, hogy kevés magánéleti verse erkölcsi általánosítások révén szorosan kapcsolódik a közéleti szférához.) Az ember szemléletében a múlt és jövő kategóriáinak általában van egy elvi-általános, egy történelmi és egy személyes jelentése; külön magyarázat nélkül is megkülönböztethetően. Benjáminnál azonban a múlt és jövő mindig egyet jelent: a történelmit. A szocializmus múltját, amit megéltünk, formáltunk, és a szocializmus jövőjét, amelyért felelősek vagyunk. Történelmi tanúságtétele azért oly megrendítően hiteles, mert azé a résztvevőé, aki magáévá élte, szenvedte a kor lényegét ellentmondásai-ban, nagyszerűségében és töredelmeiben, felszárnyalásaiban és megtorpanó vétkeiben. Ezt viszi a jövő elé okulásra, s hogy változhassék általa. A *valósággra-hatni-akarás* csak *előreható* lehet, márpedig Benjámin rilkei jelmondata így hangzik: „Változtasd meg a világot!” Ha ő hivatkozik a jövőre, az nem a jelen tagadása, nem elfordulás és menekülés, de az aktív történelmiség intenzív, tágas átélése olyan tisztán, hogy magába sűrít személyes sorsot, elvi rendet, kitölti a világot.

„Érző anyag – elmultból eljövőbe
jó vezeték –
kitárt karokkal állok ott, s ömölve
zúg rajtam át a lét...”

(Rözzseláng)

A József Attila-i „múlt, jelen s jövendő” víziója a rokona, előképe ennek. Benjáminnak éppúgy sajátja a jövő, mint a múlt, hisz éppenséggel annak a kiteljesedése, a voltak szintézise. Tőle soha nem a maga hírnevét, elismertetését reméli, hanem vagy tanúskodik előtte – „Jegyzőkönyv ez: hiteles vallomás, / történelmi adat” – s mint minden tanúság, ítélethez segít; vagy rábizza a döntést, a megoldást, a tendenciák kiteljesítését vagy elvetését egy magasabb létfok megteremtésében, de a tendenciákat kiszűri lényegük szerint és az előrehaladó folyamatba állítja.

A korábban idézett példákban is sejthető, gondosabb elemzésnél meg nyilvánvalóvá lesz, hogy a jövőre utalás, a jövőhöz fordulás nem akármikor, többnyire a „Múlt idők határán” időző, vagy az adott helyzetet elemző költőnél következik be; számot vető, analizáló költemények *végpontján*. A vívódó gondolat, a keserű emlékek és a „világ terhei”-nek nyomása sajátosságosan megkönnyül, a feloldás reményével széleződik át, amint látjuk, hogy „a történet nincs befejezve”, az ember mindig továbbnéz. A múltat elemző emlékezés, személyes meghatározottságainak kutatása annyira jellemző vers-helyzet Benjáminnál, hogy méltatói rendre kiemelik ezt a hajlamát. Most is hangsúlyozni szeretnénk, hivatkozni rá, de kiegészíteni azzal, amiről eddig kevesebb szó esett: hogy ti. a vers legtöbbször nem ér célba ebben a tartományban, a múlt-vallatás és elemzés szinte mindig kitágul a jövő és a konzekvenciák kiteljesedése felé, amivel időbelisége is ábrázolódik. Simon Zoltán *A farkasok-nevelte tiú* befejező strófáit idézi a „híradás történelemmé lett évtizedekről”-vers-típus példajaként, de ugyanez a vers tiszta példája annak is, miképpen lesz a múltról szóló híradás a jövő színe elé vitt tanúságtétel egyben:

„Kigyógyul lázaiból, megmarad a világ.
S ha romjaimból, rozsdából, iszapból,
barbár düheim romja közül
a tiszta szenvedélyt kifejtéd,

az eltorzult, gyanakvó és kegyetlen
arcból olvasni tudsz – hiszem –
vonásaimból mégis magadra ismersz,
megszelidült ivadék!”

Sebekkel borított önmagának ez a tanulságul-vetése az utód-kor elé, máskor is megtörtént már ebben a lírában, pl. az *Emberség gyönyöré*-ben: „Kiszúrt szemü, levágott fülű hírmondója éktelen időknek, / halni ha elvergődöm tán küszöbéig az áhitott földnek, / annak lakója elborzadva tekint harcra-tetovált bőrömrre, / s elföldeli sietősen emlékeket is”, – a *Töredék* „Legyen más-karán-figyelmeztetés”-ében. A sziklára véső, félelemben fogant bűnököt, vádakot, illúziókat oszlató költő mozdul ekkor is, aki a megnevezéssel tisztább képet ad *tovább*. – Kétség sem férhet hozzá, hogy itt nem poénról, nem retorikus fogásról van szó, nem is könnyen lelt megnyugvásról. Olyan belső törvény hajlítja a jövő-dimenzió felé a verseket, melyet világmépi-eszmei és esztétikai gyökerek táplálnak. A történelmi folyamatot szüntelen haladásában átélő és visszatükröző emberi-költői állását erősíti az a szocialista szemléleti alap, melyről pl. a *Szocialisták* feladatát, rendeltetését így jelöli meg: „... azért vagyunk, hogy rendet teremtsünk / magunkban és a világban”. Ami nyilvánvalóan nem szűkös pedantéria, hanem a lebirhatatlannak tűnő ellentmondások mélyáramaiban ható tendenciák érvényre juttatását jelenti, a „tiszta szenvedélyű” kigazolást a fenyegető atomizálódásból – kívül és belül az emberen. A feladatot esztétikai oldalról így fogalmazza: „A költő azért költő, hogy a diszharmoniót is harmonikusan mondja ki.” A kettő szervesen összetartozik. A rend és harmónia azonban nem adja könnyen megoldásait. A sűrűlő törekvések, gáncs és akarás, lendület és józan fontolás szövevényéből gyakran nem lehet a türelmetlen túláltalánosítás veszélye nélkül érvényes ítéletet kimenteni. A töredékes, a befejezetlen teljesnek mutatása pedig nem fér össze Benjámin kemény őszinteségével, könyörtelen mércéjével. A rend, a teljesség-igény kategórikus imperativusza mégis kiküzdí a versekben azt a kivételes helyzetet, ahová „csalás nélkül”, hitelesen behozható a „megszelidült ivadék”, az „áhitott föld” állapot, reménye, lehetősége – a bekövetkezők elővételezésével. Az elmúlt évek kevés verse közt a *Két nyelven* különösen tisztán valósítja meg ezt a képletet, ugyanakkor az utóbbi idők magány-versei közé is tartozik. Önirónikus felhangokkal ütközteti meg a múlt könnyenfelejtett áldozatainak ügyét képviselő donquijotizmusát és „egy lélekkel élni”-akarását. Egyfelől az erkölcsi hűség és tanúságvállalás nyűgözi, másfelől a közösség életében teljes lélekkel résztvevés gyönyöre vonzza; némi ke-

serű kétellyel figyeli ezt a kétnyelvűséget. Kinzó skizofréniáját az oldja fel, hogy a vágyott, hívott harmónia állapota nem marad távoli lehetőség – megjelenik: a közösségben élő, hasznos ember képében, kinek „száján csöndes mosoly és hangos ének, / feje fölött a fák zöld zászlai”. A kép nem illúziórikus, de nem is jelenlévő realitás. Visszhangos és sugaras, mint a tavaszi ég, mely előtt fák zöld koronái úsznak. Az elérhető végtelen lobban fel itt, visszamenőleg oldva-enyhítve a lélek még nem oldható kettősségeit, és érzékletesen hívja a megoldást.

Számos értő kritikus megállapította már Benjámin László költészetéről, hogy a lélek és a társadalmi helyzet drámai szituációiból táplálkozik közel húsz éve. Az a hatalmas dialógus, amit korával folytat – a szocializmus múltjával-jelenével, eszméivel és gyakorlatával – meg önmagával egy permanens erkölcsi számvetésben, ami közéleti költő-voltát egyre újra a felelősség és emberség szocialista hitelű mérceje alá állítja, – ez a költészet-méretű *kor- és önelemző párbeszéd* a valóság ellentmondásainak partjai között hullámozik. Morális és politikai alternatívák feszültségeiben világítja át a különféle élethelyzeteket, veti latra korát és önmagát. Egyértelmű hovatartozását nem kérdésessé, de megszenvedett állásponttá mélyítő kettős kötöttsége – amiről pl. gyönyörű Dante-allegóriájában vall – magyarázza konfliktusainak állandósulását.

„Elátkozni és hinni benne –
gyöngéden és könnyörtelen.
Mert úgy kell szeretni Firenzét:
elátkozni azt, amiben vét,
és hinni, amivé lehet még,
s küszködni, hogy azzá legyen.”

(Politikai költők)

Pándi Pál írta néhány éve előző kötete után: „Ő, aki a legdrámaiban, a legkíméletlenebbül utasította el a szocializmusba feszkelődött embertelenséget, vállalja a legtöbbet verseiben a múltból. Ő, aki . . . lelkeket és vitákat is kavarázó indulattal ítél költeményeiben eszméink megtiprásáról, költőként emelte magasra vérző zászlóinkat. A tagadásnak és a vállalásnak ebben a drámai költészetében tükröződik líraileg a legteljesebben az elmúlt húsz év igazi arculata.” Ebben a magvas, találó értékelésben szó szerint is lényeg szerint is e költészetnek a konfrontációk tüzeiben kiküzdött teljessége hangsúlyozódik. Kiss Ferenc tanulmánya a 60-as évek közepén (Művek közléről c. kötetében jelent meg legutóbb) rendre drámai kategóriákkal jellemzi Benjámin Ötödik évszak c. kötetének verseit, melyeknek „struktúráját is az ellentétek feleselése méri ki”. – De hol jut el ez a „drámai költészet”, ez az ellentmondásokban felvázolt „lélekrajz és kordokumentum” a katarzishoz, ahhoz az elvi helyzethez, mely az ellentétek képeivel egyidőben elővételezi a szintézis lehetőségét, ami nélkül eszmeileg és esztétikailag is innen maradna a „legteljesebben” tükröző minőség? *A Vérző zászlók alatt* költőjének szavával – ott, ahol

„. az a harc, az a végső,
fölvad a mostani s új sziveken,
s az áldozatok test-halma fölé nő
virágaival az örök szerelem”

A szocialista jövő víziójában, olykor az ehhez közelítő kilátásokban, de mindenképpen a folyamat-folytonosság megérzékeltségében. A valóságformáló szenvedély, az önvívó felelősség keresi a kort átfogó, a részletharcokat új minőségbe emelő szintézist, s ha a jelen alternatívái ezt nem kínálják, vagy ő nem tudja tőlük elfogadni – az *ezután*-ba helyezi, de ezzel a vers rendszerében mégiscsak megteremti a teljesség varázslatát. Nem valami szimpla remény szintjén, hanem az *objektív történelmi szükségszerűség megidézésével*, ami a versek csúcán mint kitartott záróhang a történelem tágasságában ver visszhangot.

*

Nagyon sok esetben persze a morális-közéleti konfliktusokat, ügyeket a költő nem röpteti fel ebbe a perspektívába, gyakran egy személyesebb, elvileg valamivel szűkösebb keretben szemléli erkölcsi rendjének arkhimédeszi sarkpontjáról. Nincs azonban másról szó, mint hogy ilyenkor nem közvetlenül fonódik a történelmi időbe, hanem erkölcsi állásának társadalmi-történelmi tartalmai révén. Pl. akárhányszor innen kapcsolódik az ismert távlatossághoz, vagy – az utóbbi években – a múltakért való tanúságtételhez.

Már a *Köznapi dolgok igézete* idején (1955) megeljük a kínzó élményt, amit a közösségi költő a társadalmi folyamattal való egységének megromlása folytán átél: szándékai eltorzulnak az objektív világban, megszűnik szinkronitása a napi gyakorlattal, szükségképpen *magányban* érzi magát. Lelki egészsége nyomban keresi a progresszív belső mozdulatot, amivel a magány lélekpusztító, valóságkapcsolatokat sorvasztó hatása ellen védekezhetik. A „köznapi dolgok”-at, a természeti és emberi világ „megannyi bújat-mézét” kívánta akkor szembe szegezni az elszigetelő, keserű magánnyal és – *önmagával való belső békéjét, azonosságát*. „... Ha mennem illik egykor, / ... / ... ne menjek úgy, hogy lelkeimmel haragban.” A köznapi részletek megéneklése elmaradt, de a *személyi integritás megőrzése* az az arkhimédeszi pont és program, mely a magány állandósuló – s úgy tűnik: súlyosodó – közegében a valósággal való kapcsolatait szervezi, rendezzi. – Keserű-keményen, akár a „dermesztő önfegyelméd” fogságára vető parancs hangzott el tíz éve a József Attila-i illúzióval terhes: „légy tenmagad!” (*Nem adhatsz többet*). A versben közösségi kudarcok ellentételeképpen

„Akárhogy hizelegnek, akárhogy követelnek,
ne ítélkezz fölöttük, ne kérj tőlük kegyelmet”.

de nem lenne helyes csak elzárkózásként értenünk. Benne van ugyanis az a helyes felismerés is, hogy „nem adhatsz többet” a közösségnek sem, mint azzal, ha „a páholyban, a porban az vagy, ami belül”. Az egyén társadalmi értéksége szempontjából alapvetően fontos az önmagával való azonosság, a személyiség fel nem adása, a kapott és vállalt sors betöltése. A történelmi folyamatot föl vállaló, aktívan megélő ember nem is létezhet másként. Ebben áll ennek az erkölcsi álláspontnak a társadalmi fontossága, ezért is tud általa olykor konfliktusok örvényében is hiteles megoldást találni a költő. Legfőképpen mikor összefonja világnézeti-politikai helytállásával, ennek részévé teszi. A művészetének egyik csúcspontját jelentő *Vérző zászlók alatt*-ban pl. „ez az élet” az, amit minden kinjával, csalatkozásával vállal újra – „Mégis így egész ez az élet /, újra ezt kezdeném” – az önmagához való hűség miatt éppen annyira („a maga szótlan esküje köt”-i), mint eszméihez való hűsége okán („Vagy fény az mégis, a lélek igazi napja?”). Ezért

„– sebesült hiteit, kinját se tagadva
fölméri megint az utat, nekivág ...

Követi fiával a vérző
zászlókat a sirokon át, a gyűlöleten,
amíg az a harc, az a végső ...”

és innen a vers a jövőbe látomásába emelkedik, ahogy korábban idéztük. A feloldásnak ez a kettős, vagy többszörös hulláma feltétlenül részes a vers kivételes erejében. A *Magasból* végzett számvetés erkölcsi fölemelkedése hasonló: múltját fölmerve és vállalva néz a jövőbe, de „a történet nincs befejezve –”, „Véres-sáros köpenyében” is hatni, tanítani akar,

„hogy ember amíg akad egyetlenegy akár
szavamra hallgató, segítsem
álságok nélkül, egy lélekkel élni.”

A múltért való helytállás és a jövőre tekintés után következik az „egy lélekkel élni” programja, nem a szükös elzárkózás szinonimájaként, hanem mint a teljes, harmonikus egész-élet feltétele. A történelem idejét élni aligha lehet másként.

Közben „az egy lélekkel élni” Benjámin történelmi helytállásának azzal a mozzanattal is szoros egységbe kerül, amit a múltakért való tanúságvállalásnak nevezünk. Már a *Nyílt szó, lődetlen arc* körül megerősödik Benjáminnál a múlt harcaiért, a szocialista átalakulás elvitathatatlan értékeiért való helytállás magatartása, s a belső béke, azonosság adja erkölcsi magvát. Korával folytatott párbeszéde kb. 67–68 óta a könnyen felejtő utódokat, továbbélőket figyelmeztető, és a maguk pillanataiba kábult perc-emberkéket elutasító bibliás igékkel telik meg. Perel a „*csuda dolgok tevői*”-nek igazáért, tanúskodik örökségükért. Ebből a helyzetből pattan *A határozatokra ki emlékszik ma már?* Elhatárolódás ez a vers „az időszámítást születésükkel kezdő háborodottak”-tól, „a tiszta kezű sterilek”-től, de a „nagyképű kapitányok”-ká, „elhízott-lelkű sunyi kalmárok”-ká züllött hajdani társaktól is, egyben a múlt „lelkének” vállalása. Tudja, hogy a léhák és önzők szemében „fura oszlopszent”, vagy – mint másutt rajzolja torzképét – legendás idők kopott Hary Jánosa a „világ végén”, de ez a pozíció történelmileg és erkölcsileg egyaránt az övé, innen kell vállalnia az értékek védelmét. Ebben a szituációban azonban különös erővel van jelen a magány. Azokban a versekben, melyek a *Sziklarajzok*-kötet végén, az utóbbi évekből állnak, a magány-szituáció szinte abszolúttá válik, s egyidejűleg a költőnek ellenében folytatott harca önmaga egy-ségének megőrzéséért.

A szocialista múlt értékeinek őrzése szolgálatában áll most is, és ahogy áthullámanak versein az értékek és könnyelmű felejtés, forradalmi erkölcs és kaparintó önzés, önfeláldozó szolgálat és rideg közöny feszültségei, kiáll a „förtelmes magyar provincia” támadásai, a forradalom nagy, közös talentumát apró, saját-zseb-szocializmusokra váltani akarókkal szemben. Ebben a nagyszerű bajvívásban azonban – úgy tűnik – belső egysége közvetlen veszélybe kerül, mint eddig még soha. *Az Obsitosok* irónikus helyzetrajza – akik élnek „Bezárkózva, nem önzésbe, közönybe, / de az önzés, de a közöny elől –”, „Összebújva olykor, tereferélve / a nyugdíjba küldött forradalomról –” – tragikusan személyessé mélyül a *Két nyelven*-ben. Úgy érzi: ragaszkodása a múltakért való tanúsághoz önnön egységét tépi szét, „sok darabra tört” arca új egységéért a közösség felé nyúlik ki, de csak a megoldás irányát tudja, el még nem éri. A távlatosság itt mégis feloldja a helyzet feszültségét, ám a környező versekben magánya szinte hermetikusan bezárul. Az önmagával való azonosság, a belső egység talarjáról akárhányszor felhasította a magány burkát, most nem elég éles a fegyver ahhoz, hogy a világban való rend-tevés expanziójához juttassa. Megjelenik a magány apokaliptikus víziója: „Úszó jégtáblán élek” – a kép jeges késsel metszi tudatunkba a történelmiből kozmikussá nőtt magány fokozhatatlanságát. De ez sem fegyverletétel, a kapcsolatkeresés és magamegtartás erőfeszítései ebben a dermesztő állapotban is működnek:

..... érzékelem (.....)
..... az áramlást tér és idő ismeretlen mélyeiből,
ahogyan összeköt a forró csillagokkal s a külön-külön
jégtáblákon hányódó emberekkel.

És néha fennhangon kezdek beszélni,
és irok is néha a jégre jéggel
nem olvasásra, nem meghallgatásra,
csak hogy a szavakat el ne felejtsem.”

(*Jégtáblák*)

Az emberség megtartásának gyönyörű jelene ez, de a jégre írt emlékezet-gyakorlat ugyanakkor gúnyos-kegyetlen parafrázisa a sziklarajzoknak: elolvad olvasatlanul, kihullik az időből. Az öngyötrő látomás után ismét a „jégtábláról jégtáblára ugorva” élők közösségét keresi – *Két megálló között*, élet és halál mezsgyéjén – hivatkozik

a „fiatal-szívű” múltra: azt kellene „utólérni még”, hogy elkerüljük „az öregek / hozzáférhetetlen magányá”-t. A fájdalmas küzdelem körül azonban valahogy megritkul a történelmi levegő. Permanens magánya, amiből annyiszor kitért, hogy a társadalmi-történelmi küzdőtereken hódítson érvényes igazságokat, most beszorítja egy sors szögletébe, ahol még mindig megveti a lábát önmaga békéjéért harcolva, de perspektivikus tágasság nincs körülé. „A teljesítsd magad” magatartásban most nem érezzük az „elkezdem újra” folytatás-mozzanatát. Erkölcsi állása, humánus tisztasága elvezeti bizonyos oldódáshoz, ám a rideg sorokba tördelt, csöndes szentenciák nem visszhangoznak múlt és jövő között, bár – megtartó ígék. Elszigetelődés, kiszorulás ellen mondott varázsígek, bennük a teljes élet igényének fenntartása, de a jelenlevő veszély tudata is:

„Emlékeidet lapozva ne bujj meg falaid közt,
a munka ne hulljon ki kezedből:

Nincs más esélyed,
hogy amíg vannak nappalaid és éjszakáid,
együtt tudj élni magaddal . . .”

(*Nap nap után*)

Az utolsó két-három vers tragikussá záruló helyzete természetesen semmit nem von vissza e költészet több évtizedének karaktervonásaiból, ezekről a *Sziklarajzok* egésze tanúskodik.

*

A *történelmiségnek* a személyességen keresztül vezetett és esztétikai tényekben kifejezett forró *jelenléte* megkülönböztető sajátága ennek a lírának. Költője úgy veszi magára a történelmi sorsot, mint a sajátját, minden redőjét – lényege szerint – megörökíti. „ . . . köpenyként rám terítette sorsát / a pihenő sereg . . .” Bizonyos, hogy ez az egyik – ha nem a – legfontosabb tényező abban a hatásrendszerben, amivel a korszakokat átfogó rend törvényeit harcok és vívódások konklúzióiban közvetíti.

Nem most tudtuk meg, hogy Benjámin László műve irodalmunk *nagy lírai vonulatába* tartozik. Évekkel ezelőtt írta Kiss Ferenc, hogy „az ember gazdagabb, a szocializmus emberibb és tisztább lett e versek által.” Arra való, amire költőjük szánta őket: hogy történelmi idők őrei legyenek az időben.

Simon Zoltán:

BENJÁMIN LÁSZLÓ

Simon Zoltán könyve rögtön az elején jelzi Benjámin értékelésének kulcskérdését: milyennek érzi a költő önmaga viszonyát osztályához, mikor érzi harmonikusnak illetve diszharmonikusnak a nehezen vállalt közéleti költő-szerep és az alulról jövő társadalmi „megrendelés” közti kapcsolatot. Ugyanis Benjámin László e sajátos viszony valóságos vagy vélt módosulásainak formájában fogja fel nemcsak az őt körülvevő szűkebb, hanem a tágabb világot is.

Simon Zoltán eszmei fejlődésrajz és gondos elemzések sorában azt követi végig, hogyan válik a munkásírók csoportjának kez-

dettől legtehetségesebb és legnagyobb formakultúrával rendelkező tagjából nemcsak osztályharcos, hanem egyetemes nemzeti költő.

Simon Zoltán kismonográfiája gondos, pontos, arányos munka, amely jól egyesíti a tudományos szempontból hiteles pályakép és az ismeretterjesztés igényeit is kielégítő közérthetőség, világosság kívánalmait. Közben nem kerüli meg a korszak irodalomtörténeti vagy történeti szempontból is kényes kérdéseit. S jó, hogy nem kerüli meg, hiszen egy-egy korszak megértéséhez az írópályák konkrét elemzése, feltárása is fontos adalékokat nyújthat. Nemcsak az egészről lehet megérteni a részt, hanem a részek elemzésével is árnyalhatjuk a képet. Éppen ez utóbbi miatt kívánatos, hogy a könyv elméleti megállapításainak némelyikével vitatkozzunk. Ugyanis a

konkrét elemzések során a könyv vitathatatlanabb megállapításokat tesz, mint némi – elsősorban líraelméleti – kiindulópontjával, illetve kijelentésével.

Az egyik hiányérzet a költő helyének kijelölésekor jelentkezik. Pontosabban, a költő jelentőségének „bemérésekor”. Simon Zoltán helyesen állapítja meg, hogy ez a mélyen etikus költészet éppen azáltal juthatott a nagy nemzeti költészet szintjéig, hogy közben mélyen átélte a magyar történelem elmúlt harminc évének, a szocializmus korántsem egyenes vonalú fejlődésének emberi ellentmondásait. Ahogy a szerző írja: „A magyar munkásmozgalom egyik legnagyobb krízisét Benjámín az etika síkján élte át és fogalmazta meg . . .” Csakhogy ez a krízis egyben a nemzetközi munkásmozgalom egy válságos periódusát is jelezte. Olyan történelmi pillanatról van szó, amikor van mit mondanunk a nagyvilágnak is, tehát Benjámín erkölcsileg hiteles, kathartikus hatású, művészileg teljes költészete ezáltal nőhet túl jelentőségében a nemzeti határokon. Benjámín (és Déry) ilyen jelentőségére először talán Lukács György hívta fel a figyelmet egy interjúban. Igaz, Simon Zoltán is megemlíti az értékelés e korántsem jelentéktelen kérdését, de nem eléggé hangsúlyosan.

Már líraelméleti problémát is érint az, ahogyan Simon Zoltán e költészet egyetemességét megközelíti. „A teljes világ birtokbavétele – igaz – nem sikerült Benjáminnak, de mindig élt benne az igény, hogy a „köznapi dolgok ígézetét is elmondja” – írja a szerző. Csakhogy egy költészetet a tematikai gazdagság önmagában még nem minősít. Az egytémájú költészet is lehet egyetemes, klasszikus érvényű, ha e téma elmélyítésével a világ teljességét tudja érzékeltetni. Lukács György írja: „az élet egész igazsága nem fér be soha egy költeménybe”. S ha ezt a logikát folytatjuk, akkor ki kell mondani, hogy a tematika leltári teljessége sem fér bele egy költészetbe.

Bár Simon Zoltán is jelzi, hogy könyvének nem feladata a lírai realizmus megnyugtató kifejtése, s bevallja, hogy „tisztá és lezárt teóriával” nem is rendelkezik, a kérdésről közreadott magyarázatai mellett mégis érdemes elidőzni, mert a kötet hangsúlyos, befejező részében kaptak helyet, másrészt a kérdés, lezáratlansága miatt is, egyike a legfontosabbaknak.

Simon Zoltán a lírai realizmust stílus kategóriának tartja, amelyet „az erős gondolatiság, világos, logikai felépítésű szerkezet; a homályos – az irracionálizmus irányában nyitott – költői eszközök, különösen a „frissen teremtett” metaforák, a bonyolult szimbólumok kerülése, a nyelv minimális stilizálása, a köznapihoz való közelítése” jellemez.

Csakhogy a lírai realizmus azonosítása a realisztikus stílussal, számos feloldhatatlan ellentmondás forrása lesz. Simon Zoltán elárulja, miért e felfogást fogadja el – ugyanis ha a lírai realizmust a valóságűséggel azonosítjuk, akkor „minden igaz élményt kifejező versről elmondhatjuk: lírai realista”. Csakhogy emögött az rejtőzik, hogy Simon Zoltán azonosítja a lírai realizmust és a lírai visszatükrözést általában. Ha ugyanis elfogadjuk a lírai realizmust stílus kategóriaként, nem tudunk mit kezdeni olyan költőkkel, akiket a lírai realizmushoz kell sorolni, de nem realisztikus stílus élményt követnek. S hogy erre klasszikus példák hozhatók fel, arra éppen a közel múltban megjelent olyan monográfiák is figyelmeztetnek, mint Király István Ady-könyve.

Mindezek az elméleti problémák nem jelentik azt, hogy Simon Zoltán munkája ne tűnne ki az első monográfiák közül biztonságával, elemzéseinek finomságával, tárgyi lagosságával.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Kovács Sándor Iván:

VÁCI MIHÁLY

Kovács Sándor Iván még az életmű lezárása előtt készült pályaképet rajzolni Váci Mihályról. Az utószóban elmondja, hogy a tanulmányának több mint fele elkészült már, amikor Hanoi-ból a költő halálhírért hozták a távirógépek. A döbbenetes hír – írja – önvizsgálatra és gyorsabb munkára sarkallta. Nehezítette és könnyítette egyben a tanulmányíró munkáját. Nehezítette azzal, hogy most már lezárt egészről kellett írnia, megállapításaiban az értékelés más színezetet nyert, a tovább-nem-folytathatóság aspektusa lett meghatározó. Könnyítette vi-

szont az életművön belüli viszonyítás lehetőségét. Mindez a pályaképpel szembeni követelményeket is megnövelte. A szerző érezte ezt, azért mondja, hogy tanulmánya „kezdő lépés csupán”. A kiadó céljai és a szerző szándéka úgy találkozott, hogy törekedett koncentráltabbá, áttekinthetővé és egységessé tenni munkáját.

A szerző szándéka, hogy könnyen kezelhető kismonográfiát írjon, maradék nélkül megvalósult. A pályakezdéstől a halál bekövetkeztéig csak azt kutatja minden alkotásban, ami az életmű egésze szempontjából számba vehető, pozitív és negatív vonatkozásban egyaránt. Ezért értékel mindig köteteket, s viszonyítja egymáshoz oeuvre-n belüli szerepüket, szerkesztési technikájukat. A köteteken belül pedig a motívumok alakváltozásait, újrafogalmazásait veszi sorra. A tanulmányíró módszere az volt, hogy a pályacsúcsot – a *Mindenütt otthon* kötetet és a nagy verseket – tekintette viszonyítási alapnak. Így értékelő munkája egyértelműbbé vált, mert az egymáshoz mért kötetekből és versekből hamar kitűnt, mi az új, előbbre vivő, s mi a variáns csupán. A *Nincsen számodra hely!* c. elbeszélő költemény előrelendítő szerepét mindenekelőtt abban látja, hogy az első kötet szelíd szegénységélményével szemben itt a mondandó szociális tartalommal és politikai tudatossággal telítődött. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy az elbeszélő költeményben nincs összhang az epikai és lírai jelleg között, s ezt az ellentmondást oldja majd a költő *A lámpagyújtás ihlete* című emlékező versében. A kiragadott példa is mutatja, hogy Kovács Sándor Iván a költői pálya egészére figyel, nem enged a részlet-elemzés csábító lehetőségének. A tanulmánynak – célját tekintve – ez erénye. Csupán a *Kelet felől* című verset értelmezimagyarázza részletesebben a szerző. „A *Kelet felől* – írja – Váci Mihály költészetének legmaradandóbb teljesítményei közé tartozik. Nemzeti és egyetemes vetületbe fogott szintézise minden eddigi motívumnak: egy táj és egy osztály követének szűk szerepköréből Váci e verssel a haza és a nemzet költőjévé lép elő, s azért mondhat „értelmes éneket a hazára találásról”, mert szülőföld-értelmezése végleg meghaladta a lokális számbavételt: történelmi távlatosságú lett”. (63. o.) A több mint tíz oldalnyi vers-

elemzés leglényegesebb megállapítása, hogy Vácinál – ahogy József Attilánál – nem Kelet és Nyugat dilemmája érdekes, hanem a nemzeti és társadalmi kérdések összekapcsolása. Így kötődik Váci egyszerre évezredek hagyományhoz, s mond versével újat is. A *Kelet felől* értelmezése egyben azt is reprezentálja, hogy a tanulmányíró a közéleti verseket tartja – teljes joggal – Váci legnagyobb eredményeinek. Közismert, hogy Váci mennyire igényelte művészetének visszajelzéseit. „Vitatkozások velünk – szólt az olvasókhöz egyik írásában –, irjatok dühös levelet, vagy azonnal hívjatok telefonon”. A közéletiség mellett Kovács Sándor Iván értékeli a líra többi rétegét is, a táj, a szerelem, az utazás élményéből eredő verseket.

Meghatározó azonban a közéletiség. Eköré fonja a többi szálat, s teszi így egységessé a kismonográfiát. A pályakezdésnél erről a származás determinálta indítatásról rajzol képet a szerző, s könyvének lezárásaként is azt hangsúlyozza, hogy Váci osztálya, népe, és az emberiség előbbrejutásának ügyéért író költő volt. Erre a gondolatszárra fűzi a lírai motívumokat, s ennek alapján (meg a kifejező eszközök szempontjából) viszonyítja Váci költészetét elődökhöz, kortársakhoz. Ezek a viszonyítások meggyőzően bizonyítják, hogy Váci asszimilálta mindazt, ami az elődök és kortársak művészetéből programjába illett. Illyéstől, József Attilától, Bartóktól, Petőfitől tanulta és vállalta a *népiség* programját. Ahogy a költő leírta, újfajta népiségét, amelyik a tömegek problémáit fogalmazza meg, és amelyik internacionalista abból következően, hogy a világ valamennyi proletárjának és szegényének gondját magára vállalja. Helyesen állapítja meg a tanulmány, hogy ehhez a programhoz keresett támogatást, s talált művészi példát elődök és kortársak alkotásaiban.

Végül is: Kovács Sándor Iván kismonográfiájában elérte a célt, amit kitűzött; értékelő és a további részletekbe menő értékeléshez szempontokat adó pályaképet rajzolt Váci Mihályról. Könyvét haszonnal forgathatják kutatók, irodalomtanárok, érdeklődő olvasók egyaránt. (*Akadémiai Kiadó, 1972.*)

LACZKÓ ANDRÁS

ERDŐNTŰLI TÁJ

Idestova tíz éve közölte a *Jelenkor* Bisztray Ádám első versét. A *Medárd* üde nyelvi fordulatai, erotikus utalásokkal átszótt természeti képei a zavartalan klasszicitás, az időtlen bukolika hangulatát ébresztették, s ez a költői bemutatkozás olyan frissnek, jellegzetesnek bizonyult, hogy a kritikusok máig sem tudják kivonni magukat hatása alól: idézik, méltatják, mi több, idilli természetselemlétét, harmóniáját és bizakodását a költő későbbi műveiben is rendre fölfedezni vélik. Pedig elég föllapozni a *Horoszkóp* vagy az *Erdőntúli táj* című verseket, s egy zaklatottabb, tragikus élményekkel küszködő „másik” Bisztray vonásai tűnnek elő: „savas kételyről” panaszkodik, egész sorsát kevésnek érzi, és szorongva, irányt nem tudó pásztorként áll nyája elé; megtagadta és átokkal sújtotta „keselyű anyja”, az erdőntúli táj, örök reménytelenségre kárhoztatva fiúi érzelmeit... Az élményvilágnak ez az összetettsége, a derűs órák fenyegetettsége – amint erről a *Rétegek* című tömör realista allegória is tanúskodik – Bisztray számára tudatos költői felismerés: „A rétegek zöld üvege / kagylót mutat és acélsisakot, / de fölöttük pillangó jár legfölül, / és vibrál, mint röntgenképen / fényhálós tüdő.”

Költészetét aligha lehet megérteni az erdélyi származás, a Székelyudvarhelyen, nagyanyjánál töltött paradicsomi gyermekkor lelki és világképi hatásának számbavétele nélkül. Ahol az apollói harmóniát juttatja szóhoz, ahol a természet, a közösség és család, a munka, a játék, a szerelem csorbítatlan értékeit idézi föl, valamiképpen mindig visszautal az „ösképre”, az erdélyi városka és benne a nagycsalád élményére, vagy későbbi életének azokra a mozzanataira, amelyek folytatták, variálták, megerősítették a gyermekévek efféle tapasztalatait. Ezt az élménykört foglalja össze az *Aranykása* című hosszabb vers, a zárt teljesség és összhang, a poézissel átjárt kisvilág dicsérete; s ide kapcsolódik – a modernebb technika jelenlétére és más színhelyre, táji környezetre való utalásai ellenére – a *Hétköznapiok* stilizált költőisége,

a mezőgazdasági munka prózai képeit megsejítő nyelvi színpompája is.

Az édeni boldogságra minden mitológiában kiüzetés következik; a Paradicsomot el kell veszteni. Bisztray Erdély-élménye előbb a személyes életben, majd a költői szemléletben olyan polaritást kap, amely a békével szemben a háború, a közösséggel szemben az izoláció, a természeti életforma nyugodt ritmusával szemben a civilizációs hajszoltság és szorongás ellenpárját is felfedi. Költői motívummá válik maga a menekülés emléke is, amikor 1944-ben „érték a nyár vörös gyöngyei, / de szurony nőtt szelíd kerítésre”, s a kormába hullt kert kapujában „pallosa lángjától égett szénné az angyal” (*Kormába hullt a kert*). Megrendítő drámává, egy léthelyzet szenvedélyes és beható analizisévé állnak össze azok a versek, amelyekben Bisztray a talajukból kiszakadt, de belül mindvégig elvesztett világukhoz ragaszkodó egzisztenciák önmérsztő vergődését ábrázolja. Tárgyilagos szomorúsággal állítja elének az újonnan megtelepedett jövevényt, akihez rokonokbarátok helyett csak a hideg meg a játszadó gyerekek „cérnavékony, szélre bizott hangja” verődik be a sötétedő szobába (*Még idegen volt*). Megindító szavakkal szól a honvágy „tavaszi betegségéről”: „Mennél, / de toporogsz Hold kilincse, szülőföld kapuja előtt. / Nem nyílik ez a másik zár, / és nem hív többé senki. / Visszanyeled fölbukó szavaidat” (*Elszakadás*). S milyen keserűek a visszatérés meglepetései, amikor az utcahosszat zörgető elszármazottat rozsdás kilincsek, állig szögelt lécek fogadják a pusztulás sivár jeleiként (*Visszatérés*), vagy épp ellenkezőleg, a váratlan érkezőnek szóló tüntetően udvarias gesztus, az ágyhúzás suhogása döbbsenti rá, hogy „se házam itt, se otthonom többé” (*Otthon*). Az anteuszi csoda visszájára fordul, az anyaföld nem ismeri meg szülőttét. Ez a csalódás a forrása az olyan mélységes kétségbeesést tükröző, panaszos kiáltással erősödő lírai monológoknak, mint az *Erdőntúli táj* meg az *Élő és holt csapatban*. Mindkettő a vajúdás-szülés-születés képzetében ragadja meg az anyaföldhöz fűződő kapcsolatot, s ha az előbbiben megdőbbsent az anyáatok motívuma s az általa sem kioltható fiúi szeretet vallomása, az utóbbiban még pokolibb kínok bugyrába pillanthatunk be. Saját létezését vonja itt kétségbe a költő, paradox komor logikával bizonyítva be

életéről és sorsáról, hogy a holtakénál is értékteleenebb, beteljesületlenebb: „Lássad, ők mind szabadultak, / lámpád forró cilindert / glóriával, koromban körülvették, / de engem nem hagyta meg születni, / medencébe visszavetve / kivesző nyelven küldtél kiáltozni. / Mint álomban sikoltó gyermek, / vergődtem a buborékban, / saját fulladásom túlélve, / láncfű virágjánál fehérebben.”

Folytathatnánk a sort, hiszen a kiszakadás-visszavágyódás tragikus élményköréhez tartozó Bisztray-versek több más, emberileg és költőileg egyaránt fontos üzenetet is tartalmaznak. Elég az erdélyi magyarság végletek közt hánykódó életérzéseiről tudósító frappáns *Találkozásra*, vagy az áttelepültek görcsös összetartását, lassanként anakronizmusba és szerepjátszásba váltó székelykedését értő részvétellel elemző *Vadrózsa ágán* című versre emlékeztetni. De Bisztray számára mégsem ez a végső stádium; a bomlás és idegenség tragikumát átélve annál eltökéltebben fordul az újbóli meggyökerezésnek, az új közösség megkeresésének megteremtésének lehetőségei felé. Mintha földijével – hisz Farkaslaka Székelyudvarhely közvetlen szomszédságában fekszik –, Tamási Áronnal együtt vallaná az elidegenedés korában oly naivnak látszó programot: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” A ráción túli bizakodás, az elpusztíthatatlan életakarát jegyében hiszi sok-sok kudarc után is, hogy eszményei megvalósulhatnak. Ez a tapasztalatokkal dacoló „mégis” fogalmazódik meg például szép önarckép-verse, a *Naptár* metaforáiban: „Ahová jutni akartam, sose érkeztem, / mégis átsegít lakatolt szíven, lándzsás kerítésen / juharfák pillangós magja, zöld repülő.” A „bonyolult magány” ellenszeréül Bisztray a gyermekkori csapatosdi „ösi, őszinte zamatát” akarja fölleveníteni, a telepések reménykedésével áhit legalább egy szigetet, „ami növekedni kényszerül, / ha meddón marad a többi rész”. A *Somogy* című költemény a talpalatnyi földön megkísérelt új honalapítás lírai krónikája mögé a zürzavaros és közömbös külvilág háttérét is fölrajzolja. A versben újra meg újra megütközik a rideg érdektelenség és a költőnek a világot humanizálni, a tájat hazává változtatni kívánó erőfeszítése. Az „Országban kisebb haza...” kezdetű dikcióban csupa sürgető imperatívusz sorjázik, jelezve, hogy nem az elmúlt

életformák utáni nosztalgia szólal meg itt, hanem az emberibb jövő vágya.

A szemlélet összetettsége, az idilli, tragikus és küzdő magatartásformák tisztán különváló, majd váratlanul egybeolvadó síkjai Bisztray természetlíráját és szerelmi költészetét is meghatározzák. „A FESTŐ, habókos mesterünk / szenvedélyes palettán kever minket” – írja *Csontváryról*, s a jajcai vizesés, a mostari híd meg a híres libanoni cédrus élményét jellemezve saját ars poeticáját is megfogalmazza. Ő sem éri be a szilvafa vagy a „fecskék hangos korzója” pusztá leírásával; az élő vagy életelen természet formáinak szemlélete ürügyen önmagáról, emberi tartalmakról, érzelmi viszonyulásokról vall. A nagyfokú személyességet csaknem kizárólag tárgyias mozzanatok közvetítik ezekben a versekben: innen a feszültségük, sűrítettségük, jelentésüknek már-már a szimbolista lírára emlékeztető többsíkúsága. A *Szilvafa*, amely „Minden sebéit kiforja, / pedig szerszámnyelének gyöngye. / Halála után ellenségeit / borostyánkőben mutatja föl.” – ábrázolása egyúttal önarckép és egy magatartás általános érvényű példázata is. Ugyanígy a *Szentgyörgy* tavaszi tájképe, mint sajátosan emberi mozzanat, a Rossz, a „hét-torkú hörgés” fölötti győzelem mámorea lüktet át, szorosán kapcsolódva a világot elmentmondásaival: magasával és mélységével, szellőjével és sarával, tömjénnel és trágya-illattal *együtt* vállaló magatartáshoz. A vaszkosan reális földi látvány, a nyáj felhőként gomolyog „párálló hodályok fölé”, míg a magasság adományai – ellentétes irányú mozgással – lefelé szállnak. „Ritkuló permet a kolompok hangja, / s mintha gyűjténé völgyben a harang, / mozdulatlan kelyhében / estig tart a bongás. / Vasízü harmat hűvöslik a gyapjas, új fűvön.” Az efféle, töménynek nevezhető stiláris szépségre a zavartalan természetélvezet verseiből (például a *Medárdból*, a *Töröksípon* címűből) épp úgy idézhetnénk még példákat, mint a feszülten drámai *Fühegyű nyilakból* vagy a természetnek (s persze az embernek) a „vékonybőrű békesség” alatti nyughatatlan készülődését, mocorgását pontos képekkel érzékeltető *Visegrádból*.

A tájversek szenzualizmusának a szerelmi lírában az érzékiség mozzanata felel meg. Itt sem csak a tárgyi motívumról van szó; gyakran a költői képek egész rendszere, maga a nyelvi anyag sugallja a férfit és

nőt összekötő áramok elemi erejét. „Indult épp az eső, / a szerelem szikrával ütött, / és feszült köztünk fényes iver / hegyeknél magasabb.” (*Salaktekete hajnalon*). Ez az egészséges erotika a gyermekek utáni vágyat és az utódok szép jövőjének perspektíváját is magába foglalja. A megteremthető közösség egyik változata, a családi sejt gondolata és törekvése dereng föl Bisztray költészetében. E verseit ott érezzük leginkább korszcrűnek, ahol szorongásokat, a tudat alá tessékelt, de mindannyiunkban élő rettegéseket mond ki. Az *Éjtéli repülőzúgás* lassító brácsahangja atavisztikus félelmet kelt a gyermekek fölött összeszenező szülőknél; képzeletükben átvillannak a mentés mozdulatai – „dobog a fölkapott cipő, / kabát csatolatlan szíja csattog, / és föltépett ajtónkon bevág a szél.” A háború átsuhanó árnyékán kívül köznapiabb, de nem kevésbé szorongató gond, az örökös elfoglaltság és időhiány miatt beálló „vízmélyi csönd” is fenyegeti a családi bensőséget. Nem közös élményünk-e, hogy szeretteinkkel csak éjszaka vagyunk együtt, „a minden napra rendelt halál” óráit osztjuk meg egymással, míg „a meder gömbölyű köveit, / lebegő, aranyos árnyakat / lassú gyűrűibe vonja az álom”?! (*Napok óta*).

A nemzeti sorskérdésekkel való lelkiismeretes szembenézés, a közösségi gondok drámái átélése, a családi érzés élő változatairól szóló híradás vagy épp a természethez fűződő szoros kapcsolat művészi konzekvenciáinak vállalása a manapság divatos irodalmi irányzatoktól független, tudatosan a régebbi hagyományokhoz kapcsolódó költőnek mutatja Bisztrayt. Lírája anyaga, a világképét kifejező költői nyelv is „századelejinél régebbi költőküldetés” vonzásáról árulkodik. Szókincsében és mondatfűzésében az erdélyi sajátosságok úgy oltódnak bele a magyar irodalmi nyelv „vadrózsatókéjébe”, ahogyan már Kriza János óhajtottá népköltési gyűjteménye előszavában. S erdélyi elődökön kívül Berzsenyi, Arany, a fiatal Illyés, Sinka neve is eszünkbe juthat, ha alakzatoktól, szóképektől, méltóságteljes verszenétől súlyos, olykor klasszikus elődökével vetekedő szép sorait olvassuk. De a múlt termékeny inspirációja csak felszereli és útnak indítja, ám nem tartja fogva Bisztrayt. Megvan benne az elszántság, hogy korunk életét s a harmonikusabb világrért való küzdelmet ellent-

mondásaival együtt vállalja, s ez a modernségnek a tradíció értékei felől való új, eredeti megközelítéséhez vezet. (*Magvető Kiadó, 1972*).

CSÜRÖS MIKLÓS

Döbrentei Kornél:

A SKORPIÓ JEGYÉBEN

„Helyezd elébem a lábad uram, / és tündökölnék majd a te utjaid.” (*A sztambuli cipőtényező*). Az értelmetlen alázat, az embertelen tartás ellen lázad Döbrentei Kornél költeményeivel. A Skorpió jegyében c. kötet erős színekkel, sokszor döbbenetes képekkel rajzolja meg egy élményekben gazdag, az élményeket átélni és érzékelni tudó, huszonhat éves ember küzdelmét vélt értékek ellen, valódi értékekért.

A fiatal költő hangja sokszínű, napjaink lírájának több elemét magába olvasztja, a kamaszos hetykeségtől: „Uramisten a melled ormóttan szegényház! Befogadsz-e / tejeskannáid közé rohadó ingben hercegi öcsköst!” (*Nagyasszonyom*), a bibliás-profétikus körmondatnyi versen keresztül (*Szemetes rigmusa*), a zsúfolt képanyagú költeményen át (*Fölszállnak a legyek*) a két-három soros gondolat-töredékig: „... Fölépítik katonáim, fölépítik / megrendült testemből katedrálisát / a csöndnek...” (*Katonáim*).

Verseit olvasva azonban rögtön szembejön egy sajátossága: mintha a barokk képzőművészet zaklatottságát és a barokk zene formai zártságát hordozná magában. Hogy gondolatvilágától nem idegen ez a művészi örökség, azt olyan versek témája is bizonyítja, mint a *Barokk mise* vagy a *Katedrális*. A kapcsolat lényege azonban nem ez. Kép és szerkezet adja a párhuzamot. A költő képei zsúfoltak, merészek. Mintha Nagy László és Rimbaud képi világa egyesülne itt új minőségben. Kulcsfogalma a virág, de Rimbaud-ról közvetlenebbül is vall (*Éhesek*), *Skizotrén napló* c. ciklusát pedig igazán érteni és értékelni az Egy évad a pokolban ismerete nélkül nem lehet. Képalkotására jellemző a következő ötsoros vers:

„Az orchideák szaga karcsú négernő
a parton,]
tékozló hónalját kitarja.
Döbbenet hallgat]
az orrom, gyönyörök lila harsonája.
Legendásan]
döglődik pulóverem, akár a hús
fényes himnuszai.]
Fölszállnak a legyek,
mint a könyörgés!’]
(Fölszállnak a legyek)

A zsúfolt, sokszor már túlzásúfolt képeket szigorú, zárt és következetes forma fogja egybe. Szigorú ez a forma minden esetben, annak ellenére, hogy nem valami hagyományos versépítkezést követ (*A virágzás után, Vallatás, Terra nova*). A fölhasznált költői eszközök között fontos helyet foglal el a parallelizmus. Alakzatai sajátos, sorokon és strófákon átívelő gondolatrítmust hoznak létre (*A kéz magánya, A lérti halála, Szomorú kőben*).

Kép és szerkezet ilyenforma egysége már feltétlenül mutatja az önálló hangú költőt. Pedig Döbrentei Kornél fő ereje nem is a formában van. Sajátos világszemlélete, az élet teljességének látása és vallása az, ami versei olvasóját leginkább megfogja. Nincs olyan egyéni téma, amelyben ne a jövő felé tekintő közösségi ember szólalna meg (*Eljátszott virulás, Kánon, Nagyasszonyom*), versei többsége pedig a szó legnemesebb értelmében politizál.

„Père-Lachaise! Elképedt mesterek
vörösben.]
Halál ábrándjai: csönd,
hamu, csönd.]
Bronzaktok a félelem talapzatán:
ágyucsövek!]
Fölfáznak a vér gyülekezetei
jéghideg oltárokon.]
A Kommunárdok Falán
megmutatkoznak a hatalom]
trágár szeretkezései lóporrajzolta
drasztikumban.”]
(A Kommunárdok Falánál)

A kötet kérdőjel, kérdőjele a jelennek a jövőből nézve, a kérdésekre adott válasz azonban elmarad, az utolsó, *Skizofrén napló* című ciklusban pedig az addig határozott, egyértelmű hang elbizonytalanodik (*Hollóhorizont*), a költő harci kedve el-eltűnik:

„Elcsüggeszti / vállaím irdatlan / megszületésem.” (*Kürtök katlanában*).

Döbrentei Kornél a közvetlenül a háború után született nemzedék költője. Kötetében e nemzedék hite és kételyei kapnak hangot. Vajon visszanyeri-e erejét, vállalja-e továbbra is az élet előtt való járást? Megtalálja-e a tagadás után az igenlést? Ezekre a kérdésekre előttünk levő költeményei még nem felelnek egyértelműen. (*Kozmosz Könyvek*, 1972.)

HORVÁTH TAMÁS

Taxner-Tóth Ernő:

DICKENS VILÁGA

Két Dickens van: az „Ódon ritkaságok boltja” és egyéb – sztereotip figurákkal teli, szentimentális és hatásvadászó – regények szerzője mellett van egy *másik* Dickens is, aki mély és rendkívül modern író... Ez a *másik* Dickens – az „Örökösök”, a „Kis Dorrit”, a „Szép remények” alkotója – Dosztojevskij méltó kortársa, Franz Kafka és William Faulkner elődje, szellemi őse. Az első Dickens mindmáig a sokkal népszerűbb, viszont a *másik* Dickens az összehasonlíthatatlanul nagyobb művész...

Taxner-Tóth Ernő könyve nagy alapossággal, finom műelemzések sorával, az író iránti szeretettel és nagybecsüléssel (ugyanakkor azonban a dickens-i életmű gyengeségeit, megalkuvásait sem elhallgatva...) vezeti be az olvasót a XIX. századi angol irodalom klasszikus mesterének világába.

A monográfia mindenekelőtt azt a társadalmi valóságot – a szabadversenyos kapitalizmus, az angol gyáripár, a brit gyarmatbirodalom, a szédületes ipari és közlekedési fellendülés virágkorát mutatja be, amely Dickens írói élményanyagát szolgáltatta. Hatalmas vagyonok létrejötte, káprázatos karrierok kibontakozása, csalárd pénzügyletek és hazardér grúndolások az egyik oldalon, – pauperizmus, adósok börtöne, emberhez nem méltó lakáskörülmények, brutális módszerekkel „nevelő” tanintézetek, kolduló gyermekek, 13–14 éves leánykák prostituálttá válása, a munkásmozga-

lom kezdetei a másik oldalon: ezt látta maga körül a fiatal és a férfi Dickens, s könyveiben – hol romantikus, hol realista, hol igényes, hol felszínes eszközökkel, hol humoros-ironikus, hol vádló, drámai hangnemben – ezt a világot jelenítette meg.

Dickens első három regényével („Pickwick klub”, „Twist Olivér”, „Nicholas Nickleby”) szerzte meg magának a közkedveltséget, a világhírt; e műveknek mindmáig roppant nagy az olvasótábora, bár az újabb angol irodalomkritika sok gyarlóságot mutat ki e „sikerkönyvek”-ben, amelyeknek oldalain hullámhegyek és hullámvölgyek, nagyszerű fejezetek és közhelyszerű jellemek, banális fordulatok változnak. Taxner-Tóth példás objektivitással hívja fel figyelmünket e művek időtálló és romlékony mozzanataira; megállapításai – amelyek némelykor egybevágnak, máskor polemizálnak a mai angol irodalomtörténészek és esztéták (A. O. J. Cockshut, Angus Wilson, Jack Lindsay, Graham Storey stb.) észrevételeivel – mindig árnyaltak, híjával vannak a tetszetős szimplifikálásnak, az egyoldalú felmagasztalásnak vagy az ingerült elmarasztalásnak.

A „Martin Chuzzlewit”, a „Dombey és fia” s a „Copperfield Dávid” analitikus ismertetése után az életmű csúcspontjait jelentő kései alkotásokra („Kis Dorrit”, „Szép remények” stb.) tér rá Taxner-Tóth; e könyvekben teljesedik ki Dickens szimbolizmusa (kedvelt jelképei az óceán, a hőmpolygó Temze és a félelmetes angol kód...); e regényeknek „az embernek a szabadságtól való megfosztása a fő kérdése.” Érettkori munkáiban az író a tömegmozgadások manipulálásának – a XX. században kiváltképpen aktuális – problémájára is rátapint (egyik szereplője ki is jelenti: „Ha a valódi célokat nyíltan megmondják, nincs tömegmozgalom...”); a polgári demokratikus rendszer, a polgári parlamentarizmus felett is éles bírálatot gyakorol... Dickensnek – sok nyugati irodalmár ezen a jogcímen tekinti őt Kafka közvetlen előfutárának – „fő élménye volt a törekeny emberi értékek és kapcsolatok összemorzsolódása az elidegenedett államszervezeti mechanizmus érzéketlen kerekei között...”

Igen érdekes, amit Taxner-Tóth Dickens autodidakta, selfmade-man voltáról ír; általában igen élvezetes jellemzést kapunk Dickensről, az emberről, aki szerette csa-

ládját (kivéve a feleségét...), a sportot, a nagy utazásokat, a nyilvánosság előtt való szereplést, a pénzt és a fiatal nőket, – aki mohó érdeklődéssel figyelte kora zajló-lüktető életét és friss tudományos elméleteit... (A darwinizmus alapítételét több mint tíz évvel Darwin főművének megjelentése előtt már ismerte!) Persze, szociális és politikai megnyilatkozásai korántsem voltak minden esetben haladóak: elitélte a chartistákat s általában az „erőszakos” forradalmi megmozdulásokat, az amerikai polgárháborúban inkább a déliekkel rokon-szenvezett, védelmére kelt egy kegyetlenkedő angol gyarmati kormányzónak, a társadalmi konfliktusok orvoslására pietista-utopikus megoldásokat javasolt.

Kétségtelen azonban, hogy – ha távedett is egyben-másban – „rokonszenve a szenvedőké, a gyengéké volt” (Harriet Martineau), s – íróról lévén szó, ez még lényegesebb... – megalkotott egy sor olyan művet és irodalmi hőst, amely Charles Dickens nevét a világirodalom legkiválóbb alkotóinak – Cervantesnek, Shakespeare-nek, Defoe-nak, Swiftnek, Lesage-nak, Balzac-nak, Turgenyevnek, Martin du Gardnak – oldalán fogja megőrizni.

Taxner-Tóth könyvét a komplex módszer alkalmazása jellemzi: egyaránt érvényesíti a történeti, a szociológiai, a biográfiai, az esztétikai és a stilisztikai nézőpontot. Kár azonban, hogy a hazai Dickens-irodalmat (kivéve Füst Milán, Sükösd Mihály, Szobotka Tibor és Bartos Tibor tanulmányait) alig ismerteti, pedig milyen szívesen olvastunk volna egy-két bekezdést a *Nyugat* köréneke: Ignotusnak, Babitsnak, Cs. Szabónak, Szerb Antalnak Dickens-képeről.

A monográfia stílusa sallangtalan, szűkszavú, korrekt. Taxner-Tóth kerüli a hangzatos jelzőket, a nagy szavakat, az öblös pátoszt. Nem katedréről szól az olvasóhoz, hanem cseveg vele. Mondatai mindig gondolatot hordoznak; *nagyritkán* azonban a szöveg lompos. (Pl. „...az olvasóban olyan gondolatok támadnak a társadalmi rendszer *ellen*, amely *ellen* Dickens rendszert tiltakozna.”)

Kritikai megjegyzéseink azonban a könyv lényegét nem érintik; Taxner-Tóth Dickens-monográfiája – amely elsősorban ismeretterjesztő mű ugyan, de *tudományos értékekben* is bővelkedik – az „Írók világa” sorozat egyik legsikerültebb darabja.

DÉVÉNYI IVÁN

A TIT BARANYA MEGYEI SZERVEZETÉNEK szabadegyetemi sorozatában „Illusztráció és újjáteremtés” címen az irodalmi kísérőrajzokról beszélgetett *Martyn Ferenc* Kossuth-díjas festőművésszel *Csorba Győző* József Attila-díjas költő április 26-án a pécsi Bartók Klubban.

A KÖLTÉSZET NAPJA alkalmából április 11-én *Keres Emil* tartott előadást Pécsen, a *József Attila Művelődési Házban*.

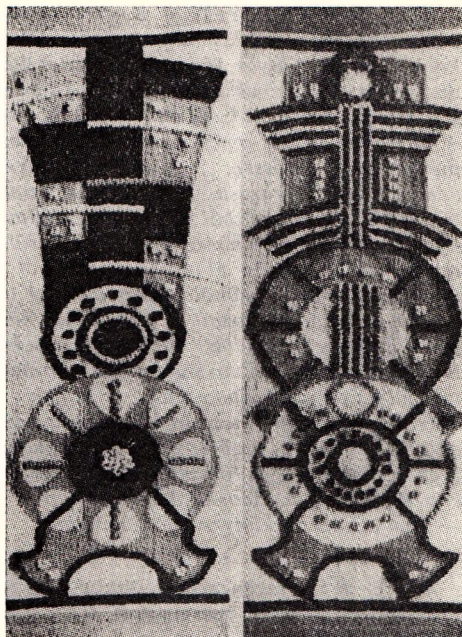
AZ ESZTERGOMI MILLENNIUMI ÜNNEP-SÉGEK keretében április 4-én a Balassi Bálint Múzeumban *Végvári I. János* festő műveiből nyílt kiállítás. A Zodiákus Klubban *Martsa István* szobrának és *Ferenczy Béni* grafikáinak kiállítását rendezték meg. Május 4-én nyílt meg a Keresztény Múzeum állandó kiállítása.

„SORS, NYISS NEKEM TÉRT...” címen *Petőfi műveiből és Petőfiről* szóló művekből összeállított műsorról szerepelt *Pécsen Bánffy György* május 6-án a *Doktor Sándor Művelődési Központban*.

SOMOGY MEGYEI KÉPZŐMŰVÉSZEK alkotásából rendeztek kiállítást Pécsen, a Tudomány és Technika Házában. A május 6-i megnyitón *Bíró Gyula*, az MSZMP Somogy megyei Bizottságának titkára mondott beszédet.

SZELLEMI SZÜLŐFÖLD címen öt előadásból álló sorozatot tartott áprilisban és májusban *Tüskés Tibor* Pécsen, a *Doktor Sándor Művelődési Központban*. A sorozat témái: *Babits Mihály*, *Fülep Lajos*, *Kodolányi János*, a *Sorsunk és a Dunántúl* irói.

KÖZGYŰLÉST TARTOTT május 2-án a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dél-dunántúli Területi Szervezete. A közgyűlési beszámoló után megválasztották a szervezet új vezetőségét. A Baranya megyei titkár *B. Pilaszanovich Irén* művészettörténész, a Pécs városi titkár: *Erdős János* festőművész.

ZS. KOVÁCS DIÁNA taliszönyegeknek kiállítása nyílt meg Pécsen április 13-án *Baranya megye Tanácsa, Pécs megyei Város Tanácsa, a Kiállítási Intézmények és a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dél-dunántúli Szervezete* rendezésében.

„Zs. Kovács Diána szemlélete a nép művészetében gyökerezik, közelebbről: a dunántúli, baranyai, somogyi szövésben, hímzésben. Él a sokárok bütykös technikájával, az ormánsági szöttesek formavilágával, baranyai hímzések ornamentikájával, s meszszebből a sumak szövés görögös hurkolásaival. Volt, hogy egyből egybe tett átöltésformákat taliszönyegekbe, máskor alkos kompozícióvá csoportosította őket vagy éppen textúrájukat fozta fel” – írja *Koczogh Ákos* a kiállítás ismertetőjében.

A MAI KÖLTÉSZETRŐL tartott előadást április 16-án *Szederkényi Ervin* főszerkesztő a Mecseki Ércbányászati Vállalat pécsi Munkásszállásán. Közreműködött *Szabó Tünde* és *ifj. Kőműves Sándor* színművész.

AZ ÚJVIDEKI EGYETEM Bölcsészettudományi Karának kiadásában, Penavin Olga, Bori Imre és Bányai János szerkesztésében megjelent Matijevics Lajos: *A vajdasági magyar diáknyelv című kötete. A kiadvány tíz év gyűjtőmunkájának eredményét foglalja össze. „... az ifjúság nyelvének tanulmányozása, feltárása és bemutatása több szempontból is hasznos eredményekhez vezet, különösen egy ilyen területen, ahol több nép él együtt, és ahol a nyelvkeveredés, a szókölcsönzés állandó folyamata. Tanulmányozni a vajdasági magyar diáknyelvet hálás, de nem egyszerű feladat. Dolgozatomban megpróbáltam megvizsgálni, de tudatában vagyok annak a ténynek, hogy még nem fejeztem be a vizsgálatot, ennek a problémának a megközelítése túlságosan is összetett ahhoz, hogy egy értekezés minden kérdést érintsen...”* – írja a szerző könyve előszavában.

Április 6-án szerkesztőségünkbe látogatót és pécsi írókkal beszélgetett IVÁN PINKOV bolgár költő.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ május 25-én mutatja be – Magyarországon először – O’Neill: Marco Polo milliói c. drámáját, Sik Ferenc rendezésében. A főbb szerepeket Mádi Szabó Gábor, Szegvári Menyhért, Pálos Zsuzsa meghívott vendég, Paál László, Szabó Ottó és ifj. Kőmives Sándor játsszák.

PETŐFI-TANULMÁNYKÖTETET adott ki Újvidéken az Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanácsa. A kötet fő részében a következő írások találjuk: Bori Imre: *Petőfi versei hagyományáról*, Bosnyák István: *Sinkó Ervin Petőfi-képe*, Dávid András: *Petőfi költészete oktatásunk tükrében*, Gerold László: *Kortársunk, a drámaíró Petőfi*, Matijevics Lajos: *Egy fejezet a fordítás grammatikájából*, Penavin Olga: *Petőfi a jugoszláviai magyarok emlékezetében*, Széli István: *Legenda és valóság (a Napló Petőfi-képe)*, Bányai János: *A Petőfi-olvasás kérdéséhez*.